

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

**TÍZ ÉVES A
KÓS KÁROLY
EGYESÜLÉS**

**A JUBILEUMI
KONFERENCIA
ELŐADÁSAI**

**DIPLOMÁS
VÁNDOROK 1999**

**VIKTORIJA ALADZIC
ELBESZÉLÉSE**

1999/4

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZEDIK ÉVFOLYAM

NEGYESDIK SZÁM

2	Diplomás vándoriskolások bemutatkozása <i>Die neue Diplom-Wanderarchitekten, 1999</i>
16	Gyergyószentmiklós, szabadtéri néprajzi múzeum, vándoriskolás pályázat <i>Architektonische Wettbewerb für die Wanderarchitekten: Freiluft-Museum bei Gyergyószentmiklós in Transsylvanien</i>
20	TÍZ ÉVES A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS – A jubileumi konferencia előadásai <i>Die Assoziation Károly Kós ist zehn Jahre alt – Vorlesungen des Jubiläumskonferenzen, 4-5 Oktober 1999, an der Technische Universität, Budapest</i>
21 Nemeskürty István	
22 François Burkhart	
24 Paolo Portoghesi	
27 Szegő György	
32 Makovecz Imre	
34 Pap Gábor	
38 Pásztor Péter	
41 Molnár Jenő	
41 Illyés Zsuzsa	
42 Keserü Katalin	
43 Kálmán István	
44 Kampis Miklós	
47	A konferencia anyagát kiegészítő tanulmányok – Ergänzende Essays zu dem Konferenz
47 Dörte Kuhlmann	Arisztotelészről Zeemanig – Von Aristoteles zu Zeeman
51 Simcha Jom-Tov	A négyszög elkerekítése – Rundung des Vierecks
53 Miklóssy Endre	Magyar építészet – Ungarische Architektur
56	Ton Alberts (1927-1999)
57 Viktorija Aladzic	Bártfa – Bardejov
63	HÍREK – Nachrichten
63	Claude Parent előadása Budapesten – Die Vorlesung Claude Parent' in Budapest

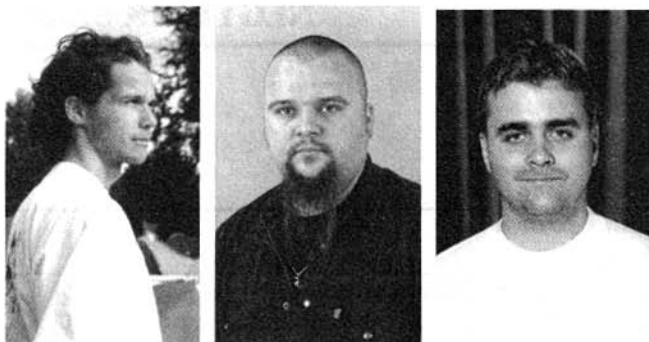

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alapprogramjának támogatásával készült

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építészroda Kft., BOKOR Kft., BODONYI ÉS Társa Építész Kft., DÉVÉNYI ÉS Társa Kft., EKLER Építész Kft., É-11 Tervező, Fejlesztő Kft., FARKAS és GUHA Építésztervezők Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KÖSZEGHY Építész Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a COMPART Stúdió Kft., a SÁROS és Társa Építészroda Bt. és a MÓDISTÚDIÓ Kft..

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesület nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. III. emelet 2. Tel.: 2091-174, 2091-173; fax: 2091-174. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára: 350 Ft. Megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, VI. Andrassy út 45), a Fehérlófia Könyvesboltban (Budapest, VIII. József krt. 36.), a Balassi Könyvesboltban (Budapest, II. Margit u. 1.) és a Lord Extra Kft. könyvesboltjában (Hódmezővásárhely, Andrassy út 5-7.)

DIPLOMÁS VÁNDOROK • 1999

ESZENYI ÁKOS KULI LÁSZLÓ SZÉCSI ZSOLT

IFJ. LŐRINCZ FERENC L. BALOGH KRISZTINA

1999 DIPLOMÁS VÁNDORAI A MÉSZ SZÉKHÁZ UDVARÁN

ESZENYI ÁKOS

A történet 1995-ben kezdődött. Egy plakát volt az elindítója, melyen az Egyesülés hirdette magát. Ott függött az YMM Főiskola folyosóján, a bulizós hirdetések közt. Éppen diplomázás táján lehettünk, amikor kirakták. A szöveg elgondolkodtató volt, de álmomban sem jutott volna eszembe, hogy ezzel akkor több mint 3 évet olvastam végig elkövetkezendő éveimből.

A plakát sokáig ott lógott és nem hagyott nyugodni. Akkor még vajmi keveset tudtam a Kós Károly Egyesülésről, de reméltem hogy talán sikerül általa elosztatnom jövőmmel kapcsolatos kételyeimet. Az élet mindig tartogat furcsa meglepetéseket. A felvételi vizsgán Makovecz Imre megkérdezte tőlem hogy mit várok én ettől a vándoriskolától. Erre azt válaszoltam, hogy tanulni szeretnék, tapasztalatot gyűjteni, és ha már egyszer megadott a lehetőség hogy ezt egy ilyen iskola kereti közt végezhetem, akkor élni is akarok vele. Ahogy most visszagondolok, a felvételi anyagom nem volt különösebben jó, mégis felvettek. Akkor megfogadtam magamnak, hogy ezt a 3 évet böcsülettel végigcsinálom...

A kezdet fontos szerepet játszik a történetemben, mert rávilágított hiányosságaimra. A TRISKELL mindent szétzúzott bennem, amit önbizalomnak lehetett nevezni. Ezzel a problémával iszonyatosan nehezen birkóztam meg, és sokáig eltartott mire megtaláltam azt az alaphangot, azt a szilárd szigetet, amibe megkapaszkodhattam. Akkor még a Szilágyi Dezső téren volt az irodánk. Szerencsés időszak volt ez mert együtt dolgozhattam a Makonával meg a Kvadrummal. Tőlük és a TRISKELLTől rengeteg trükköt lestem el. Hónapok alatt folyamatosan gyűjtöttem be ezeket az információkat. Később aztán nagy segítségemre szolgáltak, de ennek ára volt és ezt itt kellett megfizetnem. Siki, Tészta és Menyus erős hármás. Homlokegyenest más karakterek, mégis jól kiegészítik egymást. Nekem nehéz volt az általuk diktált elvárásnak megfelelnem. Sokszor nem is sikerült, de a mélyponton mégis ők juttattak át, és ezért sokat köszönhetek nekik.

Budapest három félévet tartogatott számomra. A folytatást a Kavdrum és az Axis építészirodákban töltöttem.

Ez a tanuló időszak sok ismeretséget hozott, nemcsak szakmán belül, de egyéb téren is. Amíg új az ember valahol, addig szinte minden igyekezetét a megfelelni akarás köti le. Pedig egyáltalán nem kellene ennek így történnie. Nehéz ettől elrugaszkodni, de erre mindig csak jóval később érzünk rá. Örülök, hogy mindezek mellett sikerült helyet szorítanunk az olyan igyekezeteknek is, mint: közös pályázatok, kiállítások, az önképzőkör munkája, Makovecz Imre illetve Kálmán István előadásai, az erdélyi körutazás, a gerébi negyedéves konferenciák, vándorkönyvek, vándorbúcsúk, közös sítúrák, focizások, borozások, pincelátogatások, az *Országépítő*, a rengeteg utazás, és ami benne volt: mesterek, kollégák, tájak, városok, falvak, emberek, mesterségek, kultúrák, szokások, formakincsek stb. megismerése...

Az igazán nagy változások jelei akkor mutatkoztak először, amikor otthagytam Budapestet, lekerültem vidékre. A fővárosi túl zizegő, vibráló élet után itt az alföldön zavarba ejtően romlatlan, emberséges hozzáállás fogadott.

Ez olyanmire megtetszett, hogy úgy éreztem, ez az egy félév kevés lesz. Ez be is igazolódott. Kecskemét egy kerek esztendőn át volt otthonom, és bátran állíthatom hogy szellemiekben még most is az. Túl jól sikerült ez az egy év. Minden belefért, amit akartam és elterveztem. Egy jó összetételű iroda alapozta meg számomra mindezt, és persze a Kertészeti Főiskola kollégiuma. Mestertől ritkán kap az ember olyan megkülönböztetett szakmai türelmet és odafigyelést, mint amit abban az esztendőben Farkas Gábortól kaptam. Megtanultam, hogy egy kis feladatnak is ugyanolyan értékei lehetnek, mint egy nagynak. Azt is meg kell becsülni. Talán nem véletlen az az állítás, hogy *az építészet szellemi magatartás, nem pedig szakma dolga...*

Érdemes rajta elgondolkodni.

PÉCS – fantasztikus hely! A maga nemében sajátosan pezsgő, élettel teli város. Igazi magyar mediterránium.

A pécsi építésziroda erős befolyással igyekszik a város életében szerepet vállalni. Ennek meg is van az eredménye. Nem könnyű ilyen sokirányú tevékenységet jól koordináltan összefogni. A Sándorral való konzultációk ezért többnyire az estekre korlátozódnak. Így előfordul, hogy néha több napos munka kerül egy mozdulattal egyenest a kukába. Törekedni arra, hogy amit csinálunk ne csak

jól nézzen ki, hanem ésszerűen használható is legyen – nemes dolog. Szakmailag sokat fejlődünk általa. Ez a fajta morál, vagy tendencia az ide kerülő ifjú építészen kétségkívül nagy erőket mozgat meg, de nagy türelmet is igényel. Egy-egy végiggyötört ötlet után végül mégis a rutinosabb az utolsó szó. Bodonyi Csaba szavai jutnak eszembe, amikor egyik előadásán az ő volt mesterét így jellemezte: *Plesz Tóni olyan ravaszul tudta ezt művelni hogy az ember nem lehetett mérges rá. Csak gyűlt-gyűlt bennünk ez az életre kelni vágyó, lefojtott energia, és a mester tudta hogy a bomba hamarosan robbanni fog. De kivárt, egészen az utolsó pillanatig, mert célja volt vele. Azt akarta, hogy jó irányba süljön el...*

A Dévényi-irodában is hasonló módon működnek ezek a dolgok – azt hiszem „...de hát mindenki olyan kalandot választ magának, amilyen neki jólesik...”

Pécs után illetve közben, 1998 őszén sikerült eljutnom az utolsó vándor-állomáshelyemre is: Drezdába. Így lett teljes az a kör, amit még Budapest elhagyása előtt kigondoltam. Csekély német tudásom ellenére kifejezetten élveztem ezt a mélyvizet. Számomra minden új volt: a környezet, a nyelv, a város, a mentalitás, az iroda és még sorolhatnám. Jó próbatétel egy fiatal építész számára, tele nagyszerű feladatokkal. A Hilchenbach-i 31 lakásosban én is részt vettem. Rengeteg energiámba került a tetőszerkezet végiggyúrása, mert a németes, racionális szerkesztésmód mellett organikus elemek is jelentkeztek. A természetes palafedés szépsége hamar megfogott; ott meg aztán valóban számtalan példát találni erre. Az egész időszakom jóformán tetőtanulmányozással telt. Németországi

kintlétemmel újabb három értékes hónappal lettem gazdagabb. Ezért üzenem az utámnak jövőknek, hogy hacsak tehetik, feltétlenül menjenek ki idegen nyelvtérületre dolgozni, akár Németországba, akár valahova máshova. Már egy-két hónapért is megéri, mert az ott összeszedett tudást és ismeretet idehaza nagyon jói lehet kamatoztatni.

Amikor hazatértem Drezdából, már javában álltak a diplomamunkám falai. Villányban sürgős munka folyt, engem meg vártak a művezetések. Rengeteget jártunk ki, hol Sándorral, hol Skrobák Lacival. Elképesztő részletességgel irányítottuk az építkezést. Maga volt az élő organikus építészet megtestesült példája, amit csináltunk, mert a ház a kész tervek ellenére állandóan változott. Néha már mi sem bírtuk követni. Megtanultam, hogy kell letolni a kivitelezőt, ha valamit rosszul csinált, hogy azért még ne sértődjön meg. Hogy kell rávenni arra, hogy valamit harmadszor is csináljon meg, még akkor is, ha az nem az ő hibájából lett elszúrva; hogy kell beszélni az ácsokkal, a kőművesekkel, a burkolókkal, és azt is hogy kell szétvágni egy rosszul megcsinált zsálat, hogyha már végképp nem értenek a szóból. Nagy harcok ezek, de iszonyú tanulmányosak. Ízig-vérig vándornak való feladat.

...ha az ember nagyon akar valamit, jól teszi, ha megfigyeli azokat, akik már azzal foglalkoznak, amit ő szeretne csinálni, mert ha kiderül, hogy végeredményben a példaképei is egyszerű földi halandók, akkor rájön: számára sem elérhetetlen mindaz, amit ők elértek. Olyan ez, mintha Fellinivel találkozna valaki, és így szólna: Hiszen nincs benne semmi különös! Ha ő képes rá, akkor én is tudok filmet készíteni...

(idézet az *Én*, Fellini c. könyvből)

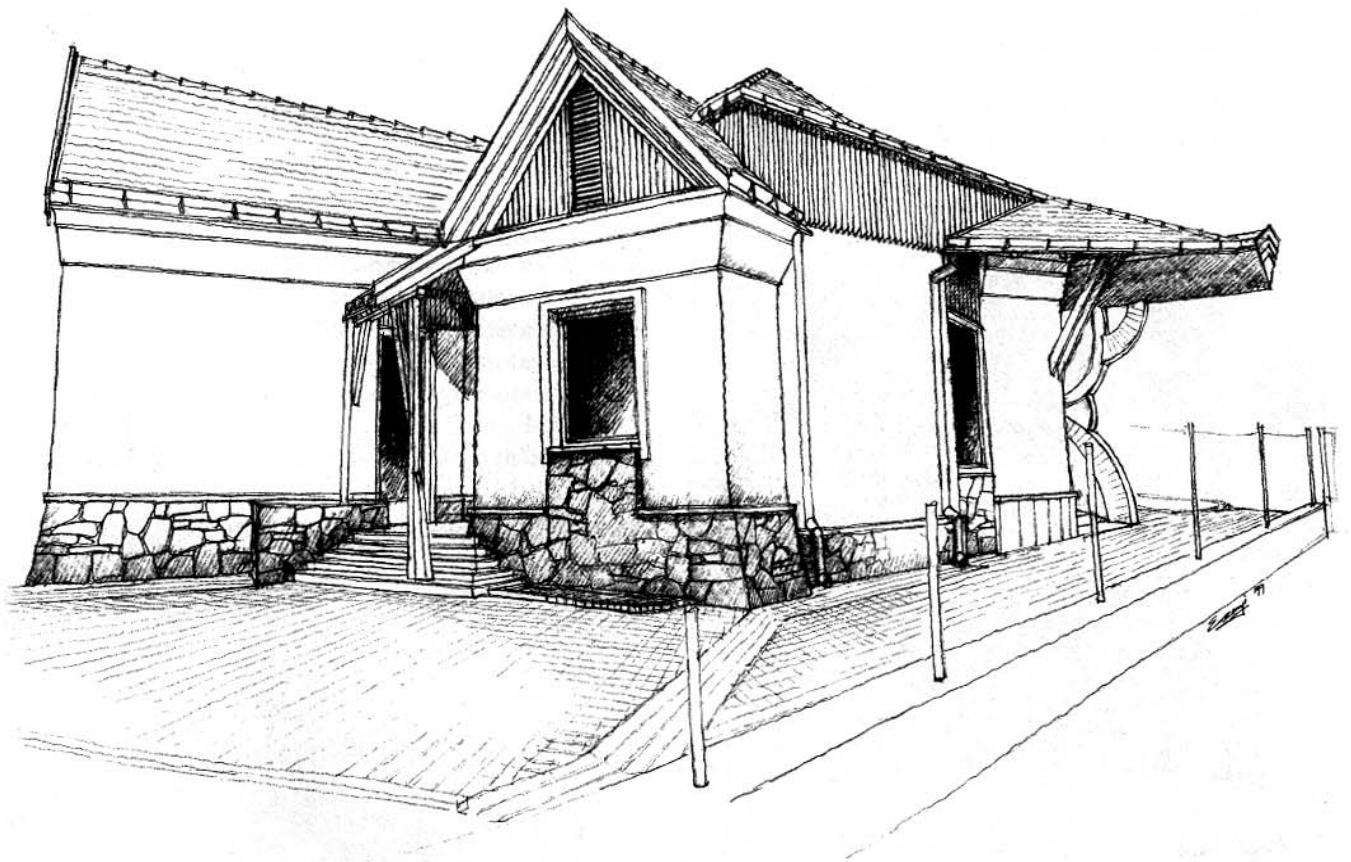
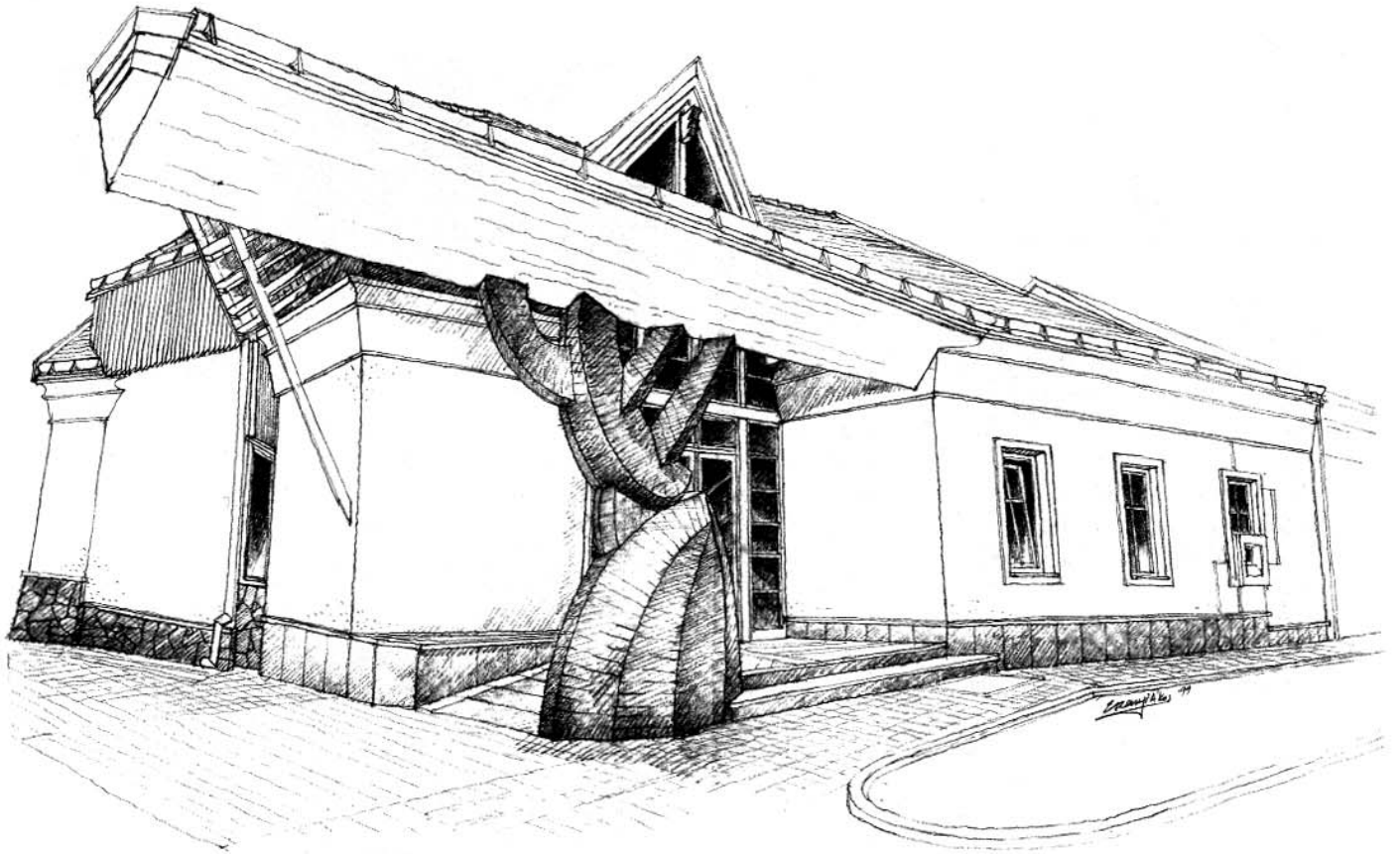
Fontosabb munkák:

- 1995 – általános iskola, Budakalász, Siklósi Józseffel
- 1996 – könyvtár és zeneiskola, Aszód, Jánosi Jánossal
- 1996 – Horthy-féle vitéztelep rendezési terve, Budapest, Salamin Ferencsel és Jakab Csabával
- 1997 – Mentha patika, Kecskemét, Farkas Gáborral
- 1997 – Polgármesteri hivatal homlokzatfelújítása, Izsák, Farkas Gáborral
- 1998 – 1848-as emlékmű, Farkas Gáborral
- 1998 – 36 lakásos társasház tetőszerkezete, Hilchenbach, Kelf Treunerrel
- 1999 – Siklós és Vidéke Takarékszövetkezet, diploma, Dévényi Sándorral

Villány, Siklós és Vidéke Takarékszövetkezet
(diplomamunka, Dévényi Sándorral, 1999);

az előző oldalpáron: Szerencs, pincesor, látványtervek;
Üröm, Szilvássy-ház részlete Jánosi János munkatársaként;
Budakalász, általános iskola bővítése, Siklósi József munkatársaként,
1995-98.

KULI LÁSZLÓ

Diplomák:

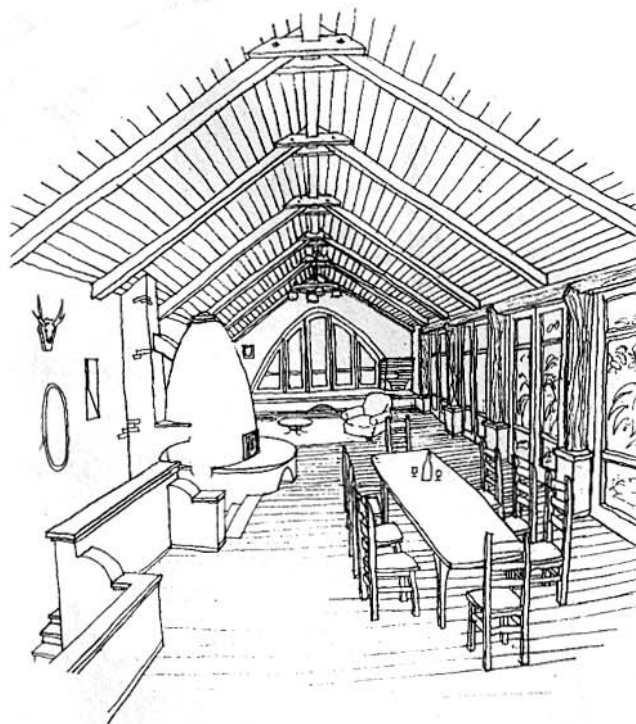
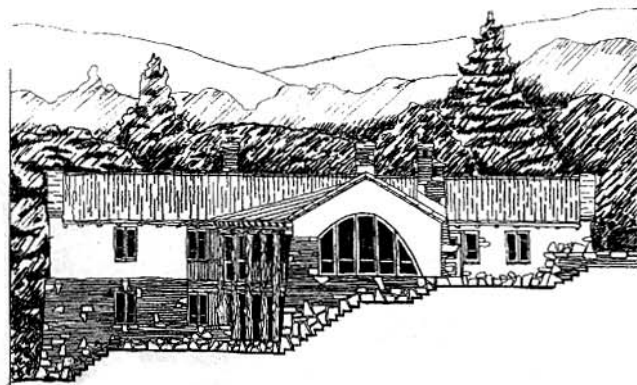
- 1992, Ybl Miklós Műszaki Főiskola, magasépítési szak (Mester: dr. Szabó László)
- 1995, YMMF, építész szakmérnöki posztgraduális képzés (Mester: Kapy Jenő)
- 1999, Kós Károly Egyesülés Vándoriskolája

Vándorállomások, mesterek:

- Sáros és Társa Építésziroda, Budapest, Sáros László
- Szt. István r. kat. templom építése, Százhalombatta, Lomnici Péter
- Ekler Építésziroda, Budapest, Ekler Dezső
- Kaposterv Építésziroda, Kaposvár, Lőrincz Ferenc
- Kvadrum Építésziroda, Budapest, Zsigmond László
- Triskell Építésziroda, Budapest, Csernyus Lőrinc, Makovecz Imre, Siklósi József, Turi Attila

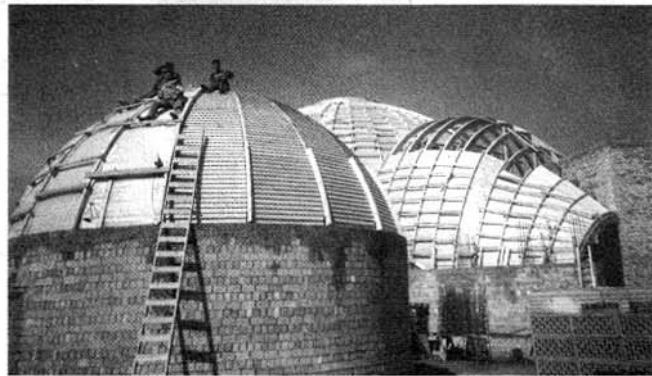
Önálló munkák, feladatok:

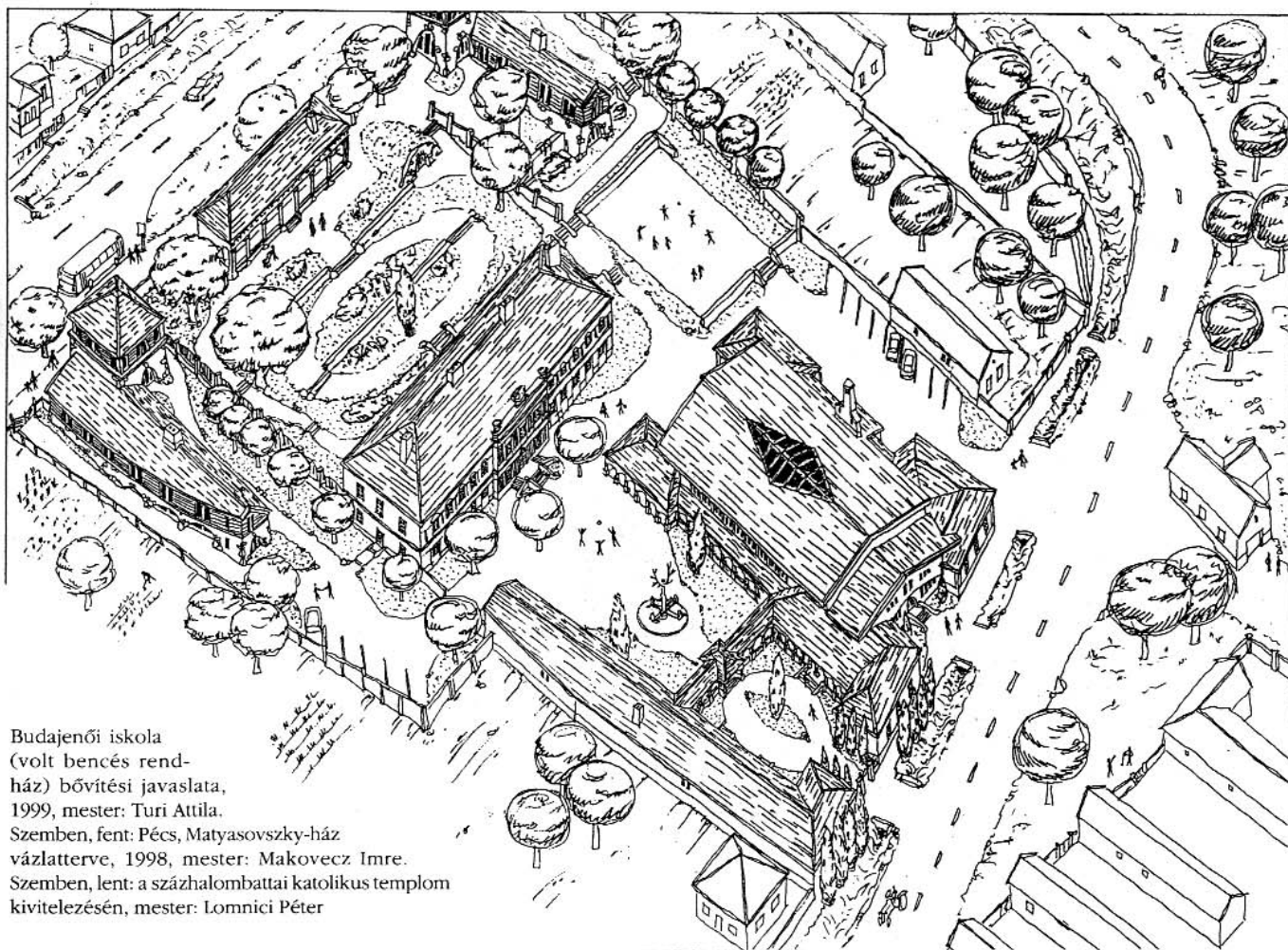
- Repülő klubház és hangárok, Alsónémedi (Sáros Lászlóval)
- Játsszótér, Tarcál (Ekler Dezsővel)
- A borkereskedő háza, Tarcál (Ekler Dezsővel)
- Albatrosz étterem bővítése üzletekkel, Balatonlelle, (Lőrincz Ferencsel)
- Ötlakásos társasház, Veresegyház (Zsigmond Lászlóval) megépült
- Dalos-ház, Budajenő (Zsigmond Lászlóval)-megépült
- 1848-as emlékmű, Szerencs- pályázat, I.díj
- Pékárubolt, Budajenő (Siklósi Józseffel)-megépült
- Matyasovszky-ház, Pécs (Makovecz Imrével)
- Fodor-ház, Budajenő
- Skoda Autószalon, Üröm (Csernyus Lőrincsel), megépült
- Festőüzem homlokzatátépitése, Herend (Csernyus Lőrincsel)
- Iskolabővítés tanulmányterve, Budajenő (Turi Attilával)
- Schwéder-ház, Budajenő -megépült

Friss diplomával a zsebében akár elégedettség is eltöltheti az embert, de ez az érzés hamar elszáll. Azután felmerül a kérdés: hogyan tovább? Aki elhityi magát, hogy kész építész lett, az könnyen elvághatja magát a szellemi fel-emelkedés lehetőségétől. Mester nélkül eltévedhet az ember, önbeavatás pedig nem létezik, csak önámítás.

A Vándoriskola, amely nyíltan felvállalja a középkori céhek mesterképző rendszerét, mindenképpen jó lehetőség a fiatal építésznek, hogy a szakma tanulását egyfajta beavatásként élje meg. Az pedig kizárólag rajtuk múlik, hogy ez valódi szellemi beavatássá válik-e, vagy sem.

Budajenői iskola
(volt bencés rend-
ház) bővítési javaslata,
1999, mester: Turi Attila.
Szemben, fent: Pécs, Matyasovszky-ház
vázlatterve, 1998, mester: Makovecz Imre.
Szemben, lent: a százhalombattai katolikus templom
kivitelezésén, mester: Lomnici Péter

...látjuk, hogy a beavatás menete összekapcsolódott a mesterségekkel, mégpedig mintegy bázisul használva fel azokat; ennek feltétele persze az volt, hogy ezek a mesterségek még lehetővé tettek egy önmagukon túlmutató magasabb és alapvetőbb szignifikációt...

...A személy tulajdonképpen a teljesség igényével valóítja meg azokat a lehetőségeket, amelyek szakmai tevékenységében csak mintegy külsőlegesen jutnak kifejeződésre, és ami által magának a tevékenységnek a princípiumát veszi ténylegesen birtokba... (René Guénon: Beavatás és a mesterségek)

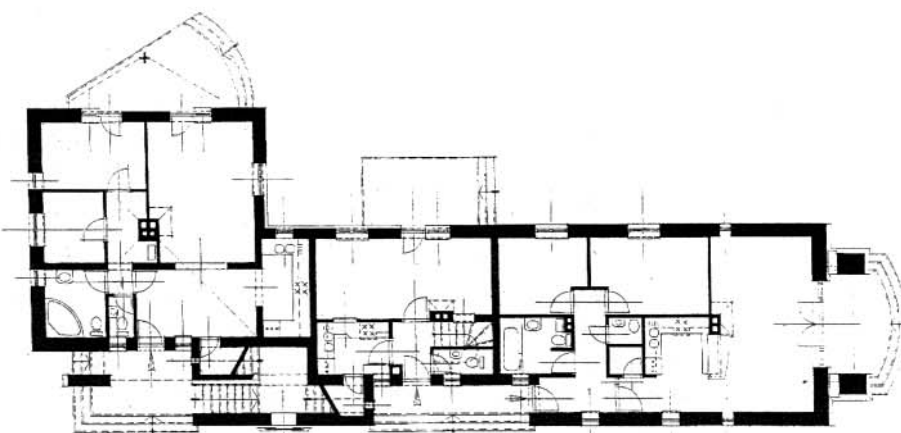
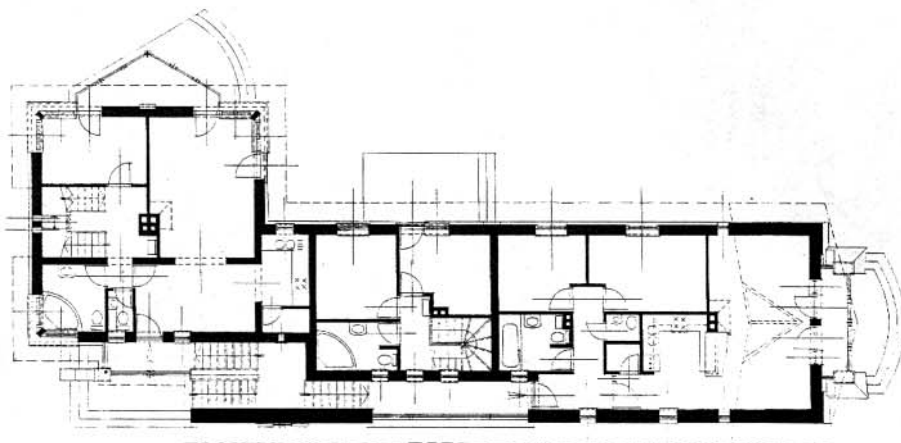
A lényeg, hogy választott hivatásunkat ne valami tölünk független dologként éljük meg; legyünk egyek a feladattal. Ezt a fontos alapállást még vándorlásom előtt megtanultam Sáros László mesteremtől. A vándoriskolás felvételt próbaként is kezeltem, meg akartam bizonyosodni róla, nem *stílus*-iskoláról van-e szó, ezért száműztem minden ívet, vagy romantikus díszítést. Száraz, feszes tervet akartam, amely azonban teret enged egy magasabb jelentésrétegnek is. Nem tudom, sikerült-e, de felvettek. Utólag csak mosolygok hiteltelenségemen.

Első vándorállomásom természetesen Sáros Lászlónál volt. Az Ő irodájában futnak össze a Kós Károly Egyesülés száalai, ezért hamar megkedveltem azt a családias hangulatot, mely erre a társaságra és különösen az Ő irodájára jellemző. Az utolsó szögig kitalált épületek, minőség, felelősség, közös ebédek, ima, ünnepek.

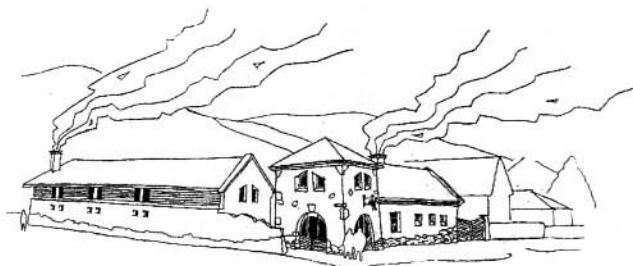
Ezt követően az irodai fegyelmet felváltotta egy másfajta rendszeresség, gyakorlatiasság. Százhalombattára mentem Lomnici Péter mesterhez, aki a Szent István Római Katolikus Templomot építette Makovecz Imre tervei alapján. Ácssegéd tettem. Fantasztikus heteket töltöttem el a tetőn. Megtanultam, hogy amit el lehet képzelni, azt meg is lehet építeni. Hajnali motorozás a rakparton, a Duna illata, a fa illata, nyüzsgés, daruk, kiabálás, számok, a kupolából lelógó kötelek, magasság, elmúló tériszony, barátok, bor, búcsúest. Közben építettem saját házamat Budajenőn. Megnősültem.

Ekler Dezső. Megnézte a munkáimat; jöhetek. Főleg mezőgazdasági épületeket rajzoltam. Szigorú takarékos-sággal megtervezett istálló, lovarda. Minden a szerkezetből adódik, visszafogott, praktikus és esztétikus. Mindent vastagítok, híznak a falak, a pillérek, azután lehet vissza-rajzolni olyanra, ahogy Dezső elképzelte. Tokaji bortúra Eklerrel, Kőszeghyvel, Dévényivel, Tusányival, Kövérrel. Előadások. Mindenki készül valamiből. Aktuálpolitikai „búsmagyarkodás” Kövér Pistával és Markót Imivel. Szép, személyre szabott búcsúajándék.

Kaposvár. A Kaposterv még van is, meg már nincs is. Lőrincz Franci házait rajzolom, főleg Balatonlellére. A Polgármesteri Hivatal kiviteli terve az utolsó utáni pillanatban készült el. Arany Kígyó Patika. Az idegen város, az üres iroda kissé lehangol. Hosszú séták, beszélgetések Kampis Miklóssal, sok utazás, sok olvasás a kollégiumban.

Veresegyház, ötlakásos
társasház, diplomamunka,
mester: Zsigmond László.
Szemben, fent: Tarcsló, a
borkereskedő háza, vázlat-
terv, 1996-97, mester: Ekler
Dezső
Szemben, lent: Budajenő,
Fodor-ház, 1998,
Szemben, a szélső hasá-
bban:
Budajenő, pékárubolt,
diplomamunka, mester: Siklósi
József

Majd Zsigmond Lászlóhoz mentem a Kvadrum irodába. A Kecse utcai irodaház szinte „beszippant”, igazi Makona-hangulat. Mindenki nyüzsög, beszél, szervez, a Jani ordít. Zsigától csupa „éles” munkát kapok. A kezdeti csend után most hirtelen elkezdene épülni a házaim.

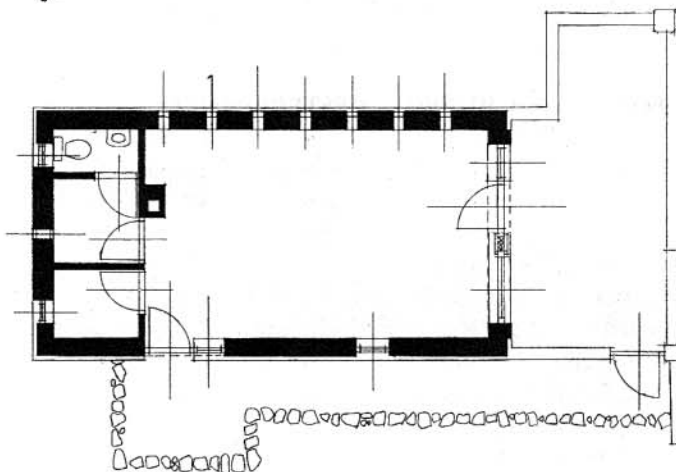
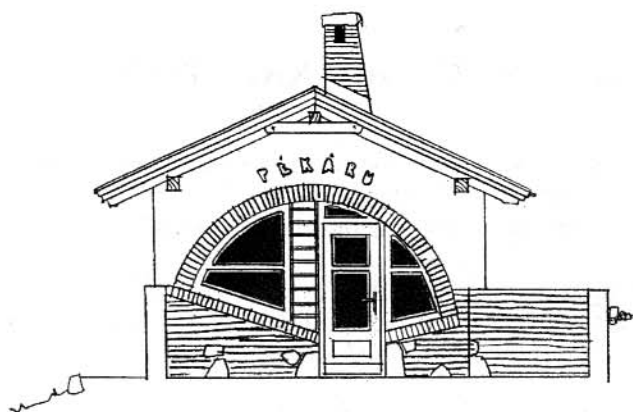
Megnyertem a szerencsi '48-as emlékmű pályázatot. Sajnos erre nincs pénz. Beköltözhetek a házamba Budajenőn! Budajenői megrendelések. Emlékezetes vándorbúcsú.

Triskell. Csak a szomszédba költözöm át, Ez a ház tényleg beszippantott. Három mester: Siki; Tészta, Menyus. Három különböző egyéniség. A munkák is változatosak, nincs üresjárat: Családi ház tervezési munkát kapok Makovecz Imrétől. Nyírom a fűvet az Akadémia kertjében. Kiszáradt fát pucolunk bicskával. Próbálom kitolni a távozás időpontját, de már az új vándor is megjött. Újabb emlékezetes vándorbúcsú, egyben az utolsó.

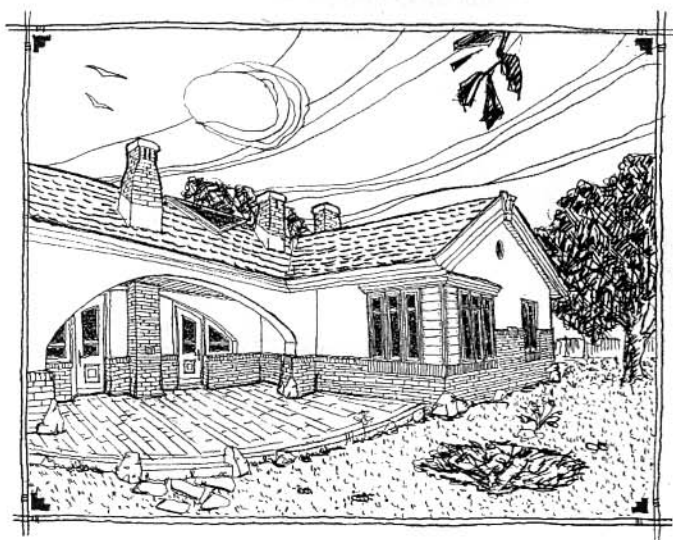
Tovább nem vándorolhatok.

Erről egy zen szerzetes esete jut eszembe, aki öreg mesterét folyton nyaggatta, árulja el végre mi a Buddha?! Az öreg minduntalan szó nélkül elverte a türelmetlen tanítványt, aki megelégedve a veréseket egy másik mesterhez vándorolt. Miután elpanaszolta a történeteket, őt is megkérdezte, árulja el mi a Buddha? Mire a másik öreg mester is jól elverte, majd ráripakodott: Mestered úgy bánt veled, mint jóságos nagypapa az egyetlen unokájával és te még ide mered tolni a képedet?!

Budajenő, 1999. szeptember 3.

KŐ, TÉGLA, FA

Kő, tégl, fa, kerámia, fa, tégl, kő, boltív, fa, üveg, kerámia, kő, aszfalt, eső, járókelők, vásárlók. Élelmiszerbolt. Kicsi. Tekintélyes.

Barátságos. Emberléptékű. Olyan, mint önmaga. Tömzsi. Egészséges. A falu legszebb épülete. Olyan, mintha már száz éve állam itt, pedig vadonatúj. Úgy illeszkedik a környezetbe, téglafala úgy olvad a százéves vaskos alapkövekbe, mintha azokból nőtt volna ki. Szépek a léptékei, szépek az arányai. Terméskő van a kémény tetején. Ezt onnan tudod, hogy amikor belépsz az ajtón valami nagyon barátságos érzés fog el, s amikor vásárlás után kilépsz, önkéntelenül visszafordulsz, hogy elvidd a szemedben ennek a magyar épületnek a képét. Nem hasonlít semmire. De olyan, mintha már ezerszer láttad volna. Mert olyan, mint az erdő. De ez egy épület. Élelmiszerbolt. Áll Budajenőn.

Bencsik András

L. BALOGH KRISZTINA

Tanulmányok: BME Építészmérnöki Kara (1989-1994)
Vándoriskola és mesterek:

KAPOSTERV: Lőrincz Ferenc és Kampis Miklós 1994-95
KVADRUM Kft., Zsigmond László, 1995
SÁROS és Társa Bt., Sáros László, 1995-1996
B&D MŰTEREM Kft., Deák László, Blazsek Gyöngyvér, 1996
KAPOSTERV, Lőrincz Ferenc 1996-1997

Munkahely: ARKER STÚDIO Kft., Kaposvár, 1997-

FONTOSABB MUNKÁK MESTEREIMMEL

LŐRINCZ FERENCCEL

Ravatalozó terve, Balatonlelle (1994, megépült)
Új Köztemető beépítési terve, Balatonlelle (1994, megvalósult)

KAMPIS MIKLÓSSAL

Városközpont RRT, Kaposvár (1994)

ZSIGMOND LÁSZLÓVAL

Családi ház, Budatétény (1995, megépült)
Kőolajvezeték menti lakóterület beépítési terve, Veresegyház (1995)

SÁROS LÁSZLÓVAL

Airline Disco, Vecsés (1995, megépült)
MVSZ székház tanulmányterve, Budapest (1996)

DEÁK LÁSZLÓVAL ÉS BLAZSEK GYÖNGYVÉRREL

Arcus Hotel, Budapest (1996)
Városközpont beépítési terve, Szolnok (1996)
Tóta Ügyvédi Iroda kialakítása, Szolnok (1996)

LŐRINCZ FERENCCEL

Templomgyűttes helyreállítási terve, Kötcse (1997, L. Szabó Tündével, megépült)

ÖNÁLLÓ MUNKÁK A VÁNDORISKOLA ALATT

KAPOSTERV

Apartman házak, Somogyaszaló (1994, megépült)
Szépségسالon, Kaposvár (1994, megépült)
Ravatalozó kiviteli terve, Balatonlelle (1994, ifj. Lőrincz Ferencsel, megépült)

KVADRUM

Óratorony, Veresegyház (1995, megépült)
Kutyaiskola, Veresegyház (1996, megépült)
Óvoda magastető-ráépítés, Veresegyház (1995)

SÁROS ÉS TÁRSA

Tanyaépület, Alsónémedi (1996)
II. világháborús emlékmű, Alsónémedi (1996)

B&D MŰTEREM

Csokonai Söröző kerthelyisége, Kaposvár (1996, megépült)

KAPOSTERV

Helyközi buszpályaudvar rekonstrukciója, Kaposvár (1996, ifj. Lőrincz Ferencsel, megépült)
Szabó-ház, Siófok (1997)

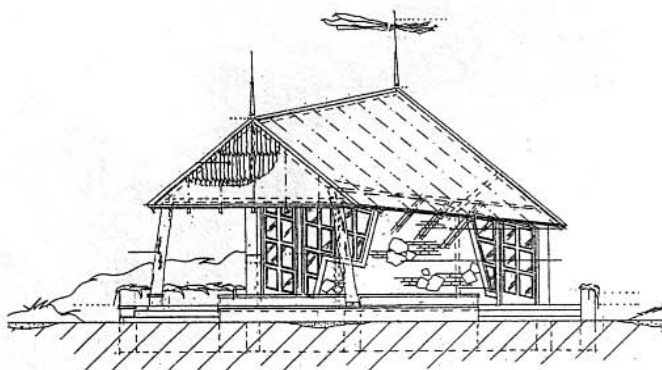
Az, hogy a Vánádoriskolába jelentkeztem, régebbre nyúl vissza, mint hogy kezembe vettem a pályázati felhívást.

Nehéz döntés volt, mert nő vagyok; sok olyan dologról kell lemondanom, amik az életemben nagyon fontosak. Mert az én életemben fontos az állandóság, hogy magam körül otthont alakítsak ki, hogy a barátaim vegyenek körül, és hogy kiszámítható legyen az életem. Nos, a Vándoriskola nem ilyen. De volt valami, ami megkönnyítette a döntést.

Az egyetemen volt egy tankörtársam, akivel nagyon jól megértettük egymást. Annyira, hogy az egyetem után egy héttel össze is házasodtunk. És Neki mennie kellett. El kellett mennie építész szülei mellől, hogy vissza tudjon menni hizzájuk, és szakmailag is társuk legyen. Így a kérdés eldöntött: mentünk.

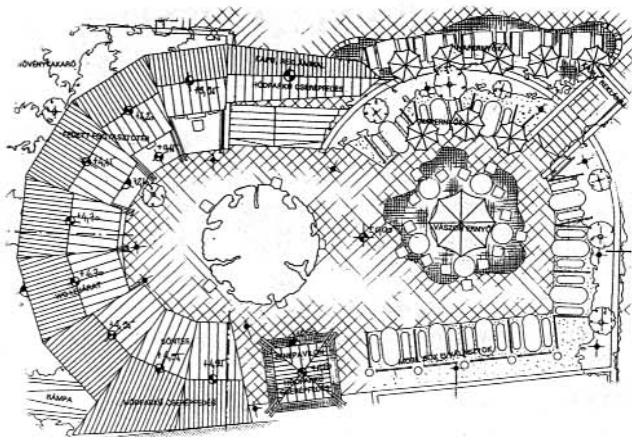
Tanulnom pedig volt mit. És igyekeztem is a legtöbbet profitálni a három évből, hogy egyszer én is jó munkatárs legyek a családban, már ami a szakmai részt illeti. Most az életem másról szól: arról, ami számomra a legfontosabb, a családról. Mert a Vándoriskola végére úgy, ahogyan terveztük, igazi családdá váltunk; megszületett Anna. És most már van Katink is, és reméljük, hogy még egy Kislőrincz is születik. És ők a legfontosabbak. Tisztában vagyok vele, hogy nekem Ők a legnagyobb feladatom az életben. De ez így van jól, mert nő vagyok. És itt van Fefe, aki mellett érzem, hogy szakmailag is támogathatom. Mert mi egy csapat is vagyunk. Most ugyan egyedül húzza a szekeret, de majd megyek. És hogy valódi segítség legyek, tanulnom kellett, és kell. Kaposváron, a Kapostervben megtanultam, hogy egyedül is kell tudni dönteni. Hogy nem fogják a kezemet minden pillanatban. Hogy a munkákat meg kell csinálni, Hangya voltam, szedegtettem a munkák hiányzó részét. Számoltam, írtam és szerkesztettem. Éjszaka és hétvégén is. Aztán a Kvadrumban folytatódtott, csak ott többen voltunk, nagy irodai élet folyt. Annyira vidám volt! És most láttam először egyszerre egy csomó fiatal építészt együtt. Szerencsére mindig volt valaki, aki segített, ha kértem. Bízta bennem, és ez erőt adott.

Aztán a Sárosnál minden más volt. Ott az iroda olyan volt, mint egy család. Laci mega családfő. Kezébe tartotta a dolgokat. Semmit sem felejtett el, és nagyon precíz volt. Nála megtanultuk az esztétikai igényesség mellett a műszaki igényességet is. Ott minden lyukat be lehetett volna

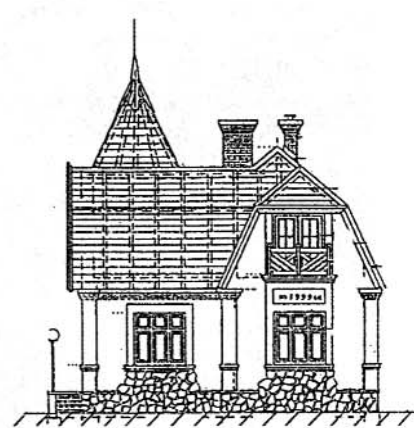
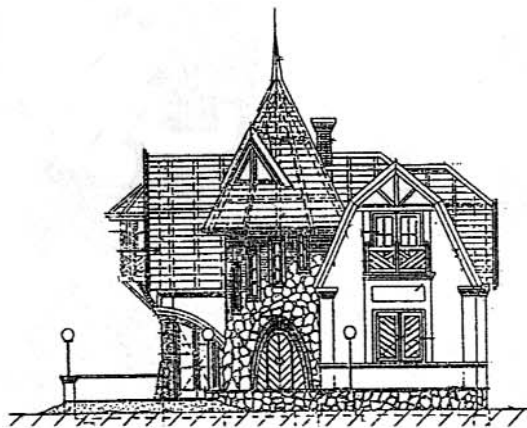
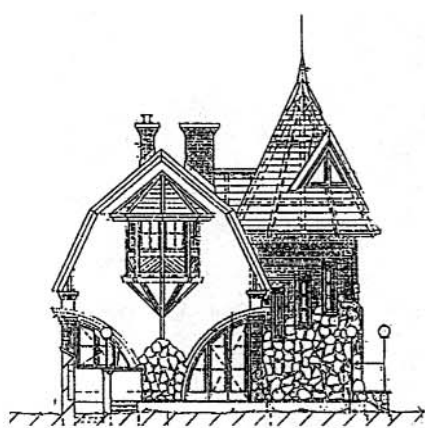
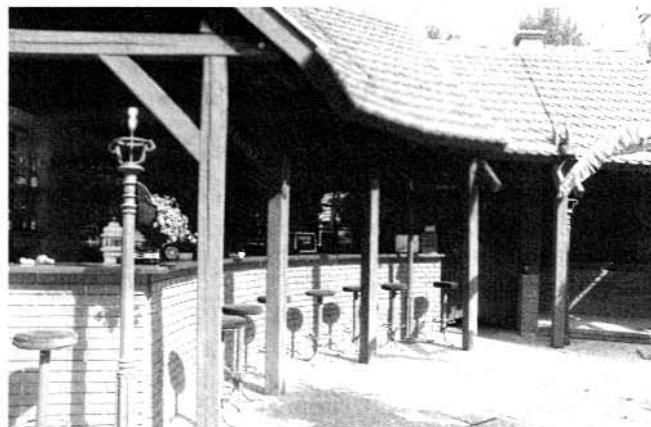
Szemben: Veresegyház, kutyaiskola, 1995, Zsigmond Lászlóval
 Fent: Földi-tanya, Alsónémedi, 1996, Sáros Lászlóval
 Lent: Siófok, Szabó-ház, diplomamunka, 1997.
 Jobbra: Kaposvár, Csokonai söröző kerthelyisége, 1996

foltozni a tudásomon. Tika meg a társa volt, igazi, nekünk meg anyánk helyett anyánk. Együtt dolgoztunk, tanulunk, ettünk, és mindig együtt ünnepeltünk.

Aztán lementünk Szolnokra, az Alföldre. Hirtelen minden lenyugodott körülöttünk. Mindenki derűs volt, és senki sem rohant. A város igazi vidéki város volt; nagyon megszerettük. Az irodában sokat beszélgettünk, és elég ok volt a pezsgőzésre, ha a hűtőben volt pezsgő. Azért mentem Gyöngyihez és Lacihoz, hogy az építészetnek ezt az oldalát, a belsőépítészetet is megismerjem. Mert hiszem: alapfokon szükség van rá, hogy a családban valaki megoldja a részleteket is. Márpedig a családban sok az építész.

Aztán hazajöttünk, és lemérhettük, hogy mennyit tanultunk. És akkor – babával a hasamban – ismét hangyává váltam. Mert ha egy helyen dolgozunk, akkor az erőviszonyok megoszlanak. De azért kapok saját munkákat is, ahol próbálkozhatok. És jó érzés látni, hogy szükség van arra is, amit én csinálok. És azt igyekszem jól csinálni. Ez a gyerekek mellett egyelőre elég. Én segítek a munkában, Fefe segít itthon. Mert mi egy csapat vagyunk. És ezt láttam magam körül a három év alatt. Mert, ami a legérdekesebb, mindig olyan helyen voltam, ahol férj és feleség építészek voltak, munkatársak. Franci és Tünde, Zsiga és Ági, Laci és Tika, Laca és Gyöngyi. És mindenhol egymás tisztelete, segítése és elismerése volt, ami megfogott. Hogy a szakmai tudáson kívül emberileg is tudni kell valamit, amitől a munka és család kérdésében az egyensúly helyreáll. És egy nőnek ezt is tudnia kell.

IFJ. LŐRINCZ FERENC

Tanulmányok: BME Építészmérnöki Kar (1989-)

Vándoriskola és mesterek:

KAPOSTERV, Lőrincz Ferenc és Kampis Miklós, 1994-95

SÁROS és Társa Bt., Sáros László, 1995.

MAKONA Kft., Makovecz Imre, 1995-96

B&D Műterem Kft., Deák László, Blazsek Gyöngyvér, 1996.

KAPOSTERV, Lőrincz Ferenc, 1996-97

Munkahely: ARKER STÚDIÓ Kft., Kaposvár, 1997-

FONTOSABB MUNKÁK MESTEREIMMEL:

Lőrincz Ferencel:

Mercedes autószalon, Kaposvár, 1994, megépült

Ravatalozó terve, Balatonlelle, 1994, megépült

Kampis Miklóssal

Városházaközpont rt, Kaposvár, 1994.

Sáros Lászlóval

Airline Disco, Vecsés, 1995, megépült

Stadionkörnyék beépítési terve, Vác, 1995.

Makovecz Imrével

Stephaneum, Piliscsaba, 1996.

'56-os Rázsó emlékmű, Budapest, 1996, megépült

Deák Lászlóval és Blazsek Gyöngyvérrel

Arcus Hotel, Budapest, 1996.

Lőrincz Ferencel

Városháza, kiv. terv, Balatonlelle, 1996, megépült

Brinning-ház, Budapest, 1996.

Veres-ház, Budakeszi, 1997, megépült

Templomegyüttes helyreállítási terve, Kötcse, L. Szabó

Tündével, megépült.

ÖNÁLLÓ MUNKÁK A VÁNDORISKOLA ALATT

KAPOSTERV

Ladislai-ház, Kaposvár, 1994, megépült

Rucz-ház és orvosi rendelő, Kaposvár,

1994-96, megépült

SÁROS ÉS TÁRSA

Városi-ház kiviteli terve, Budaörs, 1995, megépült

II. világháborús emlékmű, Alsónémedi, 1996.

MAKONA

Szász-ház, kiviteli terv, Leányfalu, 1996, megépült

Szítás-ház kiviteli terve, Kisújszállás, 1996, épül

Makovecz-nyaraló, Mártély, 1996, megépült

Farkas-tanya, Jászágó, 1996, megépült

B&D MŰTEREM

Csokonai-söröző kerthelyisége, Kaposvár, L. Balogh

Krisztinával, 1996, megépült

KAPOSTERV

Helyközi buszpályaudvar rekonstrukciója, Kaposvár,

L. Balogh Krisztinával, 1996, megépült

Helyközi buszpályaudvar rekonstrukciója, Csurgó,

1996, megépült

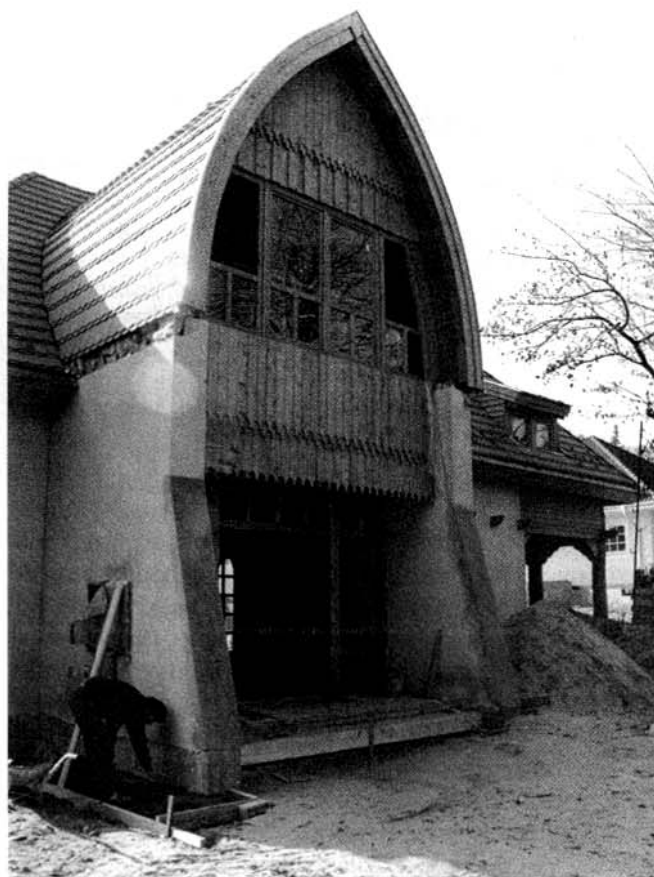
Buszpályaudvar és vasútállomás rekonstrukciója,

Barcs, 1997, megépült

Payer-ház tanulmányterve, Bécs, 1996.

BacsKay-nyaraló, Fonyód, 1996, megépült

Klencsár-nyaraló, Fonyód, 1997, megépült

Számomra az, hogy az egyetem elvégzése után jelentkeztem a Vándoriskolába, olyan természetes volt, mint az általános iskolában a gyerekeknek, hogy középiskolába mennek. Az egyetem mellett és nyaranta eltöltött munka és együttlét a Kapostervben az öreg vándorokkal (Sziklai Ákos, Rácz Tamás, Halas Iván, Mohai Gáborék), valamint az Egyesülés szellemisége nyilvánvalóan követendő útként kigyózott előttem. Nem volt könnyű feladat felvételizni és megjelenni egy olyan közösségben, ahol az ember édesapja tagja a mesterek grémiumának, és Kampis Miklós az ember kisgyermekkorától a család barátja... Nem kis teher volt az egyetem végigjárása sem, ahol a *Lőrincz* név és a *Szabó Tünde fia* hallatán mindenkiben kettős érzés fogalmazódott meg.

Bebizonyítani mindenkinek, hogy a saját utamat járva, a magam tudásával és tapasztalataim birtokában szeretnék fejlődni és előbbrejutni a világban, s nem a szülői háttértől indítva elvitorlázni valahová...

Az élet úgy hozta, hogy Krisztinával az egyetem végén összeházasodtunk. Eképpen, miután nekem mennem kellett, Krisztina is velem tartott a vándorlásban. Talán neki sem volt könnyű, mint feleségnek, de előttünk már a Mohay és az Álmosdi házaspár is végigjárta az utat. Sajnos annak ellenére, hogy elhatároztuk: nem megyünk egyszerre ugyanahhoz a mesterhez, ez a rendszer és az együtt vándorlás miatt csak Budapesten valósulhatott meg; vidéken nem volt rá lehetőségünk.

A családi körülmények, munka és egyebek úgy hozták, hogy itthon töltöttük, édesapám mellett az első szemeszt. Számomra nagyon fontos volt, hogy Makovecz Imre mellett tanulhassak, ami nem egyszerű, s talán csak érett fejjel, az utolsó félévekben szabadna hozzá jelentkezni. Azt hiszem, a lehetőség, hogy ott lehettem, több, mint amit ma egy fiatal építész kívánhat magának.

Sáros Laci barátsága, pártfogása és állandó tanítása, amivel mindig szellemileg próbálja az embert fejleszteni, sokat jelentett mindenkinek. Laci és Tika úgy élnek a „gyerekekkel” az irodában, mint egy nagy család. Azt hiszem, hogy ha valaki a „makonás” körön kívül szeretne mestert megismerni, a Villányi úti irodába kell ellátogatnia. Laci külön természete és saját építészeti hitvallása fontos része az „ágasfás” építészet másik oldalának.

Deák Laci és Blazsek Gyöngyvér nyitottsága és szeretete, egészséges életszemlélete az építészetten kívül megnyitott előttünk más területeket is. Nem felejttem el a pez-

gőzések eleganciáját, s hogy Laci mindig talált az ünnepelésre okot. Szolnokon megtapasztaltuk, milyen előnyökkel és hátrányokkal jár, ha egy építész-belsőépítész házaspár két, egymás melletti lakásban lakik és dolgozik. Jól emlékszem, ahogy Laci „átlépett” az irodánk erkélyére a szomszédból, a szívbjait hozva ránk.

Az a lehetőség, hogy egy fiatal ember, tele tudásszomjjal, olyan, szakmailag elismert mesterek mellett tölthet el tanulóéveket, akik átadják mindazt a tudást, amit ők hosszú évek alatt szereztek, olyan előny, amit kihagyni örök veszteség. Ám mindazt a tudást birtokolva, amit tőlük kapunk, meg kell szabadulnunk mestereinktől, és saját szellemi fejlődésünket kell formálnunk tovább.

Végezetül köszönet a mestereknek és az Egyesülésnek, hogy végigjárhattuk ezt az iskolát, amelynek jelentőségét mi, fiatalok talán nem is érezzük át igazán. Örömmel tölt el minden emlék a Vándoriskoláról, s akik megismertek, talán megértik, miért olyan fontos számomra mindez.

Szomben, fent: Leányfalu, Szász-ház, Makovecz Imre terve;

Szomben, lent: Mártély, nyaraló, Makovecz Imre terve

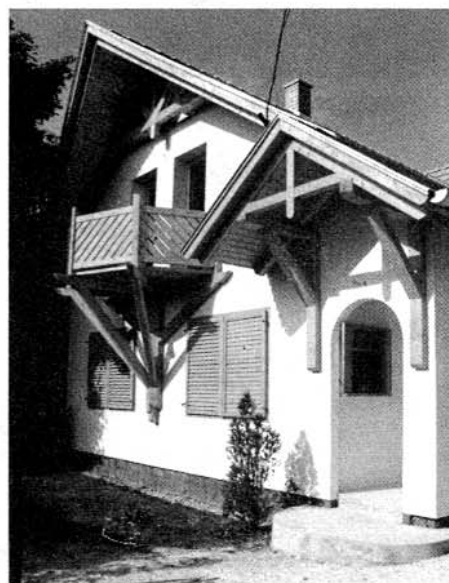
(kiv. terv, művezetés);

Fent, balra: Fonyód, Weiss-ház;

Fent, jobbra: Kaposvár, De Sorgo-ház (diplomamunka);

Lent, balra: Hernye, ravatalozó;

Lent, jobbra: Fonyód, Tannrath-ház

SZÉCSI ZSOLT

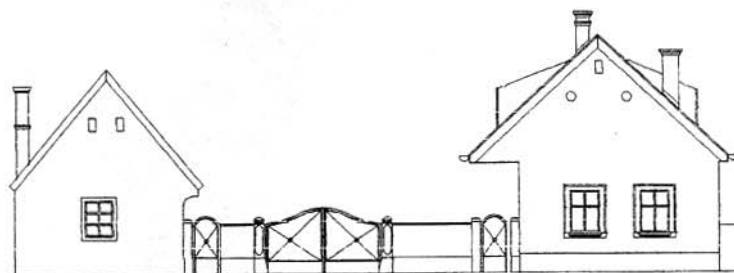
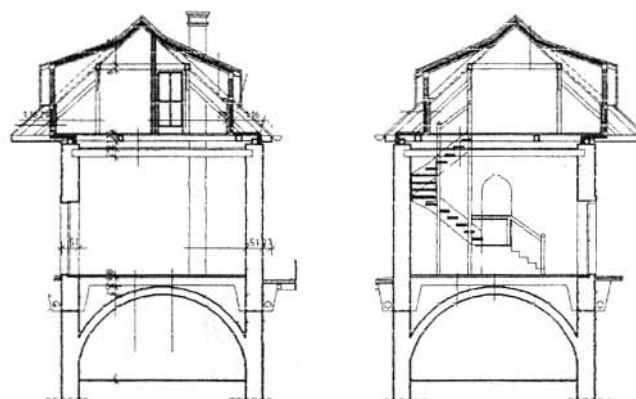
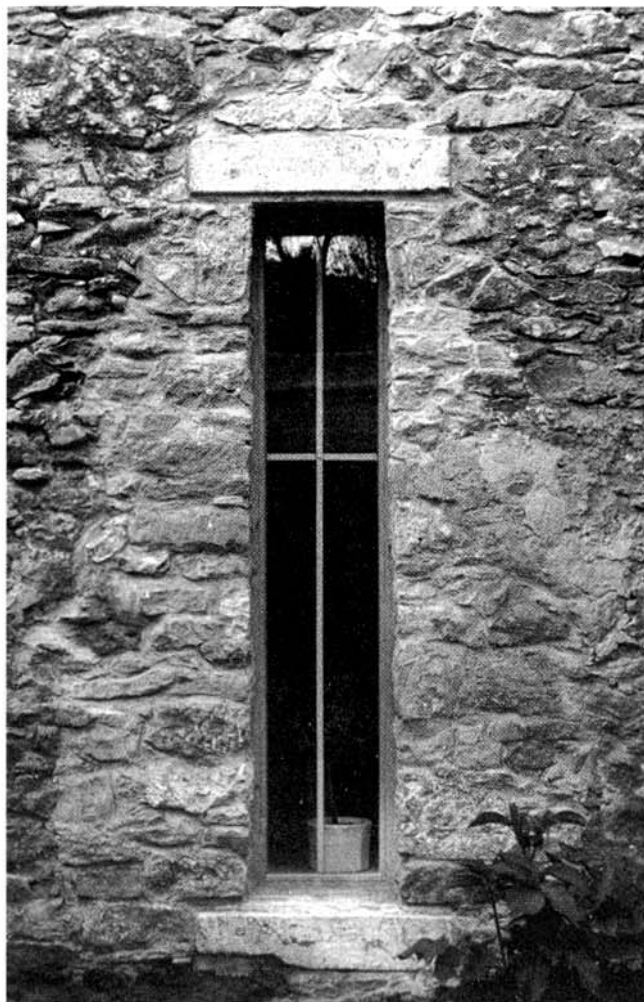
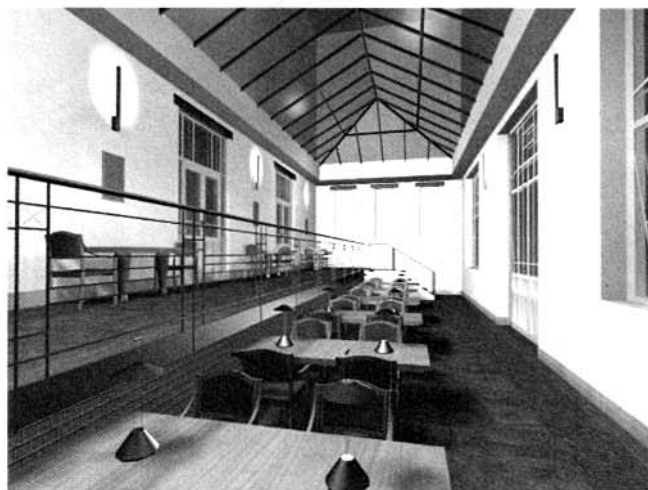
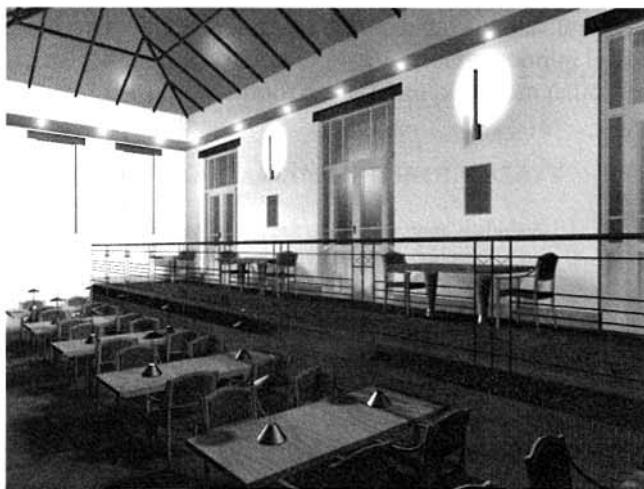
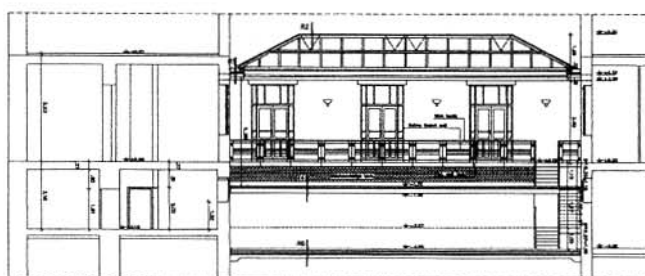
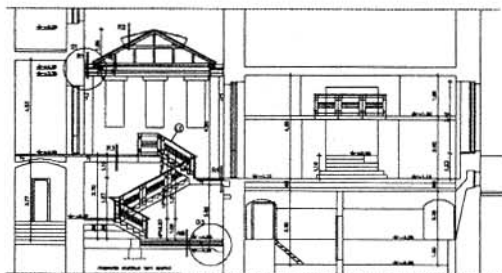
Diplomák: Ybl Miklós Műszaki Főiskola, 1990

BME, 1993

Munkahelyek: Vándoriskola, 1995-98

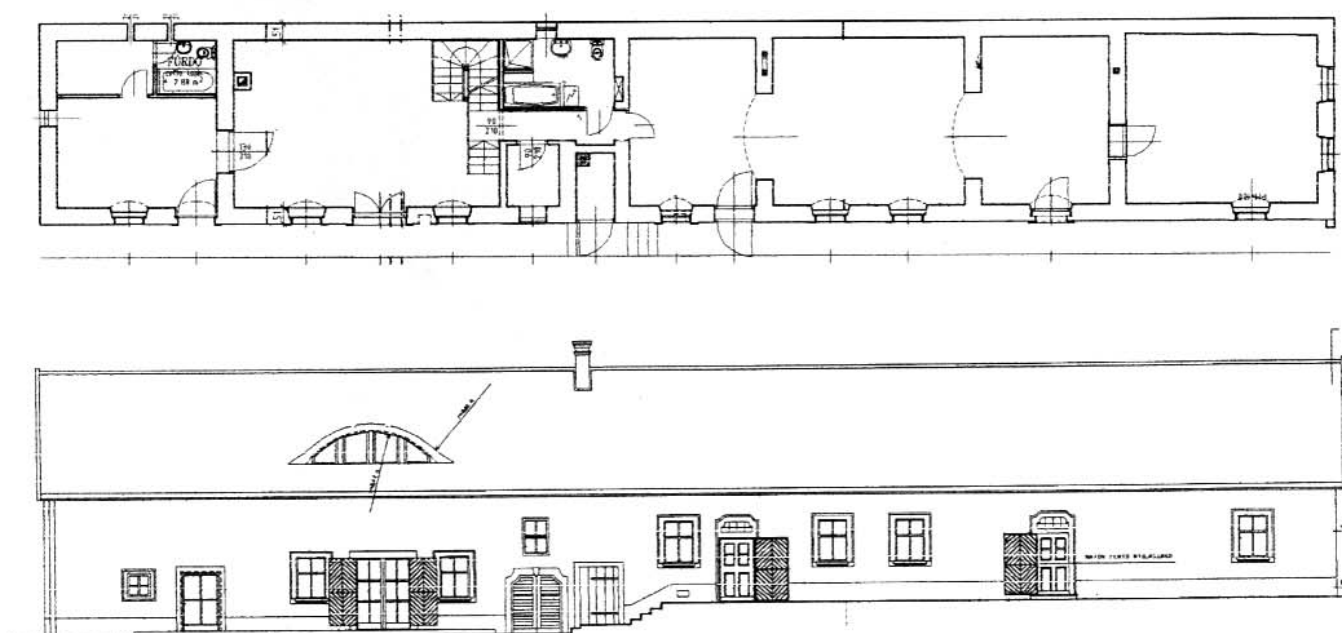
Lakóterv RT., 1996-99

Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási
Központ, 1999-

Túldalt, első hasáb: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem könyvtárának átalakítási és bővítési terve, 1999.
Túldalt, második hasáb, és ezen az oldalon: Óbuda, műemléképület felújítása és bővítése családi házzá; diplomamunka, 1997-98

PÁLYÁZATI KIÍRÁS (részletek)

A Kós Károly Alapítványt személyesen kereste meg a gyergyószentmiklósi Renaissance Alapítvány elnöke Czibalmas Tivadar azzal a kéréssel, hogy nyújtsunk segítséget alapítványuk számára egy Gyergyószentmiklóson létrehozandó szabadtéri néprajzi múzeum megteremtéséhez.

Szándéka szerint összegyűjti a környék boronafalas épülettípusait, melyeket eredeti helyükön a lebontás és így a teljes megsemmisülés fenyeget. Ezeket az épületeket megvásárolta, és az egyes alkotóelemek beszámozása és összeállítási rajzának elkészítése mellett lebontja, és védettnek tudott helyeken tárolja, majd az erre a célra megszerzett helyen felépíti. Az így létrejövő együtttest pedig működtetni szeretné. Az épületek egy részét ezért lakható, használható állapotúra kívánja felépíteni. A házak mellett műhelyek, zárolók, gazdasági épületek és az állattartás épületei is szerepelnek. A használhatóság másik szükséges feltétele egy központi, közösségi épület létrehozása. Ebben a recepció, vendéglő, konyha, előadónak is használható társalgó és a-szükséges méretű WC blokk kap helyet.

Czibalmas Tivadar a terület ilyen beépítésére elvi engedéllyel rendelkezik.

A helyről:

Gyergyószentmiklóstól keletre, 3-4 km távolságban helyezkedik el a Gyilkos tóhoz vezető, főút és a Békény patak mellett, a szabadtéri múzeumnak szánt, terület. Fekvése szerint a patak potenciális ártere lehet. Ezért az épületeket magasított megoldással kell elhelyezni.

Az elhelyezésről:

A országos főút és a Békény patak jobb partja között húzódó 200 m hosszú, trapéz alakú terület szolgálhat parkolóul. A terület felett húzódó telefonvezeték földkábeles kiváltásával lehet számolni. A parkolóból csak gyalogosan lehet majd a skanzen megközelíteni. A Békény patak fölő fedeles hidat kell tervezni

Tervezési feladat:

a.) Helyszínrajzi szinten a szabadtéri múzeum elhelyezése, a parkoló kialakítása, a Békény patak fölé emelendő fedeles híd helye.

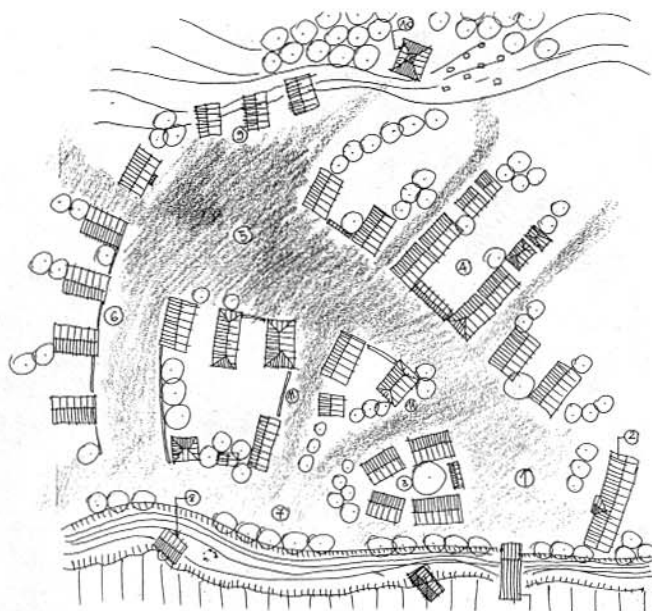
b.) Beépítési tervi szinten a fedeles híd, a fogadóépület, valamint a bemutatandó épületek elhelyezése

c.) Vázlattevi szinten a közösségi épület terve

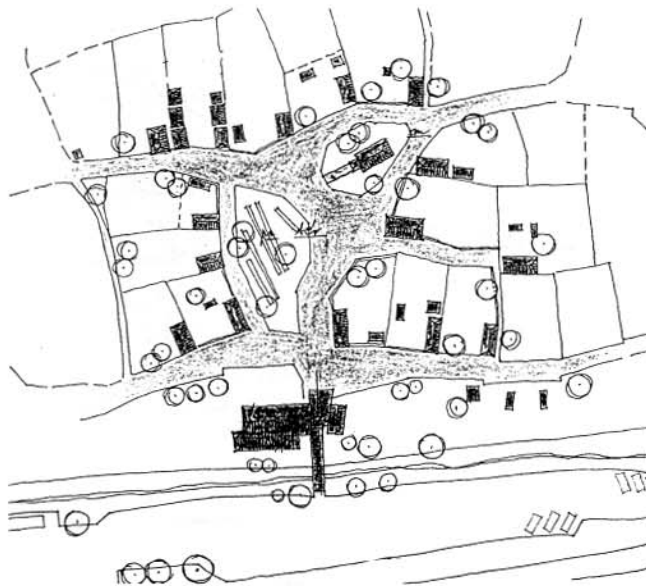
d.) Távlati kép

Budapest, 1999. július 9.

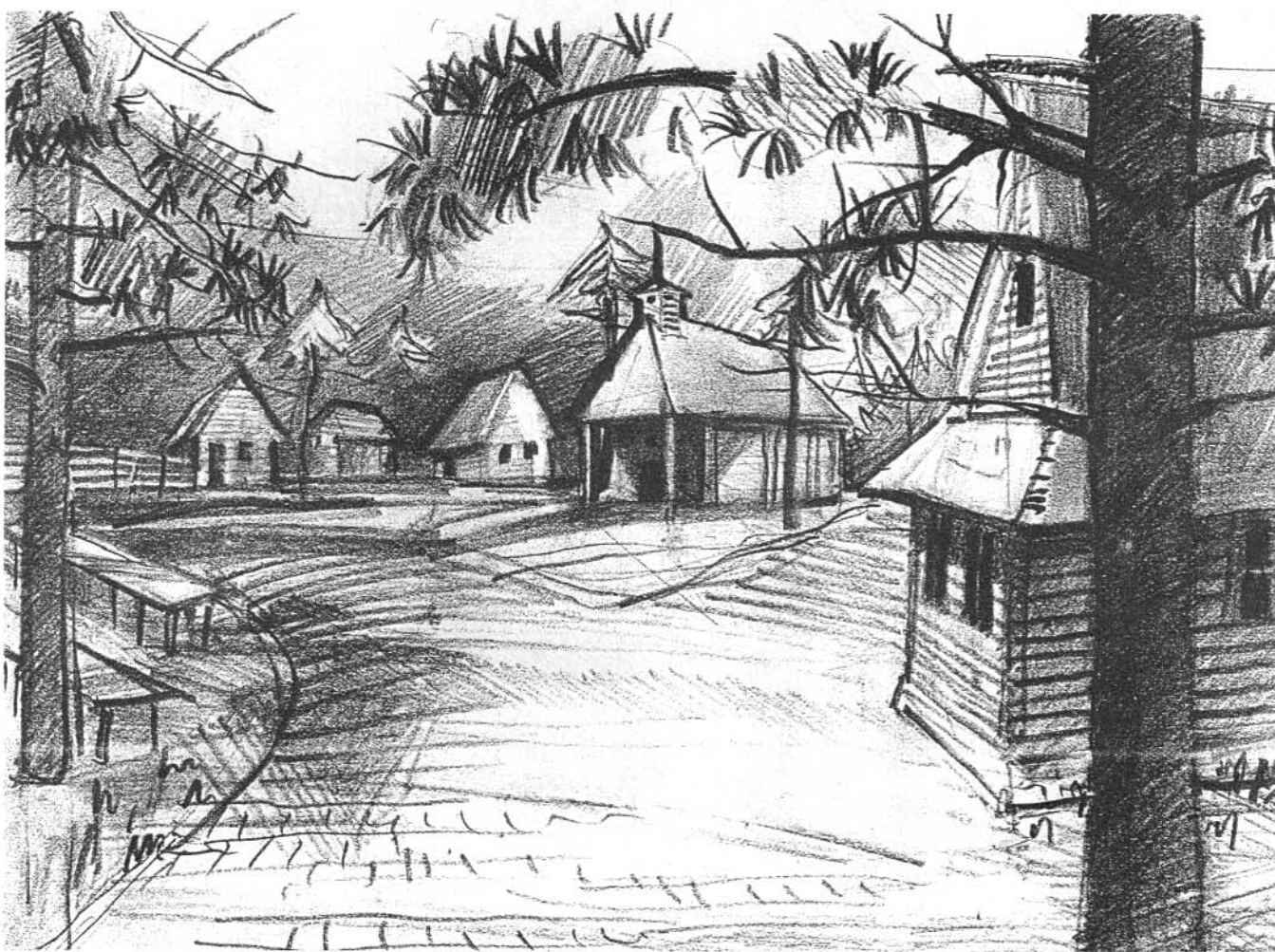
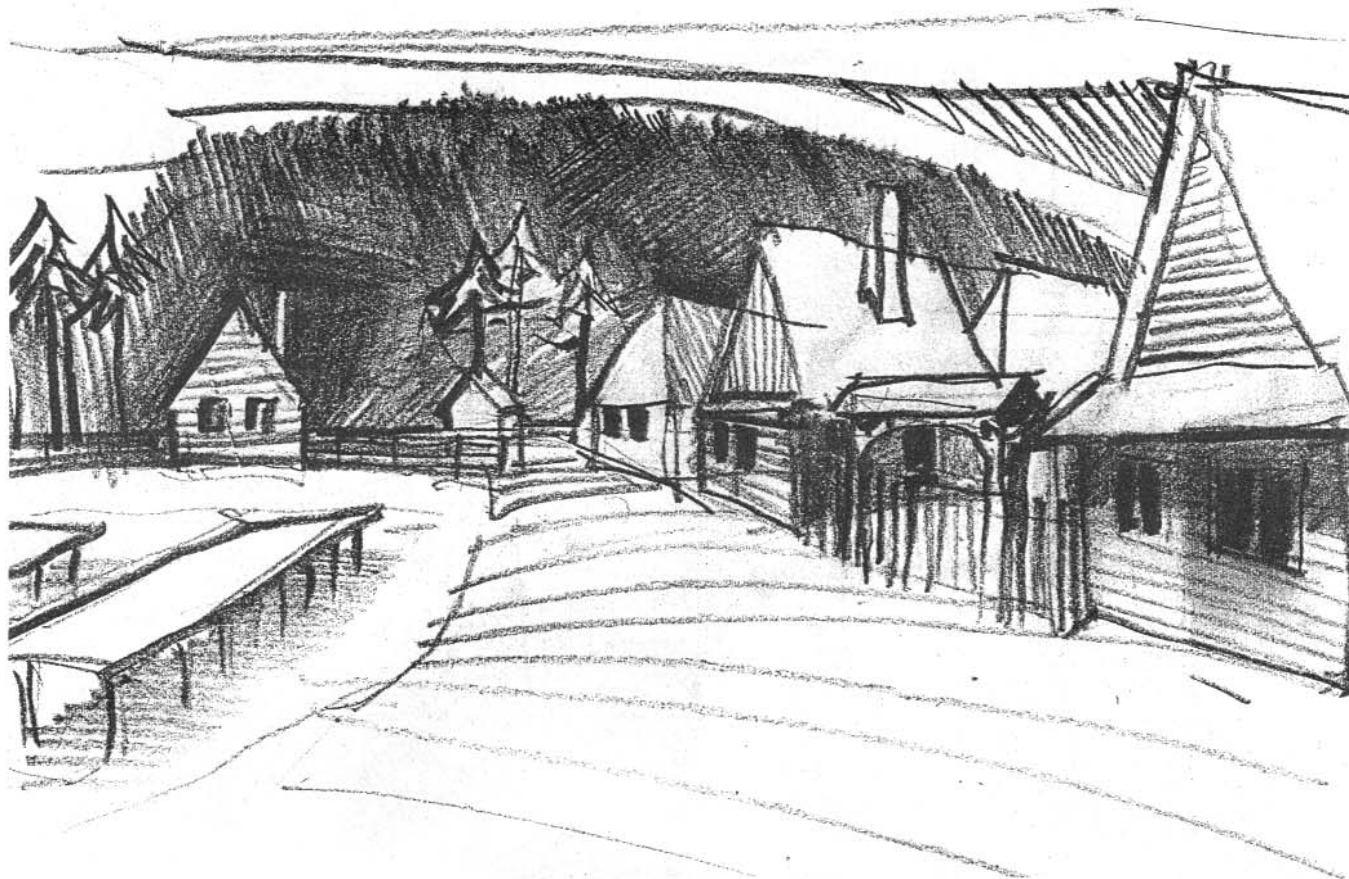
Sáros László, Salamin Ferenc

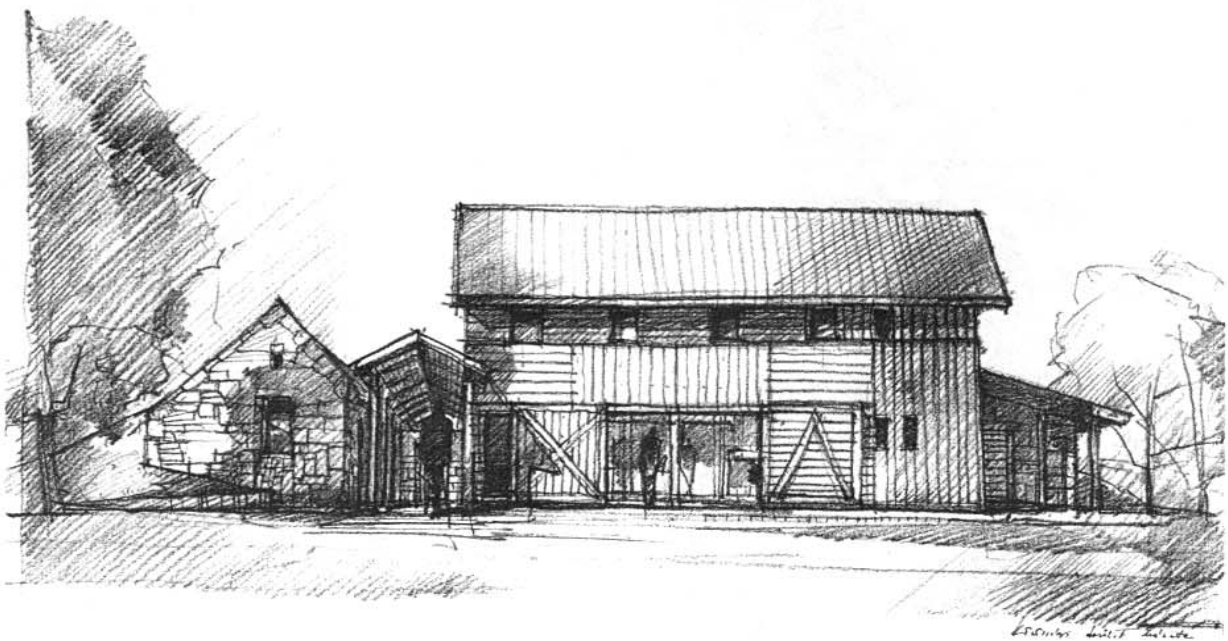
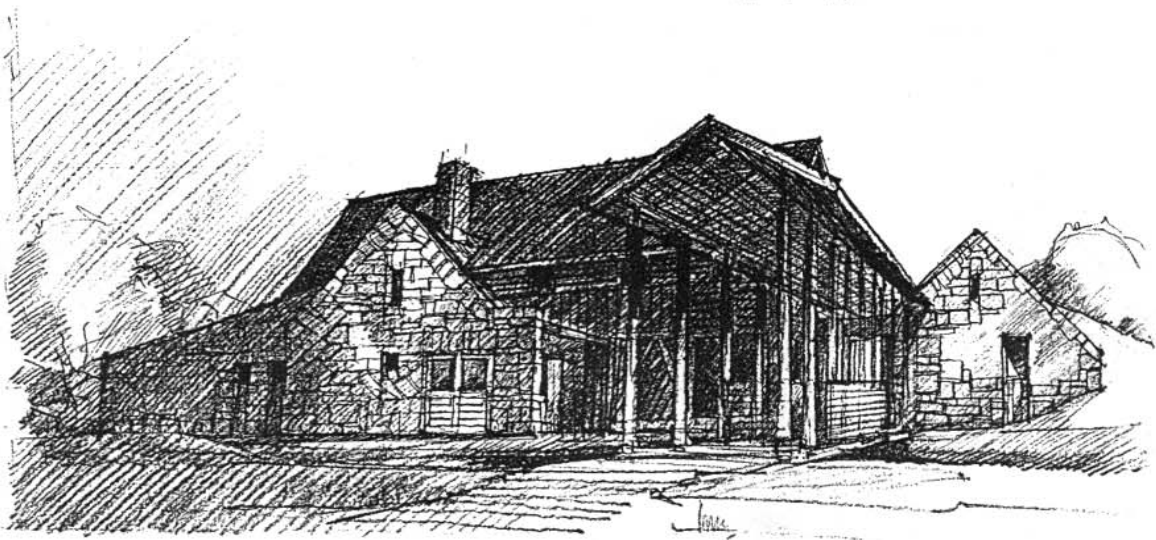
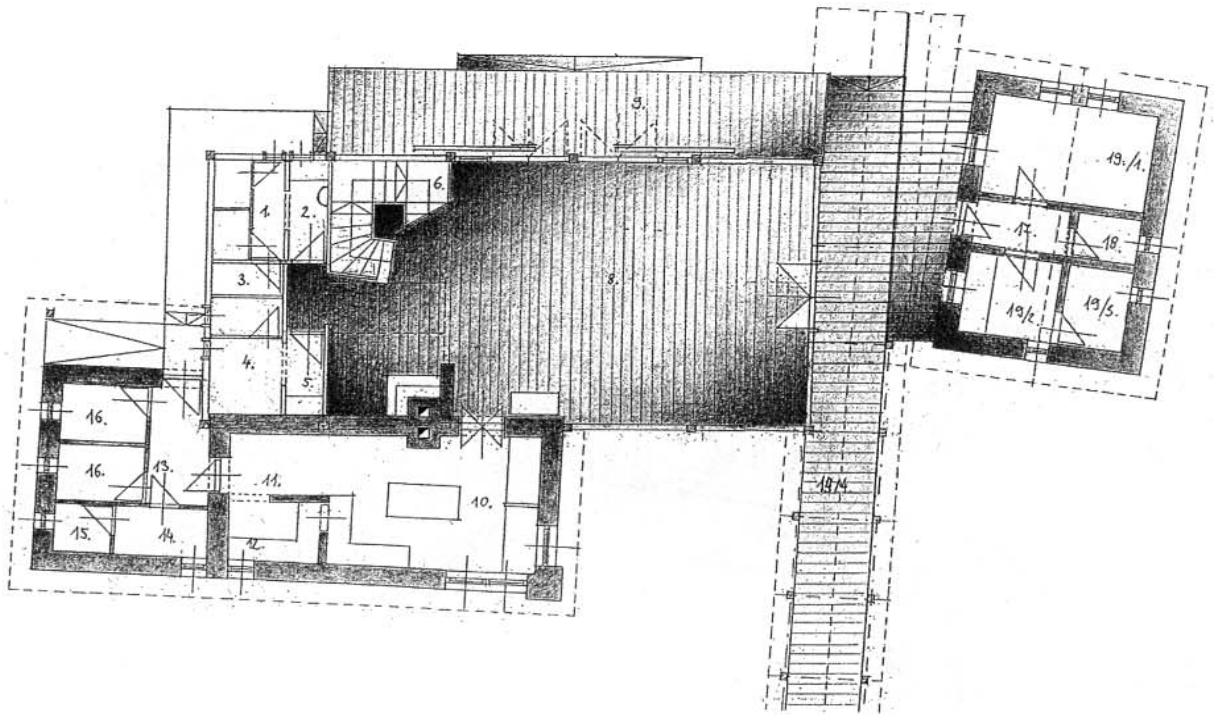

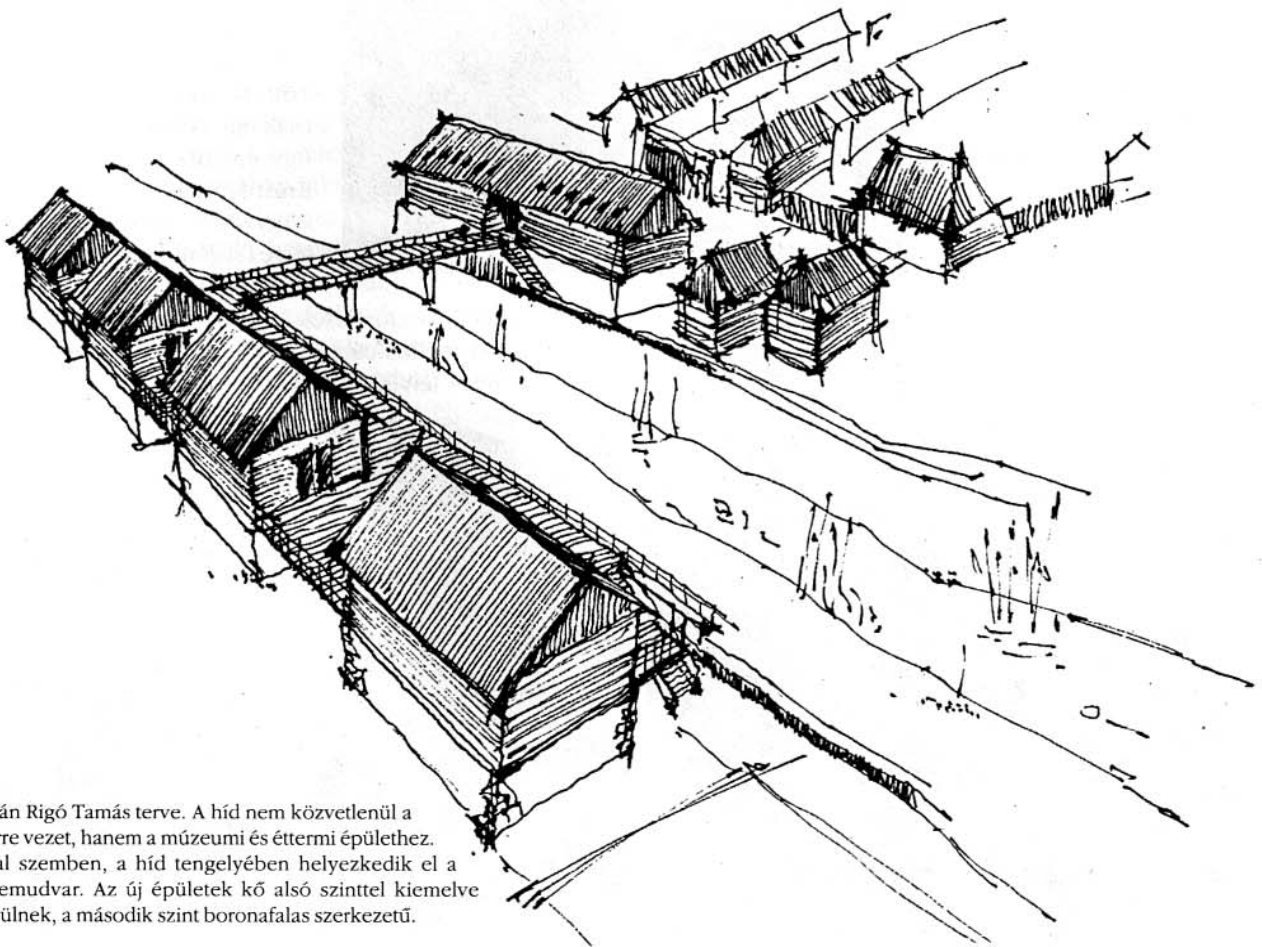
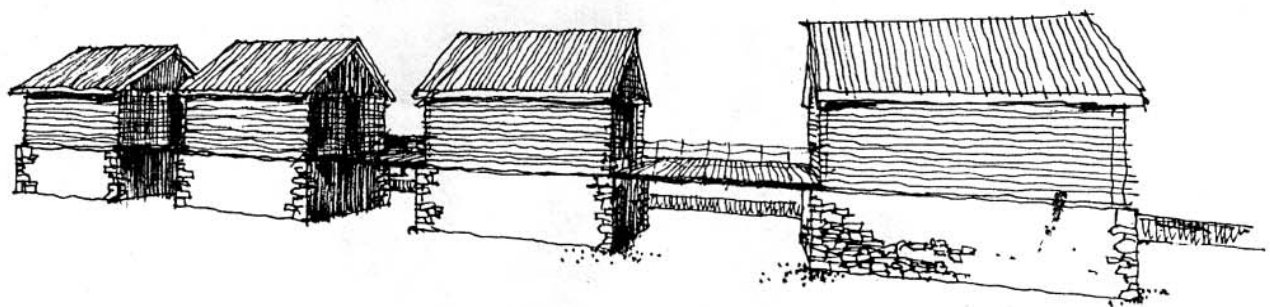
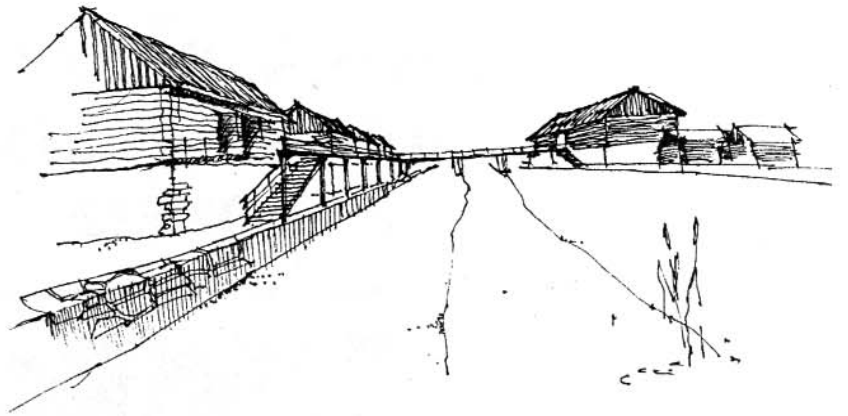
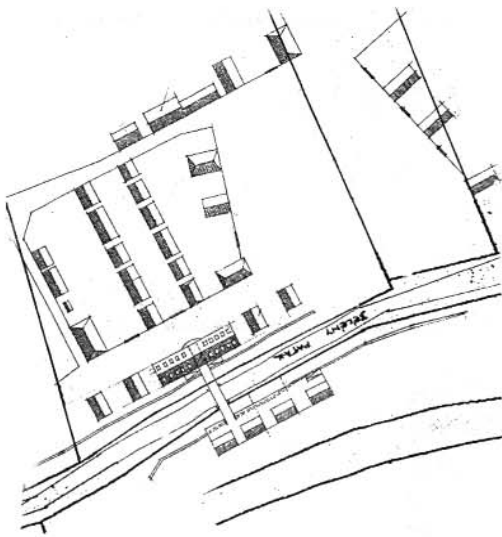
Ferencz Attila, Márton L. Attila, Fábián Rigó Tamás, Benyó Géza és Tantos Zsófia terve. A leendő skanzen régi és új házak együttes szövete. Mivel a régi házak kis számban állnak rendelkezésre, úgy gondoltuk, hogy új épületekkel kiegészítve ki tudunk alakítani egy kisebb faluszerkezetet. Ennek fontosabb elemei a fogadótér az új fogadóépülettel, főutca a selyemudvarral, piactér, sikátorok, pataksor, mesterségek utcája és temető haranglábbal. A rendelkezésre álló terület egyik sarkába helyeztük a falut, hogy lehetőség legyen további bővítésre. Addig gyümölcsösként, legelőként hasznosítható a terület. A beépítésben nem jelöltük, hogy melyik a régi és melyik az új épület; az első tervezési fázisban a faluszerkezetre koncentráltunk. Javaslatot teszünk újonnan létesülő szállásépületekre, és a mesterségek utcájának egyes házaira. A vendéglátó, szálló, stb. funkciókat szándékosan szórtuk szét a falu szövetében; ezek így szervezesebben simulnak bele az adott környezetbe.

Bán Zoltán, Erhardt Gábor, Kovács Ágnes, Révai Attila és Salamin Pál – A leendő szabadtéri múzeum főbejáratú épülete a gyergyói házakkal közrefogott főtérré néz, ahol a piactér mellett kistemplom is helyet kaphatna. A közlekedési rendszert az eredeti település úthálózatának mintájára alakítjuk ki, ahol a selyemudvar is helyet kap. Ehhez a beépítési szövethez kissé elkülönítve kapcsolódnának a más településekről származó, később megépítendő épületek csoportjai. Javasoljuk, hogy mezőgazdasági melléképületek széles skálája tegye életszerűbbé a portékat. A templom közelében egy-két kiemelt épület, például iskola; a patak mentén műhelyek tehetnék teljessé a vidék karakterének bemutatását.

Fábián Rigó Tamás terve. A híd nem közvetlenül a főtérrre vezet, hanem a múzeumi és éttermi épülethez. Azzal szemben, a híd tengelyében helyezkedik el a Selyemudvar. Az új épületek kő alsó szinttel kiemelve készülnek, a második szint boronafalás szerkezetű.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS JUBILEUMI KIÁLLÍTÁSA ÉS KONFERENCIÁJA

A Műegyetem aulájában rendezett kiállítást, amely a Rajzi és Formaismereti Tanszék meghívására került megrendezésre, Nemeskürty István nyitotta meg. Köszöntője után hangzott el Kocsár Miklós zeneszerző erre az alkalomra írt zeneműve, amelyet Makovecz Pál és tanítványai fúvószene-kara adott elő. A megnyitó műsorát vezető Sáros László, a Kós Károly Alapítvány kuratóriumának elnöke kérte fel rövid üdvözlő beszédjük megtartására Patonai Dénest, a Magyar Építészek Szövetsége elnökét, Balogh Balázst, a Magyar Építész Kamara elnökét, Hofer Miklóst a Műegyetem Mester Testületének elnökét, Reischl Gábort, az Ybl Miklós Műszaki Főiskola igazgatóját és Laposa József tájrendező mérnököt.

A üdvözléseket követően Gerle János ismertette az Egyesülés tevékenységét bemutató katalógust és az akkor még csak félkész állapotában lévő CD-ROM-ot, amely azóta végleges formájában elkészült. A Műegyetem dísztermében került sor a konferencia megnyitásként a két meg-

hívott díszvendég előadására. Francois Burkhardt, a DOMUS főszerkesztője, majd Paolo Portoghesi egyetemi tanár előadását a dísztermet megtöltő szakmai közönség hallgatta végig. Másnap három szakaszban három-három előadás hangzott el az alábbiak sorrendjében. Az előadásokat hangszalagon rögzítettük és szerkesztett változatban, néhány esetben összefoglaló jelleggel adjuk őket közre. A diavetítéssel kísért előadásokat csak a képek nélkül is érthető formában rövidítve tudjuk visszaadni. Meghívásunknak nem tudott eleget tenni Dörte Kuhlmann, aki azonban egy, a témába vágó tanulmányát küldte el közlésre. Simcha Jom-Tov a konferencia hírére ugyan csak egy tanulmányt küldött és úgy éreztük, hogy a Miklóssy Endre megjelenés előtt álló könyvének bevezetőjéből közlésre felajánlott rész is jól kiegészíti a konferencián elhangzottakat. Így ezek az előadások képezik ezúttal a lapszámmal egybekötött mellékletet. A kiállításról és konferenciáról Szántó Tamás felvételeit közöljük.

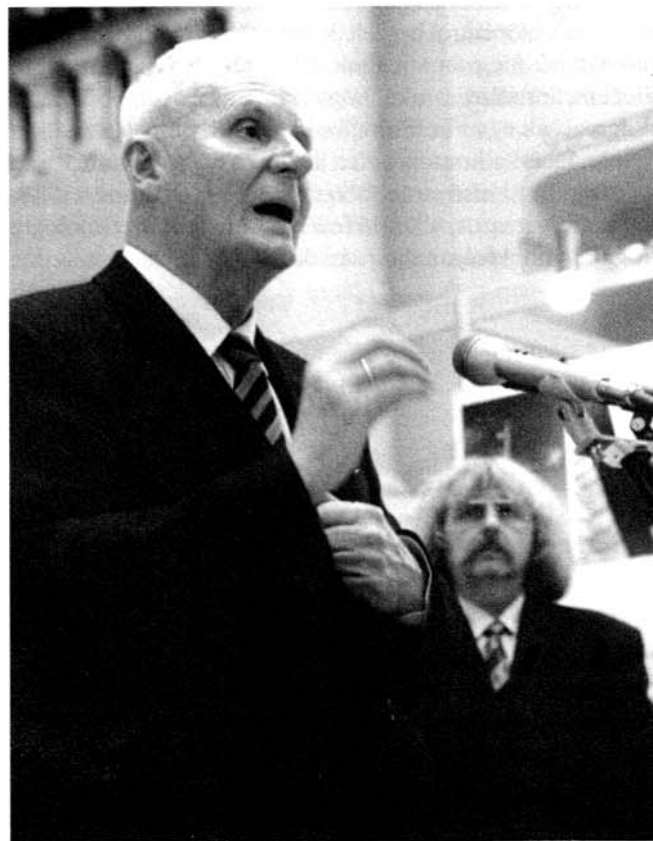
Nemeskürty István megnyitó beszéde

Hölgyeim és Uraim!

A tatárjárás után valamivel több mint tíz esztendővel egy addig gyümölcs-, szőlőtermelő, falunak sem nevezhető kis dombi településen fölépült a középkor talán egyetlen tudatosan, mérnökiileg tervezett városa, Buda. A tatárok elpusztították a síkságon elterülő Budát, és IV. Béla király bölcsen – látván, hogy ennek a lovas népnek a hadviselése dombon-hegyen megerősített várakat nemigen tud elfoglalni – oda telepítette a várost is, a régi Budáról, amit ma Óbudának nevezünk, és a királyi székhelyet is. Ez a gondolat egyre gyakrabban eszembe jut most, hogy azt emlegetjük, hogy idestova tíz éve szabadultunk meg egy elnyomó uralomtól, és még mindig mondogatjuk önmagunknak is – nemcsak nekünk mondogatják, önmagunknak is mondogatjuk és elhiszük –, hogy tíz év alatt mit lehet elérni, hogy húsz, majd harminc, negyven, ötven év múlva... A magyar nemzet egy irtóztos pusztulás után, ami az ún. tatárjárás volt, 1241-ben, alig tíz évvel felépített egy mérnökiileg tervezett várost – megnézhetik ma is a Budai Vár utcáit –, sőt megnyitották az akkor még nagyon fiatal, még félévszázados múltra sem visszatekintő domonkos rend székházát – ez a mai Hilton Szálló –, amelyben a domonkos rend első világképtalanját tartotta. A magyar nemzetnek tehát nemcsak ereje volt erre, és egy kormányának, s egy királynak szándéka, hanem ezek szerint voltak itt; akik építeni tudtak. Már Szent István sokszor idézett törvényére gondolva is el kell tűnődnünk azon, hogy ha egyszer minden tíz falunak kellett építenie egy templomot – márpedig kellett, és fel is épült –, akkor elképzelhetetlen, hogy az akkori Nagy-Magyarországban ezt a sokszáz templomot mind külföldi építészek építették volna. Tehát már akkor tudtak építeni, és mint ahogy László Gyula bebizonyította, nem putrikban laktak a sátrakból kiszokott, megtelepült magyarok, hanem faházakban, amelyeket igen szépen díszítettek, házakban, olyan módon élve együtt a természettel egy épített lakásban is, amilyen módon ez az Egyesülés is gondolkodik az épülettervezést illetően. Isten őrizze, hogy most áttekintsük történelmünk fejlődését ilyen építészeti szempontból, hiszen a török hódoltság és a háborúk miatt még a kastélyok is erődöknek épültek, olyan ritka kivételtől eltekintve, mint Bethlen Miklós erdélyi kastélya, amit maga tervezett, miután beiratkozott a németalföldi egyetemre építészeti tanulni, hogy saját házát felépíthesse – ma is megvan –, de lényegében szebb és kevésbé szép, jelentős és kevésbé jelentős építészek és építőmesterek hordták össze a követ, a téglát ahhoz az országhoz, amiben ma élünk. Még most a millennium táján annyit emlegetett 1896-os hatalmas arányú fővárosi építkezéssorozat is különféle jelentős építőművészeket mutathat fel remekekkel együtt, a Parlamenttől az Iparművészeti Múzeumig (és nem részletezem), és nagy egyéniségeket is tudunk – hogy csak Lechner említsem –, de magam legalábbis nem tudok arra példát, hogy Magyarországon szerveződött volna egy olyan közösség, amely közös esztétikai és építészeti elvek és ideológia segítségével az egymás iránti tiszteletet és a saját függet-

lenséget feltétlenül biztosítva, szövetkezett volna egy ország építésére. Mondom: megbízásokat kaptak tehetségesek-tehetségtelenek, de hogy valakik egy ilyen szövetségre léptek volna, ez példátlan, még megkockáztatom azt is, hogy talán Európában is példátlan, de hát erre nem akarok hosszabban kitérni vagy ezen elmélkedni. Különösen fontos, hogy köztudott, hogy ez az építőközösség egyrészt tudatosan ment abból a múltból, amiről már említést tettem, másrészt ki akarja terjeszteni az ismeretek szerzésének lehetőségét szervezeten, oldott szervezetben az egész világra, mint ezek a különböző iskolák és tanfolyamok, és végül együtt akar ez az építészársaság lélegezni az országgal. Nem rákényszerít valamit a közvéleményre, hanem megalkot valamit úgy, hogy annak örüljön a közvélemény. Nem hiszem, hogy alkotóközösség ilyen rövid idő alatt, a legkisebb falvakat is beleértve; ennyi templomot, középületet, nyaralót, házat, hivatalt épített volna, mint ez a közösség. Ha így folytatjuk, akkor lehet, hogy talán mégis felépítünk egy épületeiben is magyar Magyarországot, és ha újabb tíz év múlva körülnézünk az országban, talán még Budapesten is, akkor valami mást is átélünk, valami szépet, lakhatót és örömdeteszet, mint ezek a hatalmas, börtönre emlékeztető panelépületek, amelyek már most roskadozni kezdenek.

Amikor Kós Károly világhírűvé vált finn barátjával töprengeni kezdett egy magyar építészeti stíluson – nem véletlen, hogy Kós Károly nevét választották –, akkor azt mondta ennek a finn barátjának, hogy reméli, hogy sok gond között és sok gond ellenére valami elindult. A földbe vetett búzamag elhal, de azért hal el, hogy kicsírázzon – ismerjük ezt az evangéliumi tanítást. Kós Károly szerencsére hosszú életet élt meg, és már tapasztalhatta a mag kicsí-

rázásának első jeleit. Tudjuk, hogy az első ismert épület, amit ő tervezett, az Állatkert volt, az első közismert épület, és többen mondogatták neki, hogy ettől akar ő egy sajátosan magyar stílust, egy állatkertet, elefántokkal meg majmokkal? És azt felelte ennek a finn barátjának – én annak idején egy finn követőtől hallottam ezt –, hogy a Paradicsomban is együtt éltünk. Hátha egyszer majd megint eljön... Köszönöm a figyelmüket.

François Burkhardt, a DOMUS főszerkesztője

Nagy öröm látnom, hogy milyen fejlődésen ment keresztül az organikus építészet, mint mozgalom. Nekem, mint Budapest építészetét valamennyire ismerő külföldinek nagy meglepetést okozott a kiállítás, és hogy egyszerre csak milyen nagy tisztelettel méltatták az organikus építészetet. És öröm látni azt is, hogy a kezdetek óta milyen hosszú utat tett meg, milyen intenzíven fejlődött és milyen színvonalra emelkedett ez az építészet.

Ma esti mondandóm egy külső megfigyeléssel áll összefüggésben. Kérem, ezt vegyék figyelembe. Megpróbálnám az Önök mozgalmát, a magyar organikus építészetet egy nagyobb összefüggésben, némileg kritikusan megközelíteni. És azoknak a pontoknak, melyeket tárgyalni fogok, talán nincs közvetlenül közük az építészethez, ám közük van ahhoz az általános fejlődéshez, melynek része az építészet is. És arról a kortudatról szeretnék beszélni, amely a manapság *modern utáni*-nak nevezett kultúrából ered.

Ernst Bloch német filozófus a 40-es években azt mondta, amikor az utópiákról beszélt, hogy a történelemnek vagy az utópiáknak megvan a maguk menetrendje. Ha itt most őt idézem, annak az az oka, hogy én is úgy hiszem: bizonyos dolgok csak egy történelmi kontextuson belül játszódhatnak le. És ezt a kontextust az jellemzi, hogy folyamatosan változik. Ez az első, amit szeretnék világossá tenni: a történelem folyamatos, állandó fejlődésben van. Ez azt jelenti, hogy egyúttal folyamatos átalakulásban is. És vannak ma

olyan tendenciák, a történelmet, az emberi cselekvést illetően is, melyek célja, hogy fogva tartsák a történelmet. És a történelem fejlődése folyamán gyakran jelentkeznek olyan tendenciák – ezekről mint konzervatív jobboldali tendenciákról szeretnék beszélni – amelyek valóban megkísérlik a történelmet egy ponton, egy adott helyzetben rögzíteni. Ilyesmit éltünk át az utóbbi években a regionalizmussal kapcsolatban, és a másik dolog, amire szeretnék rávilágítani, az az, hogy a regionalizmus, ami körül korábban már megszűntek a viták a nyugati világban, egy új helyzet révén ismét előtérbe került – és ez a helyzet, ha röviden akarom megnevezni, a modernség kritikája.

Egyike azoknak, akik a modernséget a leghevesebben kritizálták, Jean Francois Lyotard francia filozófus, aki *A posztmodern feltételek* (La condition postmoderne) című könyvével a posztmodern fogalmát útjára indította. Lyotard azt írta ebben a könyvében, és egyébként is így lehet röviden összefoglalni a véleményét: „A nagyobb szabadság, nagyobb jólét és a több ismeret nem vezettek el ahhoz a boldogsághoz, amelyet megígért nekünk a felvilágosodás.”

Azt hiszem, nem kell hosszasan magyarázni, hogy azok a válságok, amelyeken a 60-as évektől keresztülmentünk, bizonyítékként szolgálnak arra, hogy a modernnek képtelenek úrrá lenni a problémákon. De hozzátehetjük, hogy azok az eszközök sem álltak rendelkezésükre, melyekkel ezek a krízisek legyőzhetőek lettek volna. És az értelem elleni lázadás, ahogy ezt már Lyotard nevezte, számos területen lezajlott. Mindazok a felvilágosodástól átvett értékek, melyeket a modernnek tiszteletben akartak tartatni velünk, többé-kevésbé elavultak. A valláshoz, az államhoz, a családhoz, az ember saját fejlődéséhez fűződő kapcsolat – mindez megváltozott. És ez az, amit Lyotard a haladó felvilágosodás végének nevez. És azt az új időszakot, amely ez után következett, különböző értékek határozták meg.

Az első dolog, ami kirajzolódott, hogy már nincsenek abszolút értékek. Nem egyetlen igazság létezik, hanem több. És nem csak egyetértés létezik, hanem létezik a vélemények egymásmellettiisége is; és amit a modernnek tiltottak vagy nem ismertek el, ismét érvényre jutott; és az egyik ilyen újra felbukkant érték éppen a regionalizmus. És azt hiszem, hogy a magyar organikus építészet is nagyon szoros kapcsolatban áll ezzel a regionalizmus körüli vitával.

Ha most a regionalizmusról beszélünk, természetesen külön kell választanunk annak két fajtáját. Létezik az a fajtája, melyet az Amerikában élő francia szociológus Paul Rikoem *korlátozó* regionalizmusnak nevezett, és létezik a *felszabadítás* regionalizmusa is. Egy olyan regionalizmus, mely kora gondolataival áll kapcsolatban. És hogyha az előbb azt mondtam, hogy a történelem nem állhat meg és ha azt mondom, hogy a regionalizmusnak saját korához kell kötődnie, akkor a történelemnek ez az előrehaladása érvényes természetesen a regionalizmusra is.

Kenneth Frampton, akit mint építészettörténészt bizonyára ismernek, a következőképp próbálta meg a kritikai regionalizmus gondolatait összefoglalni miközben ő is a szociológus Paul Rikoem-re hivatkozik: „Rikoem azt mondja, hogy a kultúrák kereszteződése csak úgy jöhet

létre, ha szilárdan meggyökeresedett kultúrák és egyetemes civilizációs impulzusok kölcsönösen megtermékenyítik egymást. Azt mondja továbbá, hogy minden azon múlik, hogy hogyan, milyen módon, ill. hogy egyáltalán sikerül-e a regionális kultúráknak a regionális tradíciókat megtartani és ugyanakkor a kívülről érkező civilizációs hatásokat befogadni és feldolgozni.” Egy felszabadító regionalizmus tehát meg tudja valósítani ezt a dualitást, össze tudja kapcsolni ezt a két ismertetőjegyet.

A harmadik kérdés, amiről beszélni szeretnék, a magyarországi organikus építészet és a természet kapcsolata. Néhány mondatnál szeretnék röviden két dologra rávilágítani. Nemcsak arról van szó, ahogy ezt ma Németországban látják, hogy a természetet meg kellene gyógyítani; nem egy beteggel van dolgunk, akit ápolnunk kell. Egy egészen más viszonyról van szó, amelyet Németországban még a romantika alakított ki, egy más érzésről, mellyel magához a természethez kell viszonyulnunk. Tehát a természet és a természetes fogalmát nem szabad a félelem szemszögéből néznünk; szemléletünknek mindazon dolgok összességén kell alapulnia, amelyek a természethez kapcsolódnak. És kétségkívül ide tartoznak az emberek közötti viszonyok, kapcsolatok is. Összességében arról van szó, hogy egy olyan minőséget hozzunk létre, olyan körülményeket teremtsünk, melyek között az emberek jobban élhetnek. És ebben biztos, hogy az építészetnek fontos szerepe van. Mégpedig – és itt igazat kell adnom Portugésinek, amikor azt mondja, hogy – tágabb teret kell kapjon az építészet minősége. Egy olyan mikrokozmoszról van szó, mind építészeti, mind táji szempontból, amely harmóniában áll az ember életével. És azt hiszem, hogy nem volt ez másként például F. L. Wrightnál sem, akitől azt is megtanulhatjuk, hogy pl. a préri-házak, melyek az organikus építészet ismertetőjegyeit hordozzák, csak azért nevezhetők préri-házaknak, mert Illinois üdén zöldellő rétejeivel vagy az amerikai természettel állnak kapcsolatban. Tehát az építészettel foglalkozó elképzelések nem lehetnek pusztán agyszülemények, csak a fejünkben létező ötletek: léteznie kell egy összeköttetésnek, egy kapcsolatnak a természet realitásával.

Ezt az összeköttetést, kapcsolatot illetően most egy újabb aspektusról szeretnék beszélni, melyről úgy vélem, hogy fontos, ha egyfajta építészet mellett döntöttünk.

A modern-utániaknak a modernnek ellen vívott harcában az egyik legfontosabb csata az, amelyet az abszolút ellen vívnak. Az avantgardok által besorolt abszolútum ellen, amit csak kevesen értenek meg, csak kevesek számára létezik. És most az organikus építészetnek is az a feladata, hogy olyan értékeket közvetítsen, amelyek sokak számára érthetőek és elfogadhatók.

Gianni Vattimo olasz filozófus ebben az összefüggésben egy *gyenge gondolat*ról beszél. „Ennek a gyenge gondolatnak az a célja, hogy konszenzust teremtsen az ízlés és a szociális struktúrák között, más szóval aközött, amit az építész közvetíteni akar, ill. amit elvárnak tőle.” Vattimo tehát azt mondja, hogy egy olyan köztes gyűjtőmedencét kell megteremteni, melyben az egyes szociális rétegek újra egymásra találhatnak, és nem egy elit réteg van felül. És ebben az értelemben beszélünk köztes kultúrákról.

Azt hiszem, hogy az organikus építészet és az itt látható munkák jó része ehhez a köztes kultúrához tartoznak. És azt gondolom, hogy ez teljes egészében szándékosan van így. Vegyük tehát pl. a folklórt, ahogy azt Kós Károlynál is láthattuk. Hogy ezt hogyan fogadjuk be, hogyan dolgozzuk fel – nemcsak azért, hogy egy hely identitását megteremtsük – mert hiszen identitást csak akkor közvetíthetünk, ha megértünk valamit, magunkévá tudjuk tenni. Nálunk – és ez talán egy olyan további probléma, ami itt nem áll annyira az előtérben, mint nálunk – ezt a köztes kultúrát a tömegkommunikációs eszközök terjesztik, szorosán kapcsolódva a tömegfogyasztás világához. Olyan tendenciákat élünk át mostanában, amelyek megkísérlik pl. a színház, a design, az irodalom, de ugyanígy a festészet területén is, hogy ebből a köztes gyűjtőmedencéből merítsenek; egy olyan esztétikát teremtsenek, amely ebből nő ki; s hogy az egyes témákat a lehető legmagasabb esztétikai színvonalon dolgozzák fel. És azt hiszem, ez egy olyan célkitűzés, melyet az Önökhöz hasonló építészeknek is követniük kellene.

Egy további probléma, mellyel Önök talán még nem szembesültek úgy, mint mi Nyugaton, az iparosodás és a standard, a design kérdése. Az építőiparral kapcsolatban bizonyára megtörtént ez a szembesülés, de az ipari formatervezésnél talán még nem olyan mértékben, mint nálunk. Míg a 20-as, 30-as években azért fejlesztették ki a normákat, hogy elérjenek egy olyan színvonalat, amely nagyon sok ember számára jó, addig ma már tudjuk, hogy ezt a célkitűzést egyáltalán nem érték el. Amit a design megpróbált, és itt jutok el a globalizáció témájához, az egy nemzetközi standard létrehozása – de azért, hogy saját maguknak hódítsák meg a piacokat. És az egyik legnagyobb probléma, amivel Európa kulturális értelemben vett megalapozásánál számolnunk kell, hogy hogyan tudunk gazdasági téren a nagyhatalom Amerikával és Japánnal szemben fellépni, és mennyiben remélhetjük, hogy ez sikerülhet. Ezek a jelenségek Németországban a kézművességet és az abban korábban elért művészi színvonalat tökéletesen megsemmisítették. De ha úgy fejlődik az ember, ahogyan azt a gazdaság diktálja, akkor az nemcsak a kultúrák hagyományainak szétrombolását jelenti, hanem egy ilyen fejlődés szétrombolja az individualitást is és a magatartásformákat is. Itt is mindent normák fognak szabályozni. Az egyik leghíresebb formatervező, az amerikai Charles Eames, Nehru indiai államelnök megbízására készített egy tanulmányt, melyben megpróbálta felmérni, hogy az iparosításnak ez a hagyományokat figyelmen kívül hagyó bevezetése milyen romboló. Indiai hagyományokat vizsgálva egyes objektumok, így az ősi vizeskorsó példáján próbálta meg bemutatni, hogy hogyan harcolhatunk az iparosítás bevezetése során azért, hogy megakadályozzuk a hagyományok elpusztulását. Tanulmányai eredményeként létrehoztak egy intézetet az iparosítás irányítására – ami természetesen semmit sem oldott meg. Tehát: különösen a design területén ma még hevesebb harc folyik a regionalizmus bevezetéséért, mint az építészetben. Mivel a fejlett országokban már egyszerűen nincsenek meg azok a regionális struktúrák, amelyek a termékek bevezetését lehetővé tennék, hiszen minden piac a globalizáció hatása

alatt áll, az egyes alkotórészeket már nem lehet külön kezelni.

Ez vezet át a következő ponthoz, mégpedig, hogy az etnológia története arra tanít bennünket, hogy a globalizálódás tendenciái egyre inkább szétrombolták a kisebb csoportokat, mégpedig a törzsektől kezdve a különböző szociális rétegekig. Hogy az emberek természetesen nagyon vágnak az etnológiai eredetű tárgyakra, ezt mutatják a néprajzi múzeumok, melyek rendkívül látogatottak. Az egyes régiók sajátos ismertetőjegyeit magukon hordozó rituális vagy egyfajta mágiát kisugárzó tárgyaknak az eltűnése - mindezek olyan dolgok, amelyek iránt nagyon nagy az érdeklődés, amelyeket még keresnek, de már nem kaphatók.

Ez egy további veszteség, és ezzel kapcsolatban azt szeretném mondani, hogy a magyarországi organikus építészetben én egy igen nagy gazdagodást találtam. Ha ehhez a ponthoz kapcsolódóan tovább akarunk menni, akkor valószínűleg a francia szociológus, Edgar Morin útját kell követnünk. Morin egy olyan globalizáció elleni harcról beszél, amelyet egy *etnikai design* révén lehet megvívni. Szerinte ez egy olyan design, mely földrajzilag elhatárolt, mely funkciójában egy közösségre irányul, és amelyet ennek a közösségnek az identitása számára gondoltak ki. És egy ilyen design természetesen csak az etnológiai hagyományokból jöhet létre. Az kell legyen a célkitűzésünk, hogy a környezet elszegényítése ellenében sokkal differenciáltabb jelek sorát vezessük be újra. És én azt hiszem, hogy ez egy olyan tendencia, amely még csak most kezdődik, mert a következő években sokkal nagyobb lesz az érdeklődés az ún. *köztes* vagy *keveredett* kultúrák iránt, mint manapság. Elég, ha arra gondolunk, hogy mennyi vándorlás történt pl. a balkáni háborúk kapcsán is, hogy megértsük: valamennyiünk kultúráját – különösen a miénket, Nyugaton egyre erősebben alakítják a más kultúrákból hozzánk érkezettek. És most nem semmisíthetjük meg a saját kultúrájuk jegyei iránti igényüket; képesnek kell lennünk arra, hogy adjunk valamit, és nem állhatunk itt a globalizáció semleges téziseivel és termékeivel. Nem nyújthatjuk azokat a steril, semleges termékeket, amelyekkel a design területén ma rendelkezünk. És biztos vagyok abban is, hogy ez egyúttal egy olyan folyamat, amely csak a modernnek leváltása után válik lehetővé.

Végezetül: az általam felvetett kérdésekkel kapcsolatban bizonyára Önök is találnak egy sor olyan érvet, melyek az organikus építészetet támogatják. Ám ami a regionalizmus történetére érvényes, az érvényes az organikus mozgalomra is: amit hordoznia kell, az egy olyan tartalom, amely értelmet ad a tájékozódásnak, segíti azt.

És bennem Magyarország organikus építészetével kapcsolatban ma az a kérdés fogalmazódik meg, hogy milyen mértékben lesz meg még az ereje ennek az építészetnek – ha az opposíció szerepéből egyszer mondjuk majoritásba kerül –, hogy hordozza azokat a tartalmakat, amelyeket hordoznia kell. Hiszen egy értelmes jelenlét mind az építészet, mind a design számára csak a többi területtel – politikával, környezetvédelemmel, szociális kérdésekkel, stb. – való együttműködésen keresztül valósulhat meg.

Sok évvel ezelőtt egyszer beszélgettem Makovecz Imrével. Azt akartam, hogy vállalon el Olaszországban egy vásárral kapcsolatosan egy megbízást. És Imre azt mondta: ismered *A szabadság filozófiáját*-t Rudolf Steinertől? Be kellett vallanom, hogy nem nagyon ismertem. Erre azt mondta: tanulmányozd, és aztán majd beszélgetünk újra. És ebben *A szabadság filozófiájában* volt valami, ami nagyon nagy hatással volt rám. Mégpedig az, ahogy Rudolf Steiner az individuumot egyedülállónak tekinti, nem pedig olyasminnek, ami megsokszorozható. Tehát az egyén fejlődését állítja mint legfontosabbat az előtérbe. És ez engem természetesen elvezetett ahhoz a kérdéshez: ha egy problémát demokratikus irányban akarunk megoldani, hogyan érhető el az, hogy mindenkinek szabadon fejlődhessen a személyisége, és hogyan érhető el az, hogy ebben a kommunikációban minden építész valóban betöltsen azt az értelmező szerepet, amelyet be kell töltenie.

Amiről úgy hiszem, hogy megakadályozandó, aminek szükséges a megakadályozása: hogy az építészet, éppúgy, mint a design, kizárólag stíluskérdéssé váljon. Még hogyha el is ismerem, hogy a stílusnak fontos szerepe lehet a környezet reakálásában.

És azt hiszem, hogy a magyarországi organikus építészet fejlődését a leginkább az fogja elősegíteni, ha kialakít egy új, potenciális programot, amely nemcsak a fantáziára épít, hanem számol azzal az erővel is, melyre a célok megvalósításához szükség van.

Ehhez az úthoz kívánok az organikus építésznek jó munkát. És köszönöm a figyelmüket.

Kádas Katalin fordítása

Paolo Portoghesi, építész, a római La Sapienza Egyetem professzora

Kissé meg vagyok illetődve. Ma reggel Makovecz mesternek ajándékoztam egyik könyvem, amelynek címe: *Natura e Architettura*. Ebben az öt évvel ezelőtt megjelent kötetemben kísérletet tettem annak a megővődülésére, milyen is lehet a küszöbön álló évezredhez méltó építészet, mely évezred – vagy ha úgy tetszik évszázad – nagy felelősséget ró a gyakorló építészekre. Az építészet minden, a föld burkának átformálására szolgáló eszközök legfontosabbika, amellyel egy nagy, közös mű létrejöttéhez járulunk hozzá, akár a korallok vagy megannyi másféle állat. De míg a korallzatonyok harmonikusan, arányos léptékben növekednek, és ezáltal nem borítják fel Földünk egyensúlyviszonyait, az utóbbi kétszáz év építészetét valóságos fosztogatás eszközévé tettük.

A városi civilizáció, ami ebben a korszakban a vidékeken eluralkodott, óriási és pazarló gépezetté alakította át magát a várost. A város energiát fogyaszt, mindenrendű erőforrást felemészt, és ha egykoron még némi energiát meg is termelt, ma már egyáltalán nem. Az energiatermelő helyek a városon kívülre kerültek, a metropoliszok elképesztő egoizmusuk korszakában tenyésznek. Az építészet pedig ehhez az önzéshez ódat zengedez. De ez a költői

hang csalogó. A művek előállításához ürügyül szolgáló esztétikai becs leple alatt időzített bomba ketyeg, aminek eredményeképpen holnap egy vigasztalan földgolyót kapunk örökségül, egy olyan földet, ahol még ahhoz sem lesz elegendő víz, hogy az emberek a szomszédjukat oltsák. Ahol a népek, mint egykor a civilizáció hajnalán, talán ismét kényszerű vándorolásokba fognak.

Ennélfogva könyvemben olyan építészettel próbáltam meg felvázolni, amely békében él a természettel. Ebbéli reményemet kevés dolog táplálhatja. Talán az egyetlen igazán reménykeltő dolog, hogy a tudomány területén már feltűnt az új paradigma. Olyan jelentős művek, mint *Prigogine: Az új szövetség* pontosan erről, a természet és az ember között kötetlen szövetség szükségességéről beszél, és szól a természet újbóli „megnyeréséről” is. Az új tudományos paradigma tehát le kívánja zárni a tudománytörténet Baconnel kezdődött korszakát, aki azt hangoztatta, úgy kell bánni a földdel, mint ahogyan akkoriban a nőkkel bántak: erőszakkal kell őt megszerezni és birtokolni. Sőt, Bacon egyenesen azt írja, még ha metaforikus értelemben is, hogy a természet titkait egyenesen ki kell csikarni. Az új paradigma tudománya, amely a szövetség megújításáról beszél, az ökológiában ismeri fel mozgatóerejét. Mindenek fölé helyezi azt a tényt, hogy ezen a földgolyón élünk, éppen ezért nagy felelősséggel tartozunk e bolygóért. Ez a tudomány furcsa módon a Föld iránt érzett gyermeki szeretetünk felélesztését várja el tőlünk.

Azt mondtam, meghatódtam, mert ma, miután megnéztem a kiállításukat, megvalósulni láttam azt, ami számomra ez idáig csupán utópia volt, de legalábbis olyasvalami, aminek még nem érkezett el az ideje. Maguk viszont már a sajátjuknak tudhatják ezt a dolgot.

Csak hogy ez nem mágikus recept, mert a maguk építészete egészen mást jelentene, ha más tája ültetné át. Ennek az építészetnek az ereje abban áll, hogy a természetet fogta vallatóra, a válaszokat itt és most kapta meg, adott időben, meghatározott helyen. Éppen ezért, mint minden igazán jó építészet, ez sem exportálható, és nem is szorítható be a fogyasztás világát behálózó kereteibe. Ez emeli nemesi rangra. Ez az építészet nem maga az abszolút igazság, hanem saját, személyes igazságunk megkeresésének egyik módja. A természettől leshetjük el, hogyan lehet azt az építészetet megteremteni, amely a természettel harmóniában képes élni. Ez a földdel való összetartozást is jelenti: hogy nem tekintjük magunkat sem a Föld urainak, sem kiszolgáltatottjainak, hanem olyanoknak, akik belakják a Földet a szónak abban az értelmében, ahogyan Hölderlin használja, amikor azt mondja, hogy *a földön költőien kell lakni*.

Az ember a természettől tanulta el a fal építését, ami az építészet egyik eredendő archetípusa, hiszen minden építészetben jelen van. Az ember, amint el kezdte használni a falat, életével, történetével, jelentést adott neki, mint például a jeruzsálemi siratófalnak, ennek a szent helynek: az ember szólhat a falhoz, és attól válaszokat kaphat. Ahogyan a kőzetek rétegződéséből a természettől leste el az ember a fal építését, úgy a kiszáradt, repedezett sár mintázatán keresztül jutott el a kőzet használatának gondolatára. Az érzés, mikor kifekszünk egy mezőre olyan, mintha ábrává változnánk át egy nagy szőnyeg mintázatában.

A természet jó példákkal tanít meg arra is, hogy munkánkban egyensúlyra kell törekednünk. És kétségtelenül ilyen irányban munkálkodik jó néhány műszaki szakember. Az egész világ bioépítészetről beszél, ami azonban az építészet semleges formája. Csak technológiai szempontból felel meg az ökológiai egyensúly támasztotta követelményeknek attól vezérelve, hogy a környezetszennyezés ezer fajtájától megóvjá az embert. De a „nagy” építészeti hagyományok mélységesen egységesek: bennük nem szakíthatók el egymástól a forma, a jelentés és a funkció. Éppen erre tanít a természet, és főként az élő organizmusok. Hiszen nem lehet őket szétszabdalni, a maguk egységében jóval többek az egyes részek összégénél. Az élő szervezetek e jellemzőjének kifejezésére, mint tudjuk, a holizmus szót alkalmazzuk. A holisztikus szemléletmód az új tudományos paradigma egyik legjellemzőbbike. Éppen ezért nem lehet semleges a természettel tökéletes szövetségben élő építészet azáltal, hogy csupán egynémely technológiai szabályt alkalmaz, amelyek az energiafelhasználásra helyezik a hangsúlyt. A természettel való szövetséget megtestesítő építészetnek egységesnek, homogénnek kell lennie, amitől nem választható el az az organikus jelző, amellyel a maguk munkáját szokás illetni. Ma, a kiállítás megnyitásakor több ízben említették – és ez a maguk vitathatatlanul nagy érdeme –, hogy gyökereiket újból a magyar földbe eresztették.

Amikor megtudtam, hogy Magyarország egy része más államokhoz tartozik, rendkívül meglepődtem. Ebből is kitűnik, Európa micsoda mértékben veszítette el minden

érzékét saját identitástudatához. Európa például azt sem fogta föl, hogy a balkáni válság nem az egyes népek nemzeti karakteréből eredő probléma. Politikai szempontból a Balkán méltánytalanságok gócpontja. Egy saját nevéhez méltó Európának elmélyült vitát kellene folytatnia arról, hogyan lehetne harmonizálni ezt a konfliktusokat érlelő helyzetet.

Ha igaz az, hogy a magyar organikus építészet érdeme, hogy képes magyarnak lenni, akkor hiszek abban, hogy a magyar építészet jelentősebb annál, mint ami csupán ebből az újból felismert identitásból következhetne. A maguk által elvégzett munka, ha nem exportálható is, mint egy termék, Európát kötelezi valamire: ez az egyetlen olyan konkrét útmutatás a régiók Európája, a hazák Európája számára, ami nem teszi tönkre a földdel való közvetlen kapcsolatunkat. Ez az egyetlen reménység arra, hogy az építészet visszatálal a helyes útra.

Mi jellemzi a maguk építészetét, amelyenre egész Európában szükség volna? Mindenekelőtt az, hogy visszatértek az emberi léptékhez. Ezek az épületek nem taszítják el az embertől a természetet, hanem a hasonlóság folytán jelenlévővé teszik; azt mondhatnánk, hogy szinte állati tulajdonságokkal vannak felruházva: azt az érzést keltik, hogy képesek lélegezni, belsejükben mintha véráram lökötne. Egy másik alapvető dolog, hogy inkább ez a nagyvárosok építésze, miközben nem érvényesíti a nagyvárosok e században szerzett uralkodó, diktatorikus vonásait. A világvárosoknak bizonyára megvannak a maguk emberi előnyeik, de a mai kultúra már mindenütt felvirágoztatja azokat a technológiai eszközöket, amelyek a létrehozzák majd világfalut. Visszaadva ezzel a kis településeknek jelentőségüket, amelyek általában már nem olyan kolonialista módon viselkednek a területtel szemben, mint a nagyvárosok. Lenyűgöző látni, hogy a maguk munkái közül hány épült kis településeken.

Egy harmadik szempont, hogy organikus hagyományokat tettek magukévá. De mindezt nem úgy, mint sokan mások Európában, akik lemásolták Frank Lloyd Wright formáit, visszajára fordítva ezzel a Wright-i inspirációt. Mert Wright saját építészetét az Egyesült Államokban teremtette meg egy fiatal nemzet számára. Ő is az elsődleges, ősi valóságot fürkészte, a maják építészetéből nyert ihletet. A huszas években egy acél katedrális tervezett, amely nem más, mint monumentális átírása az amerikai indián tipinek. Másik alapvető érdeme, hogy szabad folyást engedett az emlékezet feltartóztatott áramának. A huszas évek elején a történelmi avant-garde irányzatok amnéziát hirdettek. Mindenki, aki ismeri az emberi agyat, tudja, hogy az amnézia a legszörnyűbb betegség, ami embert utolérhet. Az amnézia nem akadályozta meg, hogy az építészetben művészi alkotások szülessenek. De talán megakadályozta a modern építészetet abban, hogy valóban hiteles, érvényes városok és városrészek épüljenek.

Ami a maguk építészetében megragad, az a dolgok szövetének szentelt figyelem, a kohézió, azok az elemek, amelyek szinte élő sejtekké teszik a házakat. Tehát ez egy olyan építészet, amely – talán öntudatlanul – számot vet azzal a ténnyel, hogy az új tudományos paradigma nem úgy fogja fel a valóságot, mint az egymásra rétegződő

elemek halmazát, hanem mint egy csodálatos hálózatot. Mint a halászhálók szimbolikus jelentésekkel felruházott hálóját, talán ez a metafora ragadja meg a valóságot a legidősebb módokon. És a maguk építésze – mint a mai időben egyetlen más építésze sem – bővelkedik a metaforákban.

Néhány modern tudós egyik legnagyobb felfedezése volt, hogy a metafora, azaz a költészet nyelve nem a logika nyelve. Ez a nyelv teszi alapvetően lehetővé az evolúció megértését. Amikor a tudósok magyarázatot próbálnak találni az élő formák folytonos változásaira, tanácstalanokká válnak, mert nem jönnek rá, hogy az evolúció nyelve leginkább az általunk – a valóságot leegyszerűsítve – bolondoknak tekintett skizofrének nyelvére hasonlít, akik ráadásul nemegyszer okosabbak nálunk. Ez annak felismerése, hogy a metafora az evolúció, így az élet alapvető motívuma. Egy olyan építészet, amely az emlékezeten keresztül szólal meg, új, jelentős érték.

A magyar organikus építészetet individualizmussal, egyénieskedéssel vádolják. Azt is mondják, hogy a magyar építészek egy mestert utánoznak, éppen ezért manieristák. El kellene gondolkodni azon a tényen, hogy majdnem minden nagy formátumú építész meghatározta a követőit. De az igazán eredeti építészek követői megváltozott formákban teremtenek újat. Valójában a csend ismétlői. Mert a valóban egyéni építészet a teremtetés erejével képes közölni valamit. Amikor egy olyan nagy építész, mint Makovecz metaforákat használ, nem a sóhajtozó magányból húzza elő a metaforákat, hanem átfolytatja önmagán ezeket a forrásokat, amelyek a kollektív emlékezetből fakadnak. Bizonyos értelemben csodát visz véghez azáltal, hogy visszaadja honfitársainak azt, ami az övék, de amiről ők nem tudják, hogy hozzájuk tartozik. Ez a fajta kommunikáció, amely gyökerével a népi talajból táplálkozik, gyakran a modern művészetre jellemző borongó individualizmus teljes ellentéte. Természetesen vannak nagyformátumú kivételek. Engem például Makovecz életműve nagyon emlékeztet Paul Klee-éra, az emberiség közös emlékezetében kutató nagy látnokéra.

Látván ma ezt a kiállítást, amelynek középpontjába a Mester műveit rendezték, körös-körül pedig azok munkáit, akik tőle valamit tanultak, és azt saját személyiségük függvényében fejlesztették tovább, az a kép jutott eszembe, amikor a kútba egy követ dobunk, és az első hullám egyre több szélesedő körben kezd gyűrűzni: ilyen a Mester és a tanítványok közötti kapcsolat, amikor a Mester azokkal a forrásokkal itatja át magát, amelyek mindannyiunkhoz tartoznak. Ez nagy, kollektív jelenség. Azon nagy közösségi jelenségek egyike, amelyek annyi éven át gyarapították Európát.

Eszembe jutott, hogy valaki maguk közül könnyen kísértésbe eshet: már több, mint húsz éve létezik Magyarországon az organikus iskola és egy-egy divat rendszerint húsz-huszonöt évig, egy nemzedék életén keresztül tart ki, tehát valaki abba a kísértésbe eshet, hogy letérjen erről az útról, mintha csak egy divatot vetne le, mert persze annyi-féle divat kering.

Ezért fel szeretném mindannyiukat hívni arra, hogy senki se hagyja el ezt az utat, jobb lenne talán úgy mondani, a csatamezőt. Egy csatát akkor fejezhetünk be, ha nyertünk

vagy vesztettünk. És én biztosítom magukat arról, hogy nem veszítettek. A nagy fa körül megannyi csemete szök-
kent szárba, sőt, talán valaki majd az elsőnél is magasabbra
nő, nem ez volna az első ilyen eset a történelemben. Még
nem is nyertek. Persze már sok-sok dolgot építettek fel.
François Burkhardt barátommal azt mondtuk egymásnak:
már egy egész városra valót kitesz, ami megépült. Valóban
gyönyörű város születhetnék e munkákból. De ha igaz,
akkor a maguk többé-kevésbé tudatos feladata az, hogy
hozzájáruljanak a Földdel való új szövetséghez. Ahhoz a
szövetséghez, ami évszázadról évszázadra megújul. Ha igaz,
hogy az építész a tudomány nagy újításait tükrözi, és ha
az is igaz, hogy moderneknek kell lennünk abban az érte-
lemben, hogy megfeleljünk az emberek igényeinek és
vágyainak, akkor ez azt is jelenti, hogy még nem nyerték
meg a csatát, és még jó néhány munkás évtized áll maguk
előtt. Tehát eltökélten haladjanak előre ezen az úton, és
álljanak ellene a kísértésnek, hogy elhagyják a csatamezőt.
Európa, az igazi, amit még fel kell építenünk, és nem az
euro-dollárok Európája, végtelenül hálás lesz maguknak
ezért.

Kuklis Erika fordítása

Szegő György, építész, kritikus,
a Magyar Képzőművészeti Egyetem tanára

A BEAVATÁSRÓL

*Megtisztelő felkérést kaptam: adnék elő a mágiáról,
s annak építészeti vonatkozásairól. Egyik altéma a
geomantia, a helyszínre vonatkozó földjölés lehetne,
erről nem tudok eleget. A másik általánosabb lehetőség,
az újabbkori építész, mint természetátalakító
mágikus cselekménysor elemzése lenne. De létezik-e
ilyesmi olyan országban, ahol a hivatalos struktúrák
nem nevelnek igazi építész-mestereket, ahol nincs meg
a beavattatás lehetősége? És akkor a mágus csupán
bűvészinas... Talán mégis van ilyen törekvés, ezért lett
a téma a beavatás.*

Alapfogalmakkal kell kezdenem. Mi a *mágia*: a természet
titkos erőinek fölhasználása az események befolyásolása
céljából. Ha ez a cél jó, teremtő irányú, a módszert *fehér
mágiának* nevezik; ha azért alkalmazzák, hogy ártsanak
valakinek, vagy elpusztítsák javait, a műveletet *fekete má-
gia* névvel jelölik. A mágusok számos rituális szertartást
végeznek. Néha az utánczó mágiával a kívánt eredményt
próbálják eljátszani: élő emberek vagy létező tárgyak mo-
delljeit használják, esetleg szertartásos öltözködést öltenek,
jelképesen egy istenséggel azonosulnak. A dolog külsőd-
legesnek tűnik. A valódi mágus a delphoi jósdá feliratát
követi: *ismerd meg önmagad. Az Én* a fix pont, az átalakító
műveletek kezdete. E belső fix pont fellelését célozzák a
beavató rítusok.

Mert mi is a *beavatás*? Mágikus *önátalakító* vagy átlé-
pő szertartás. A beavatandót jelképes misztériumokkal és
a hatalom szavaival ismertetik meg. Titkos nevet és maga-
sabb ceremóniális fokozatot kaphat. Az *Arany Hajnal*
hermetikus rend mágiarendszerében, melyből a legtöbb
újkori nyugati beavató rítus származik, különböző fokoza-
tú beavatások voltak az *Élet Fájának* minden szintjén,
egészen a Kabbalából vett *Tiferetig*. A Tiferet fokozatot
elért személy ezután a *Második Rendbe* való felvételért
folyamodik. A mágikus beavatás addig nem nyerhet hiva-
talos elismerést, míg a beavatott egy különleges látomása
meg nem erősíti új mágikus rangját. Látomás és mestermű
a mi területünkön, az építészeti gondolatalkotásban egy-
beeshetnek.

De mi a *gondolat*? Logos – görög kifejezés, jelentése
szó vagy *gondolat*, a gnosztikus terminológiában isten-
séget jelöl a testet öltött világegyetemben. A hang vibrá-
lásának és a szó hatalmának mind a mágiában, mind a
vallásban nagy jelentősége van. János Evangéliumában
ezt olvashatjuk: *Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az
Istennél, és Isten vala az Ige ... Minden ő általa lett, és
nála nélkül semmi sem lett, a mi lett.* Ehhez hasonlóan a
Kabbalában Isten szent nevének, a *Tetragrammaton*
negyvenkét betűs változatának kimondása teremtette meg
a világot. A rituális mágia is nagy hangsúlyt fektet a szóra.
Alphons Louis Constant, azaz Eliphas Lévi, a 19 századi
nagy összefoglaló okkultista a következőket írja *Miszté-*

riumok kulcsa című könyvében: ... minden mágia a szóban van, és a kabbalisztikusan kiejtett szó hatalmasabb, mint a Mennysország, a Föld és a Pokol minden ereje. Ugyanő írja a Nagy mágia dogmája és rituáléja c. alapmunkájában: Létezik a természetben egy erő, az univerzális ágens, amelynek segítségével meg lehet változtatni a föld arculatát, át lehet alakítani az évszakokat, éjjeli-nappali világosságot árasztani, egy pillanat alatt beszélni a föld másik részén lévő valakivel, látni azt, ami a föld másik részén történik... Ezt nevezték a középkor adeptusai az *Opus Magnum*, a Nagy Mű őselemének, ezt tapogatták Mesmer tanítványai, a gnosztikusok pedig a *Szentlélek tüzes testének* mondták... Minden mágikus allegóriák kulcsa azonban a lapokban és képekben található, melyek szerzőjének Hermészt gondoljuk... Milyen különös, hogy *Théba hét kapuja*, amelyet *hét vezér* védett és ostromolt, ugyanolyan értelmű, mint az *Apokalipszis hét pecsétje*, amit *hét szellem* magyaráz, és amelyet egy *hétfejű monstrum* ostromol... Oidipusz nyilvánosságra hozta a mágikus nagy arkánium felét, és hogy megmentse népét, a borzalmas titok másik felét magával vitte a sírba. A francia szerző lényegében az egyiptomi-héber-görög mágiáig tekint vissza, és csak említi a mítikus idők homályába vesző, 12 ezer évvel ezelőtti atlantiszi gyökereket. Ma, az elsötétülésben még a hozzánk jóval közelebb eső egyiptomi rítus képnelyvét is csak a beavatott „tisztánlátók” értik.

A mi századunk egyik ilyen beavatott mestere a magyar Hamvas Béla írja ezekről a titkokról: *A történeti ember nem győz eleget csodálkozni azon, hogy az őskori hagyomány jelentékeny szavai, a beavatás szavai kivétel nélkül mind jelképek. Jelentésük szerint valami egészen másra vonatkoznak, mint amit mondani látszanak, másfelé mutatnak, mint amit úgy tűnik, jeleznek.* (Scientia Sacra) Ha meg akarjuk érteni a képek és épületek beszédét, mobilizálnunk kell a tanult és a tudattalanban kapott tudásanyagot. A *képi szókincs* úgy alakul ki, hogy legalább a leggyöngébb virtuális formában elismételjük az alkotó ikonográfiai közléseit. Valahol egy nem materiális, interiorizált belső helyen kölcsönviszonyt hozunk létre a megismerendő tárgy és tudatunk között. Ilyen olvasó technikával dolgoznak a szellemtudományok is, amikor megkísérlik elérni az Egész és a szubjektum közötti azonosságot. Az ember számára az Egész nyilvánvalóan nem közelíthető meg a maga objektivitásában, csupán a kisugárzáson át, ami magával ragad bennünket: a mítoszok ősi költészetében.

Ilyen költészet volt a védák, az asztrológia vagy az alkímia: *Az ember így, ahogy a földön él, csak prima materia. Ez a természeti ember, a benne összekevert zűrzavaros elemekkel. A mester maga sem tudja, belül mi rejtőzik. A beavatásra váró tanítvány természetesen még kevésbé. De az őskor csálhatatlan módszert talált, amely az ember elementáris lényének titkát fölfedi. Ez a módszer az emberi képességek és a bolygók között levő összefüggés. Az összefüggés alapja a hetes szám. Ez a Kabbala hét gyertyája, a hétszeres út, amit az ember megtett, amíg nehéz anyaggá vált, s amit meg kell tennie, ha eredetéhez vissza akar térni. Az asztrológia megmutatja, hogy az emberi lélek milyen úton szállt alá. Ha a mester ezt az utat látja, meg tudja mondani azt is, hol, milyen daimónnal fog talál-*

kozni; hol, milyen harcot kell vívnia, milyen mélységek fölött kell áthaladnia. (Scientia Sacra)

Hamvas még hozzáteszi, hogy a *hét útját* a fejlődni kívánó embernek sem könnyű járni, mert: *a földi lét varázslat és a földi élet csupa összetévesztés (adhyasa). A földi ember azonosítja magát, és pedig kényszerből és szükségből (ananké) a nehéz anyagi testtel, természettel, idegtesttel, tudattalan emlékezettel, asztrálesttel, lélekkel, szellemmel. Holott ez mind csak terheltség. A beavatottnak ezeket az összetévesztéseket mind fel kell ismernie. Meg kell értenie, hogy az igazi Én van a legközelebb. Ez az igazi Én ő maga...*

Azután úgy könnyíti/nehezíti tovább az adeptsus teendőit, hogy rámutat: a személyiségen belül kell keresni ezt az avató ösvényt: *A felismerés nem nyugodt, személytelen, érdektelen, elméleti vagy szemlélődő tevékenység, hanem az összes erők legmagasabb fokú erőfeszítése. Minden réteg és minden takaró és minden Én küszöbön őrség áll. Ez az őrség a daimón, a sors őre. A daimónokat az őskori hagyomány a bolygókról nevezte el. Nem véletlenül. Az ember hét körön át süllyedt az anyagi létbe s hét körön át kell visszatérnie. Ez a hét kör a világegyetemben a bolygók hét körének felel meg. Ezen alapul az asztrológia. De a világegyetem és az emberi lélek nincs külön. Az egész világ teremtése az emberi szívben történt – mondja egy hermetikus értekezés. A Hold fizikai test (pyhysikon), a Merkúr értelem és feltalálás (herméneutikon), a Vénus a lélektest (epithymetikon)..., a Nap az érzékelés (aisthétikon), a Mars az életerő (thymikon), a Jupiter a cselekvés (praktikon), a Saturnus gondolkodás és szemlélet (theoretikon, logistikon). A mikro- és makrokoszmikus analógiával kapcsolatban Hamvas felhívja a figyelmet arra, hogy itt nem valami archaikus tanmesével állunk szembe, és nem is egyetlen diszciplína fennhatósága érvényesül abban: *Az asztrológia nem egyszerű karakterológia, mint azt a modern pszichológia alapján hiszik. Koszmikus antropológia – a pszichológia természettudományos, vagy akár szellemtudományos síkján teljesen érthetetlen és értelmetlen. Csak a legnagyobb és legmélyebb összefüggésben érthető, de ott nélkülözhetetlen. A beavatottnak meg kell ismerkednie daimónjaival, hogy le tudja azokat küzdeni. Ez a küzdelem a mítoszt sokat foglalkoztatta, s e mítikus külsőségek a hagyományt át- és átszöttek. Az őskori mítoszok tele vannak a lélek és a daimón harcának leírásaival. E küzdelem maga azonban cseppet sem festői, vonzó, irodalmi vagy színpadi. A daimón, – mint Indiában mondják a lélek karmikus anyaga –, a lelket nem ereszti vissza. A sors őre az embert arra kényszeríti, hogy az életet az ő parancsa szerint élje. S ha valaki meg akar szökni előle, azon bosszút áll. A mítosz ilyen bosszúálló daimónról is eleget beszél. A küzdelem teljesen belső, teljesen láthatatlan és teljesen a beavatás mágikus technikáján múlik. A technikát magát könnyű megnevezni, mert ahol az ember sorsa nehézséggel áll szemben, minden esetben egyetlenegy valami menti meg. Ez az egyetlenegy: a szó, a logos. A daimont is a logos fékezi meg. A szó elhangzására visszavonul és enged. Ha a jelölt a daimónra ráismer, megnevezi, az szolgálja lesz.* (Scientia Sacra)*

A szó tehát az énefejlődés fegyverévé lesz. De eszköz is marad éppen a beavatásban, a mester irányába: *A tanítványnak legelőször azt kell megtanulnia, hogy a kifelé nézés és kifelé látás fedi az isteni világból való leszállást; ez a katabasis, a nehéz anyagi világba való leereszkedés a hét kozmikus körön át, amíg a földre elérkezett, a legsötétebb és legkülső körbe, az anyagba, a külső sötétségbe. Ez a bukás, a zuhanás. Ez a kifelé való nézés az ember isteni útjával ellenkező, másodlagos, megzavart látás. Amíg az ember nem tud befelé nézni, az anabasis, a felfelé vezető út nem nyílik meg, arra nem léphet. Addig a sötétségtől nem tud szabadulni. Az adhyasák a tévesztések legvégtetesebbike: a külső látást primernek és az anyag sötétét világosságnak tartani. S az ember e külső világban annyira megvakult, hogy belül már nem lát semmit. A tanítvány legelső lépése a primér belső látást visszaszerezni. Mielőtt a beavatás megkezdődik, a tanítvány Horus szavaival így szól mesteréhez, Hermes Trismegisztoszhoz: „Jöttem, hogy szemeimet megkeressem”. (Scientia Sacra) Tehát a szó itt már az önmagára utaló cselekvés forrása is lesz.*

Csakhogya beavatás szavai képekben beszélnek. Amikor az eredeti ritusok és a magyarázók, Hamvas és mások beavatásról szóló értekezései királyról, basileusról, radzsáról szólnak, nem a földi hatalom manifestációját és megismerését, az ország királyát, hanem az uralom királyát értik e fogalmak alatt. A királyi szellemet. A királyi szellem nem anyagi eredetű. Az ember először halandó szülőktől születik: ez a természeti ember; amikor az ember újjászületik, csak az Apától születik – Hamvasnál – a Szűzies Hét törvénye szerint. Ugyanakkor Hamvas Béla hangsúlyozza a születések közötti különbséget: *Az anyagi születés legfeljebb hatalmat ad; a szellemi születés adja meg az uralmat, az igazi királyságot; nem az ország és a nép fölött, hanem a természet és a világ fölött... Az Uralom Útja, illetve a Radzsza-yoga az uralomról szól, és nem a hatalomról. A basileus, illetve a radzsza szó használata itt is, mint az őskori hagyományban kivétel nélkül minden esetben jelképes, és mint a hagyományban mindenütt, nem az egyéni Énre, hanem az örök emberre vonatkozik. A király a királyi lélek, az első lélek, akit a Teremtő alkotott, és pedig azért, hogy természetesen uralkodjék. Az emberi lélek állapotában Adam Kadmon, az isteni intelligencia, a természet ura... Nehéz, sőt ropant súlyú tehát ez a feladat, a jelöltnél mindenekelőtt ezt kell megértenie. Ezután Hamvas a Szűzies Hét rejtélyes képének magyarázatára tér. A hét szűz szám. Az ógörög mítoszban Athéné Parthenos, a Szűz Athéné száma a hetes volt. Ezt az Akropoliszon az Erekhtheion hét kariatidája is jelzi. A gnosztikusok Sophiá-jának száma szintén a hét. Sophia arámi neve Hohma, száma szintén a hét. Athéné, Sophia, Hohma, a Világszűz – Koré Kosmou – nem anyától született. E törvény szerint való születés nem anyától való születés; Pallas Athéné apjának, Zeusznak fejéből pattant ki. Az istennő gondolatban fogamzott, úgy lép a világba, mint egy gondolat.*

A középkori Kabbala egyik fejezete a hétágú gyertya-tartó misztikus értelmét mondja el. Minden gyertya az ember egy-egy Énjét jelképezi. Jobbról az első a nehéz

anyagi test; a második az úgynevezett idegtest; a harmadik a testhez tartozó őselem, a tudattalan. Balról az első az asztrálistest, a második a lélek, a harmadik a szellem. A középben, a két hármas csoport között áll az isteni Én, az isteni szikra, a halhatatlan láng. A Kabbala azt tanítja, hogy hat Énje mindenkinek van. A hetedik, a középben álló isteni szikra azonban nem mindenkinben lobban. S akiben ég is, éppen csak hogy parázslík, az emberi lény legmélyén alig pislákol. – magyarázza Hamvas. A beavatás az ember énjait sorra lefejt, és a mélyen nyugvó szikrát lángra lobbantja: *A hetedik, a Teremtő lényéből való lángocskát felszabadítja... Az archaikus Görögország Hét bölcse, az iráni chirajivi, a hindu sapta rishi és a hagyományból ismert többi hetes bölcseszoport, amelynek jelképe a csillagos égen a Göncöl szekerének hét csillaga és a hét bolygó, nem ténylegesen élő történelmi személyek hetes kollégiumát jelenti. A hét bölcs emberi rang, amelyet valaki akkor ér el, ha lénye ereje, fénye, megszentelt volta a közönséges emberi színvonalon messze túlemelkedik, s akiben a hetedik gyertya lángra lobban. A Hét törvénye szerint újjászületett lény az, akiben az anyagi és természeti és asztrális és többi Ének között a középben az ember legmélyebb és legragyogóbb csillaga kigyúlt. (Scientia Sacra)*

Hamvasnak a Hétről szóló esszéjében a beavatás hatalmas művének a hét bölcs példáját állítja a leginkább középpontba. Szerinte a beavatásnak az emberi életben egyedülállóan döntő jelentősége van. A nagy mű hallatlan bonyolult, hosszas, nehéz és magasrendű. Ehhez hasonló erőfeszítést a történelmi emberiség nem ismer. Az ember igazi lényét, alkimista nyelven szólva, olvasztókemencébe dobta: életre-halálra, visszavonhatatlan elhatárolással, hogy – ismét alkimista nyelven – az aranyat kiolvassza magából. Az arany nem más mint a halhatatlan szikra, a Hetedik láng, az isteni Én... A hagyomány őreinek Egyiptomban több, talán valamennyi archaikus szintézis egybevetése alapján egyetemes ismereteik voltak. Egy biztos: a hét bölcs elnevezése alatt a beavatás hét fokozata rejlik. S a hét fokozat az anyagi természetben élő emberi léleknek az isteni lélektől való hétszeres távolságát jelenti. A Kabbala Hét gyertyájának megfejtése Hamvasnál: *Kezdetben teremté az isten az emberi lelket, a halhatatlan szikrát, az örök Ént. Mindaz, amit az ember magán hord, ennek az Éennek csak takarója vagy kisugárzása, elhomályosodása vagy elanyagosodása. A túlvilági vándorlás alatt az emberi lényről lassan minden burok lehull... a Teremtőhöz csak a halhatatlan Én tér vissza. Amikor a tanítvány a beavatás útját járja, csaknem ugyanazokon a lépcsőkön kell felhágna, mint a léleknek a halál után. Ez a beavatás határtalan veszélye, az ember csak akkor születhet újjá, ha előbb meghal. A halál küszöbén át kell lépnie, s a meghalást el kell szenvednie. Egyiptomban e rituális halálnak megrendítő külsősége volt: a tanítványt kellő előkészítés után kriptába zárták, és úgy befolyásolták, hogy a nagy küszöb átlépését átélje. – írja Hamvas Béla a Scientia Sacra Hét Bölcs c. tanulmányában.*

Fentiekből következik, hogy bár az építészet rítusait az ősi nagy mítoszok nem tartalmazzák, de az alábbi konkrét ismertetések, mint az élet, a világegész lényegét célzó beavatóprocesszusok az építész számára is jól értelmezhe-

tőek.

Lényegében minden későbbi avatási processzus az fent érintett ősi misztériumok utóda. Ilyen avatás főleg a keleti vallásokban és a görög eszmevilágban fordult elő, Európába a görögség és a római birodalom, majd az ibériai arabok között élő zsidóság örökölte át őket. Közös jellemzőjük, hogy az ember végső problémájára, a halálra, a halandóságra, illetve az élet igazi lényegének végső kérdéseire adnak egy-egy lehetséges választ. Maga a misztérium szó a görög *mūo* – titkot tartok, illetve *mūomai* – beavattatom szavakból származik. Eseménysort jelent, amely közvetít emberi és isteni világ között: a halál katarikus állomásán keresztül. Lényege, hogy a misztériumban részesülő, a beavatandó földi életét egy rítus során jelképesen elveszíti, és az istenséggel azonosulva egy más, magasabb minőségű élet birtokosa lesz.

Azokban a vallásokban találhatók misztériumok, amelyekben az egyik isten – modellként – meghal és feltámad. A halhatatlan meghal – ez az isteni világ gesztusa az ember felé, jel, hogy az emberre sem csupán az általa belátható, szűk szemhatáru és szenvedésekkel teli élet méretett, hanem bizonyos tudás megszerzésével, átlényegüléssel maga is részesévé válhat a magasabbrendű életnek, az élet igazi értelmének. Ilyen meghaló és feltámadó istenek az egyiptomi Ozirisz, a görög Persephoné és Dionysos, a frigiai Attisz, a perzsa Mithrász, a föníciai Adonisz, és a keresztény Jézus Krisztus.

Az egyiptomi vallás legfőbb istensége, *Ozirisz* gabonaisten. A mítosz szerint bátyja, *Széth* megölte és először csónakba rakta testét, majd feldarabolta és a Nílusba szórta tagjait. Felesége, *Ízisz* (akinek a neve gabonamezőt jelent) összeszedte és életre keltette. A halott Ozirisszal való egyesüléséből származik gyermekük, *Hórusz* isten. Ozirisz tehát meghalt és feltámadt, és ezután lett a holtak és élok bírja. A meghaló és feltámadó isten valójában maga a beavatott. Az egyiptomi beavatási szertartások Ozirisz halálát és feltámadását ismétlik rituális módon. A gabona kikelése a *nagy küzdelem* vége: ilyenkor *Dzsé-oszlop* állításával ünneplik Oziriszt. (Ez mégiscsak egy építészeti elem.) A beavatandónak az ünnepen böjtölnie kell, majd rituális fürdőben megtisztulva a főpap bevezette a jövővényt a legbelső szent fülkébe. Az ott történetek titkát máig őrzí a hallgatás fogadalma, bár *Apuleius* az *Aranyszamár* c. ókori regényében valamennyire leírja ezt a rítust. Annyit tudunk, hogy haláljárásról van szó abban, sötét utakon való bolyongásról, majd hirtelen találkozásról a Fénnyel. Ezt lakoma követi. Az őszi népszokásban is Ozirisz halála ismétlődik: vetéskor az isten földből és gabonából gyúrt képmását temetési szertartással elföldelték a mezőn, hogy halála után az új termésben keljen életre. Földi hatalmát a fáraóra ruházta, de minden halott az ő megtestesülése volt.

Vessük össze ezt a kereszténységgel: *Jézus* is születik, meghal és feltámad: beavatódik. Maga mondja a kenyérre: *ez az én testem, mely értetek adatik*. (Máté 26,17-28) Ő is, mint a többi reinkarnálódott isten, saját testéből spirituális áldozat révén fakaszt új életet. A megtermékenyülés itt szellem-síkon történt, valós életet terem. Ezzel érkezünk a szimbólum értelmezésének egyik legfontosabb pontjára.

Ezt a rendkívül összetett tartalmat a magyar nyelv csodálatos egyszerűséggel fogalmazza meg, amikor a bűzará azt mondja: *élet*. A gabona, a kalász szemei az élet titkát őrzik. Évente megnyilatkozik e rejtély, hogy újra a föld alá kerüljön.

A modern analitikus tudomány sem képes megbirkózni az élet titkával. Klónozni, mesterséges úton létrehozni egy élő sejtből már lehet, de élettelenből életet, homunkulust kelteni nem. A gabonamag is ezt a végső titkot rejt. Az egyiptomi beavatási szertartások végén a beavatottnak fülébe súgták: *Ozirisz a fekete isten*. A fekete szín az ismeretlen, a rejtőző szimbóluma. A tudomány az utóbbi két évtizedben sokat foglalkozik a fekete lyukkal, vagy más néven a világűr kitöltő láthatatlan, fekete, ismeretlen antianyaggal. Sok tudós úgy véli, a fekete lyukból egy napon megérthetjük a világ keletkezését és majdani pusztulását. A kozmosz fekete anyaga és *Ozirisz, a fekete isten* valójában a megismerhetetlenséget példázza. A végső okok az ember számára rejtve maradnak. Az ősi vallások vállalták e tudatlanságunkat, és egész világnézetüket erre az *agnoszticizmusra* építették.

Hasonló élet-halál-élet mítosz kapcsolódik a keleti vallásokból Európába is eljutó perzsa napisten, *Mithrász* alakjához is. Neve szerződést, megállapodást jelentett, utalva az isten és a teremtményei közti kapcsolatra. Nem kifejezetten gabonaisten. Egy víz mellett álló kőből született, és beavatott próbák sorát állja, míg hatalma megszilárdul, uralni képes a Fény princípiumát. Megöli a bika, de végső rituális feladata az, hogy feltámadva leigazza a bika alakban megjelenő életerőt. Amikor Mithrász meglovagolja a bikát, átugrik a szarvai közt és leszúrja: oldalából vér helyett gabona csorog. Ez az új vetés magja. A hét fokozat szerint beavatottak testvérré lesznek és avatásonként méz, kenyér, víz és bor lakomával ünnepelek.

A görög mitológia *Adonisz* alakjában személyesítette meg a beavatást. Adonisz sémi, föníciai eredetű istenség, korábban *Tammúz* volt a neve. A görögök *adon* szótöve a héberből jön, ott úr a jelentése. Adonisz gyönyörű ifjú volt, akibe már kisdedként beleszeret *Aphrodité* szerelemistennő. Egy szelencébe zárva *Perszephoné* – az alvilág urának, *Hádésznek* felesége – kapja Adonisz, hogy vigyázzon rá. A tilalom ellenére kinyitja, és ugyancsak beleszeret. Az élet/szerlem és a halál istennője megegyezni nem tudnak, ketté osztják az évet, hogy Adonisz fél évet a földön, felet az alvilágban legyen. Ez egyértelmű utalás a gabona föld alatti mag-, illetve föld feletti száraz fázisaira. A Balkánon máig él az a húsvét körüli virágünnep, mely Adonisz halálának és feltámadásának emlékét őrzí. Aratás után sokfelé máig asszonyok siratják Adonisz, Oziriszt és Íriszt, a levágott, megölt isteneket.

A frigiai *Attisz* figurája is ide illik. Ő is születik, meghal és feltámad: tehát beavatódik. Szűz szüli, halálát az egyik mítoszváltozat szerint egy vadkan okozza, a másik szerint a tavaszi napéjegyenlőség pontján egy fa tövében önmagát kasztrálja és elvérzik. Ennek megfelelően Keleten véres, extatikus rítusok keretében tisztelték: a papok körül táncolták a fát, amelyre az isten képét aggaták és önmagukat korbácsolva, végül az öncsokításkor kiömlő véréket Attisz anyjának áldozzák. A későbbi szublimált formában

bikát ölnek és annak vére a földalatti kamrában álló adeptusra csorogva avatja be azt. Ilyen jelenetet ír le M. Yourcenar *Hadriánusz emlékezései* c. regényének egy jelenetében.

Dionüszosz kultusza az ókori görög világban a természet ünnepségében szintén a némiséget hangsúlyozta. Az isten halálának és feldarabolásának emlékére a hívek orgiasztikus ünnepet ültek –, elsősorban nők és azok is barlangokban. Így a részletekről nem sokat tudni. A bor hatása alatt járt vad táncok és lakomák egyik központi mozzanata az isten nemi szervének jelképes felmutatása volt: az istenség fizikai jelenlétén túl ezzel annak teremtményét szimbolizálták. Az irodalomból ismerünk egy ilyen ünnepséget, Euripidész *Bakkhánsnők* c. drámája nyílt színen ábrázolja azt.

Az Ó-Egyiptom utáni idők misztériumai közül mégis talán a legfontosabb az Athén melletti Eleusziszbán játszódó ünnepségsorozat volt. Itt folytak a meghaló és feltámadó természet ünnepei, Perszephoné istennő történetét végigkísérve. *Démétér* földistennő leányát, Perszephonét megszerette és elrabolta az alvilág ura, *Hádész*. Feleségül vette, de az anya nem törődött bele leánya elvesztésébe. Leszállt az Olümposzról és Eleuszisz környékén bolyongott, hogy megtalálja a lányt. Végül Zeusz, a főisten békét közvetített: Perszephoné az év kétharmadát anyjával töltheti, csak az utolsó egyharmadra megy vissza férjéhez az alvilágba. Szimbolikusan a természet meghalása és újjászületése jelenik meg itt is, az elültetett mag meghal, de feltámad és új élet fakad belőle. A mítosz szerint *Démétér* maga építtetett szentélyt Eleusziszbán, megtanította az embereket a föld tiszteletére és művelésére. Az eleusziszi misztériumokban, az egyiptomihoz hasonlóan, rituális haláljárás után a beavatott megtisztult és újjászületett. Sok ókori szerző úgy tartotta, hogy az eleusziszi misztériumok tartalmazzák az egyetlen, nagy, mágikus titkot, minden bölcsesség lényegét. Egyesek szerint földalatti folyosókon, sötétben vezették végig a jelöltet az elemek szimbolikus megjelenítései között, majd egyesült a Fénnyel, a teremtmény erővel, és újjászületett, pompás terembe jutott, ahol a megtisztultak serege örvendezett az új testvér születésén. Az ásatások során nem kerülnek elő Eleusziszbán föld alatti folyosók, valószínűleg csak belső utakról van szó.

A kereszténység – bár az egyistenhit elvileg nem teszi lehetővé, hogy az istenvilág egyetlen főalakja meghaljon – megtartotta a halandó és feltámadó istenség misztériumát *Jézus* alakja által, aki egyszerre isten és ember. Krisztus halála és feltámadása pontról-pontra követi az ősi misztériumok menetét. Az Utolsó Vacsora és a Getsemánikertbéli elmélkedés a megtisztulás képe, ezután Jézus a keresztfán kínhalt szenved, majd 3 nap elteltével feltámad. A katolikus mise szentáldozása minden alkalommal ezt a misztériumot idézi meg a Jézus testét és vérének jelképező ostyával illetve borral.

A rítusokon végigtekintve látható, hogy az ember, ha a maga sorsán bármikor túlnézett, kapcsolatot keresett a lét értelmével, a tudás mellett a misztériumhoz fordult. Életéből csak egy virtuális halálon keresztül tudott szabadulni, ezáltal jutott új élethez. Hogy az élet minden pillá-

nata misztérium lehet, Várkonyi Nándor így ír: *Az ember, ha átéli, elvégzi a rend rítusait, ha élete minden tevékenységét állandó szertartássá avatja, akkor létének földi szakaszát is örök érvényűvé, halhatatlanná teszi.* (Várkonyi Nándor: Varázstudomány)

Az empiriák korában a tömeg megmosolyogja a *Tradíciót*. Ahol a szimbólum még mint médium, mint hordozóanyag épült be a világ és az ember mikro- és makro szférái közé. A szimbólumon a régi görögök hitvallást értettek. A szimbólum hit, hogy az ember élete azonos formákban nyilvánul meg, mint bármi más a világegyetemen belül. Az ember, az egyetlen lény, aki tudatosan képes felmérni, hogy hová vettetett, a szimbólumokon keresztül fejezi ki a világegészhez való tartozását. *Ami fent, az lent, ami lent, úgy fent* – hirdette *Hermesz Trismegisztosz* több ezer éve. A szimbólumok értő és felelős használata jelzi, az ember – noha nem ismerheti a világ alaptörvényeit, mozgató erőit és okait – hajlandó az életét e törvényekkel összhangban formálni. Rituális tetteivel követi a kozmikus folyamatokat. A modern ember a *hübrisz* bűnében él, mérhetetlen gögijében Isten fölé rendeli magát. Úgy gondolja, hogy empirikus tudása megadja neki a hatalmat a természet erői fölött. És eszerint is építkezik...

Ezzel áll szemben a szimbolikus gondolkodás és a szimbólumok szerint élő ember viselkedése; ő lépéseit a nagy *Egészhez* igazítva nem akar ellenerőt kifejteni, viszont odaköti életét a világegészhez. Visszatérve Hamvas *Hét bölcs* magyarázatához, a legmagasabb beavatottság fokozatához, a Mester így fogalmaz: *A hét bölcs beavatási foka az emberi életnek nem végső célja. A hét bölcs törvényt hoz, kormányoz, gondolkodik... Ez az epiphánia fokozata, amikor az ember tevékenységével isteni erőket valósít meg... Egyszer már eltávozott, de most visszatért, s élete az emberisége. A hét bölcs közé kerülni nem az életsors befejezését jelenti, hanem az igazi tevékenység kezdetét.* (Scientia Sacra)

Az ünnepélyesen hangzó konklúzió után csendesen szeretném megjegyezni, hogy a jubiláló Kós Károly Egyesülés olyan iskolát visz, mellyel talán a világon egyedülálló építész-mester beavató munkát végez. Nem tudom, tagjai, vándoriskolásai közül ki, milyen fokozaton tart. De türelmetlen vagyok. Megengedem: a beavatás építészjelöltjei már alsóbb fokon megkezdhessek a hamvasi *igazi tevékenységet* – a fehér mágiát. Ez a jelölt számára nem jelenthet a világot legyűrő, *átalakító*, építő (valójában pusztító) tevékenységet. Ebből a halálos hübriszből, a sötétség próbatételéből kell *átlépnie*. Keresni az új életet, amelyben építeni maga is az *önátalakító* beavatás része, hogy a ház modellje maga a világegész, az *élet* legyen.

Az ókori misztériumok ismertetésénél Götz Eszter tanulmányaira támaszkodtam – Sz. Gy.

Négy témáról fogok beszélni.

Az első Piranesi harmadik enyészpontja, a második Borges könyvtára és a tükrök, a harmadik a dráma és a negyedik a revitalizáció.

Piranesi börtönrajzain az elítéltek a rajz határain túli üresség irányába néznek. Hosszú láncokra kikötött férfiak, akik kifelé néznek a rajzból. Ők azok a bukott angyalok, akiket a bibliában olvasható módon és Hamvas Béla magyarázata szerint a Semmi fölé kötöttek, mert megbocsáthatatlan volt a vétkük, amellyel megközelítették és valamire megtanították az emberek lányait, és amiről Hamvas azt mondja, azért nem tudjuk, hogy micsoda, mert már nem tudnánk elkövetni. Piranesi rajzain ez, mint harmadik enyészpont jelenik meg a perspektíva szabályain túl. A perspektívába, ebbe a reneszánsz találmányba belekerül egy sajátos, tér-időbeli, a perspektívát kibillentő szubsztancia, ami a semmire utal, arra az ismeretlen külső világra, amelyben az ítélet semmi más, mint hogy mi, sajátos szemek, akik nem tudjuk, hogy rajtunk át kifelé vagy befelé néznek-e, a csak kifelé nézésre vagyunk kárhoztatva. Kifelé nézni, tehát kifelé a világból, feloldhatatlan büntetésként.

A büntetésnek vagy a rabságnak ez a sajátos gondolata, ami Piranesi börtönrajzain leolvasható, összefüggésben van azokkal a terekkel, amelyek nem a perspektíva szabályai szerint épülnek fel. Ha egy teret a valóságban hátrafelé szűkítünk, a nyílások magasságát hátrafelé csökkentjük, akkor az abban közlekedő ember növekedni látszik, ha egy ember egy így szerkesztett, tölcészerű térbe bemegy, például egy színpadon, akkor távolodva a magassága egyre nő. Piranesi kapcsán olyan terekről beszélek, amelyek hátrafelé tágulnak, amelyben az ember mérete a haladásával egyre csökken. Ezek a tévesztések a lélekben nem tévesztésként jelennek meg, hanem valós tartalomként. Hogy értem ezt? Ha valakit démonok kínoznak éjjel három óra körül, akkor a legnagyobb kísértés az, hogy magát összetévessze velük, azaz a démonoknak ugyanannyi létjogosultságot és súlyt adjon, mint önmagának. Mert a démonok a belső realitásérzékét támadják meg, és a leg súlyosabb probléma az, hogy nem tudni, hogy a démonok miből vannak. Hogy vannak-e vagy nem. Elsöpörhető-e vagy nem. A spiritizmus egyik leg súlyosabb tévedése, hogy az ember által levetett ruhát, az emberi asztráltestet, amely emberizink formájában veszi körül a földet és új megtestesülésre vár, új ruhájaként a következő nemzedéknek megidézi és fölhasználja, mintha valódi embert idézne meg. Megtévesztő valóságélményt jelent azoknak, akik egy ilyen szeánszon jelen vannak és alapvetően hazug, mert hiányzik egy ismereti elem. Megidézni a szellemeket nem kockázatmentes vállalkozás, ehhez valóban felkészültnek kell lenni.

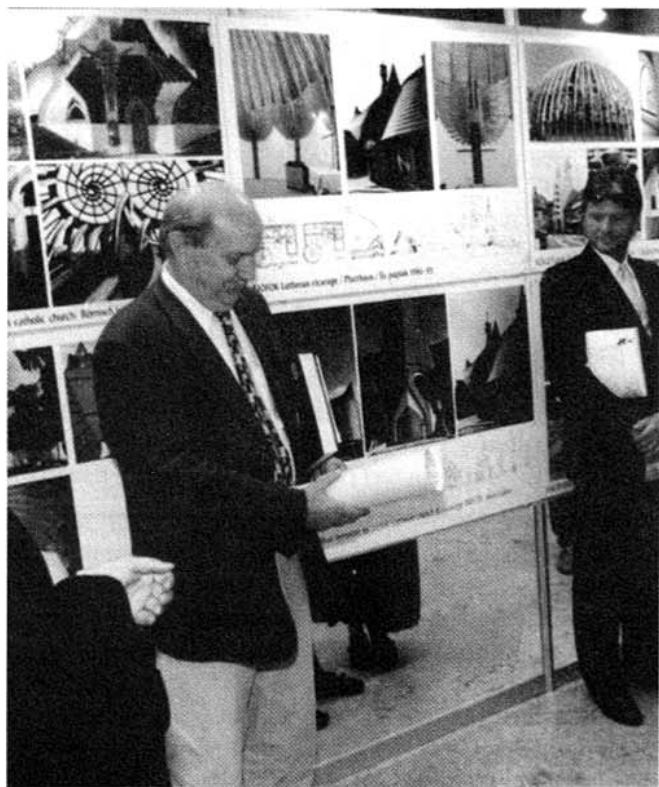
Piranesi rajzait divatba emelni, lobogtatni és a posztmodern egyik változataként eladni hasonlatos a spiritizista szeánsz szélhámosságához. Mert valójában belső tartalmukat kellene tudni megélni, és megérteni azt az üzenetet, ami belőlük sugárzik. Ha az álperspektívában a változó terekkel együtt változnak az anyagok is, akkor a bennük

történő közlekedés közben változó minőség egy folyamatos térbeli és időbeli metamorfózist eredményez. Ha valaki bemegy ebbe az utcába és az építészetet megpróbálja ilyen módon közelhozni az emberhez, akkor ott nem a stiláris következetesség, azaz nem az anyagi ízlés és a kiüresített jelkép a döntő, hanem az anyag metamorfózisa összhangban az ember lehetséges metamorfózisával. Ezért tehát úgy gondolom, hogy a szerves építészet túlléphet azon, amit Magyarországon szerves építészeti stílusnak, vagy ha nagyképűen akarok fogalmazni, amit Makovecz-stílusnak neveznek. A dolog lényege tehát nem az, hogy Makoveczet utánozzuk-e vagy sem, hanem hogy belemegyünk-e abba a lehetőségbe, amely megnyílt a huszadik század vége felé. Hogy mit jelent a közlekedés a szűkített és bővített perspektívában, ezt a terek kapcsolatára nézve is ki lehetne fejteni, mert a terek kapcsolatában is van drámaiság, ha azok a terek olyanok.

A második Borges. Egyik írásában azt mondja, hogy a világegyetem olyan, mint egy könyvtár, amelyben könyvek sorakoznak a falak mentén. Ha leemelünk egy kötetet az egyik polcra, beleolvassuk, megjegyezzük a helyet, és aztán egy másik könyvet veszünk elő, majd visszatérünk az előzőhöz és kikeressük ugyanazt az oldalt, amit előbb olvastunk, akkor ott már egy kicsit másfajta szöveget találunk. Lassan rájövünk, hogy ebben a könyvtárban a könyvek egymással összefüggésben vannak és a szövegek egymással összefüggésben állandóan változnak.

A szellemi életünk hasonlítható egy szötteshez is, amelyben a szálak vastagsága, anyaga és színe egyfolytában változik és mi az egyik szál vagyunk ebben a folytonosan változó mintában. Minden pillanatban éreznünk, tapasztalunk, tudnunk kell, hogy hogyan változik az az összefüggő játszma, amelyben mi magunk benne vagyunk. Aki nem érzékeny a szellemi élet állandó változására, az a mi szakmánkban jobb, ha veszi a kalapját, mert ha nem tudja, hogy mi történik a világban, azt sem tudja, hogy vele mi történik. Nem érdemes tehát átkokat szórni mondjuk Frank O'Gehryre vagy Eisenmannra, akik távol állnak a mi szemléletünktől. Mert ők is ugyanannak a szövetnek a szálai. Ők is benne vannak ugyanabban a világméretű játszmában, amelynek mi is folytonosan változó szálai vagyunk. A magunk változása, mint megismerési terület, mérhetetlenül fontos. Nem érdemes magunkat megkülönböztetni. Az azonosságunkat kell keresnünk, főleg abban a világban, amelyben a magyarországi szerves építészet neveltségessé van téve, ki van rekesztve a szellemi életből, mucsainak van titulálva olyan körök részéről, akik fönntartják maguknak a kiváltságot, hogy ők a szövet. És az idegen szálakat szeretnék eltávolítani 1919-es hagyományait követve.

Ehhez a borges-i könyvtárvilághoz szeretnék egy másik sajátos gondolatot is hozzátenni. Az útvesztők, a tükrök világát. Sir John Soane egykori, maga tervezte lakása Londonban ma múzeum. Ha bemegyünk ebbe a múzeumba és elindulunk a lépcsőn fölfelé, a lépcsőfordulóban van egy nyílás, amelyből másféle színű fény jön, mert másféle színes üvegablak van valahol hátul, mint a lépcsőházban. Ennek következtében azt hisszük, hogy az a nyílás tükrök. Amikor odaérünk, látjuk, hogy nem tükrök, hanem

nyílás, benézünk rajta és akkor ott a tükör. Van egy olyan szoba ebben a házban, egy teljesen zárt, faburkolatú helyiség, amelynek a falán festmények lógnak. De ez a fal kétoldalt harmonikaszerűen kihajtható és mögötte a sötétben Piranesi-metszetek lógnak, amelyeket csak akkor láthatunk, ha a hatalmas fali táblákat kihajtogattuk. Azt a falat is ki lehet nyitni, amelyen a Piranesi metszetek lógnak és ha azt is kitértük, akkor ott egy olyan helyiség található, amelynek a padlószintje nem azonos a mienkével és kihajolva odalent egy szarkofágot láthatunk. A tükör által homályosan látva, megtévesztve haladunk előre egy új minőségben, ez is a Piranesi-féle világhoz tartozik azt egy másik oldalról közelítve, ahhoz a világhoz, amelyben az építészet erejével és eszközeivel akarunk megjeleníteni valamit, ami bennünk van. A tükör, a terek megtévesztő együttese, a drámai haladás, a méretek csökkenése és növekedése az én számomra ezért fontosak.

Harmadszor: ebben a folyamatban újra és újra kísért a régi problémám, hogy a megvalósultak és a meg nem valósultak között egy láthatatlan dráma feszül. A lehetett volna és a megtörtént közötti drámai feszültség. Ez tudniillik személyes probléma. Mindannyiunknak személyes problémája, hogy mit tudunk megtenni abból, amit megtehettünk és mi az, amit nem tettünk meg. Ez a dolog nem olyan egyszerű. A mulasztás bűnét a pápának sincs joga feloldoznia, a mulasztást csak a sors tudja kezelni, amely egyre újabb és egyre nehezebb feltételeket állít eléünk a mulasztottak miatt. A lehetett volna és a megtörtént magában az építészetben is drámai feszültségként jelenik meg. A magyarországi szerves építészet számára döntő kérdés, hogy megvalósul-e egy épület vagy nem. Ha nem valósul meg, akkor gyűlölni kezdjük azokat a rajzainkat, amelyek papíron maradtak. Számunkra nem létezik a meg nem valósult épületek terveivel dicsekedni

egy kiállításon. Undorító egy olyan országban, amelynek a számára a huszadik század egy vészidőszak volt, értelmiségi onániában szenvedő művészek kiállításait nézni annak a gondolatnak a jegyében, hogy a meg nem valósult művek alkalmasint nagyobb hatással voltak a korukra, mint a megvalósult épületek, mert a megvalósult épületek olyan kompromisszumokat hordoznak magukban, amelyek elviselhetetlenek. A valóság, a megtestesülés, a személyes ambíciók sikerre futtatása egy olyan országban, ahol a bőrünk alatt is veszteségtudat van, elemi kötelesség. Ez a kiállítás is 99 százalékban megvalósult épületeket mutat. A vándoriskolában a növendékeknek a mester munkája is csak megvalósult vagy megvalósulás alatt lévő épület lehet. Mert győzteseket akarunk nevelni, egészséges és normális embereket.

Az utolsó pont a revitalizáció. Egy országban, ahol a településszerkezet évezredekken keresztül őrzött meg archetipusokat, emberi csoportosulási formákat, mint a tanyák, tanyabokrok, bokros települések, szerves települések; ahol el kellett szenvedni a török alóli felszabadulás után a katonai megszállóként viselkedő osztrák hadmérnökök goromba és ostoba intézkedéseit, hiszen az együttes település Magyarországon csak néhány száz éves múlt-ra tekint vissza; a tanyák ebben az országban az elmúlt negyvenöt év alatt, elsősorban Rákosinak köszönhetően kilencetized részben elpusztultak. Ennek következtében a tanyák hallótávolságon kívülre kerültek egymástól. Ma, ha egy tanyán nincs hét idomított szelindek, akkor nincs biztosítva az ott élők személyi és vagyoni biztonsága. Magyar, cigány, román, csecsen, szerb és ki tudja miféle rablóbandák járnak át a zöldhatáron Békés, Csongrád és más megyékbe, éjjel lepi meg a tanyákat, az embereket a jászolhoz, ágy lábához kötik, az állatokat levágják, a termést – az ukránok még a bútorokat is – elviszik és még az éjjel távoznak az országból. Ilyen körülmények között Nemzeti Színházról beszélni, arról, hogy az tíz vagy húsz-milliárd forintba kerüljön, blaszfémia. Tízmilliárd forintból rengeteg kitűnő terepjarót, gyorstűzelő fegyvert, jól fizetett rendőrséget lehet bevetni, hogy megvédjék a lakosságot ezektől az atrocitásoktól. És akkor, ha majd ez sikerült és a faluvégen is lehet nyugodtan lakni (sőt a Villányi út 8-ban is), akkor el lehetne gondolkodni, hogy nem kellene-e nagyszerű színészeket nevelni, akik tudnak magyarul, tudnak bejönni és kimenni, igazak a gesztusaik, tudnak egymás szemébe nézni, amikor egy drámában szerepelnek, ahogyan ezt még Latinovits szerette volna. Addig a Kós Károly Egyesülés építészeinek az a feladat jut, hogy el kell menni vidékre, és az önkormányzatok mellé kell tudni állni. Mindegy, hogy főépítésznek nevezzük őket vagy tanácsadónak, el kell kezdeni a vidék felélesztését. Kérem, egy egyszerű, velemkorú, idős ember, aki szerette volna visszakapni az apjától elvett földet, megkapta a kárpótlási jegyeket, azokért a téesz egy nádaszt ajánlott föl neki. Azt gondolta, hogy ez nem az a föld, inkább vár egy kicsit. Igenám, csak hogy a kárpótlási jegy értéke lement húsz százalékra, mert ugyebár a szabadfutású brókerek ezt nagyon ügyesen el tudták intézni. Akkor ez az ember elment a téeszhez, visszaadta, amit kapott, bérel tőlük egy kis földet, mert

szereti a földet és szeretne abból megélni. Azóta fél napokat vár, hogy jöjjön az öreg traktor, pénzért fölzsántásáért neki a bérelt földjét. Ez az alaphelyzete az egykori magyar parasztságnak; alkalmazotti réteggé vált, proletárrá, amelyikben még mindig él a természetes vonzalom a kultúra iránt. Tudniillik a krumpli, a búza, a masánszki alma, a csörgős renét, a szőlő, a kajszibarack az nemcsak étel, hanem kultúra is. Mert az magától nincsen. Titokzatos kultúra. Nekünk emellé a titokzatos kultúra mellé kell tudnunk odaállni! Hogyan? Újra meg kell tanítani az embereket arra, hogy az árok azért van a ház előtt, hogy a vizet elvigye, tehát nem azért, hogy ott a pangó víz megálljon, mert a békabrekegés hozzátartozik a falusi romantikához. A gyümölcsfák a ház előtt nem azért vannak, mert széplelkű a paraszt, hanem mert elviszi a vizet a házról. És egyben gyümölcsöt is hoz. A szennyvizet el kell tudni vinni a házak mellől, meg kell találni azokat a területeket, ahová a szennyvízbefogadót elhelyezhetjük. Igen ám, de mi a helyzet? A térszerek és az állami gazdaságok lenyelték a tartalékterületeket, a közlegetőket és a falvak külterületeit. Ha tehát valaki egy szennyvízvezeték ki akar vinni a falu határán kívülre, akkor felmentést kell kérnie a mezőgazdasági művelés alól, ami hosszadalmas eljárás. A rendezetlen privatizációs folyamatok következtében például Nádasdladányban a polgármester, hogy a befogadót elhelyezhesse, a milánói tulajdonostól kell, hogy szolgálmi jogot szerezzen. Ez Magyarország helyzete, ami a vidéket illeti, az iparról most ne is beszéljünk. Ha tehát mi elmegyünk főépítésznek valahová, akkor olyan stratégiai, településfejlesztési koncepciót kell kidolgozni, ami világossá teszi az emberek számára, ami egyébként nem világos. Az elektromos hálózatot azért kell átdolgozni, mert az még mindig a kommunista ideológiát tükrözi és nem az elektromosságot. Földkábeleket kell fektetni, nem pedig büszkének lenni arra, hogy legalább három- vagy négyféle különböző oszlopon mennek a vezetékek keresztül-kasul a faluban. Az elvtársak nagyon büszkéek voltak rá, hogy Kossuth Lajos feje fölé helyezték el az oszlopraftót. Az áramszolgáltatónak nem is értette, hogy miért mondjuk, hogy vigye a francba onnan a trafót, mert az a szikrázó, zúgó szakramentum nem oda való. Aztán, ha lassan megnyertük őket, akkor valamit lelkiileg és szellemileg megértettek és kicsit odébbvitték.

Revitalizáción tehát tulajdonképpen a belső lelki-szellemi megújulást is értjük a településstruktúra általános megújulásán túl. Hogyan lehetséges ez? Milyen gondolatok alapján? Milyen szemlélettel menjen oda egy fiatal építész? Hogyan tudja megkülönböztetni a jót a rossztól? Mitől látja meg azt, hogy az elektromos vezetékek a tetőtartókon megy át az utca felett és az emberek folyton ilyen szárítókötelek alatt közlekednek? Hogy vegye ezt észre, ha ezt szokta meg? Önvédelemből kiiktatódnak ezek a képek, nem azt nézzük, amit kellene. Nem látjuk meg, nem tudjuk, hogy a nyárfasorok pont ötven évesek. Mi történt ötven évvel ezelőtt? Akkor vágták ki a diófákat, a nemes gyümölcsfákat és ültettek romlékony, haszontalan fákat a helyükre. Nem látjuk, hogy a romlékony nyárfák az utak mentén a szocializmus eredményei. Amiket részben meg kell védeni, részben el kell kezdeni kicserélni.

Mitől vegye ezt észre egy fiatal ember? Mit kell életre keltetnie magában ahhoz, hogy a körülötte lévő környezet képes legyen életre keltetni? A halottait kell fölébreszteni. Az eleit kell fölébreszteni. Tudnia kell, hogy az elei nem voltak alábbvalók senkinél. Tudnia kell, hogy az a világ, amelyet 45 év szisztematikus munkával tönkretett, az az övé, és érdemes a nagyapját és a dédapját fölébreszteni, hogy meghallja tőlük, hogy szól egy dal. Tessék meghallgatni, hogy énekel egy öreg paraszt valahol a Felvidéken, Bartóknak egy viaszhangszírnél! Ezeket a hangsúlyokat föl kell éleszteni! Miért? Hogy annyival előbbre tudjunk menni, amennyivel hátrább mentünk ehhez az értékhez képest. Mi ez, ha nem megidézés egy furcsa perspektívának, egy különös tükörvilágnak, amely mögött a semmire van ítélve az, aki nem tud befelé nézni ebben a hazában?

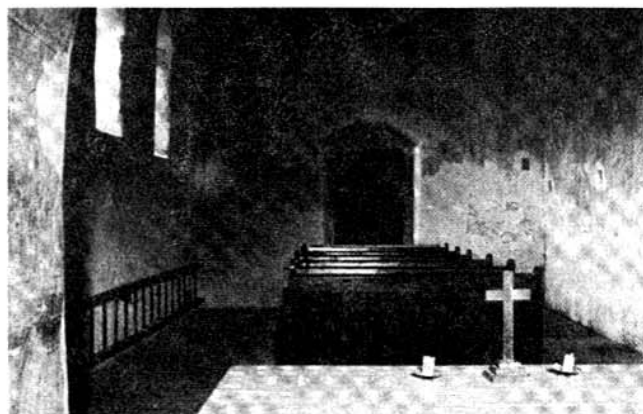
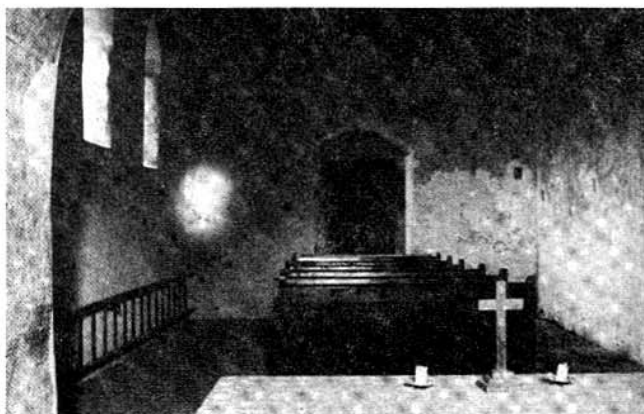
Pap Gábor, művészettörténész A BÖLCSESSÉG HÁZAT ÉPÍT MAGÁNAK

A címbeli mondatot Salamon királynak tulajdonítják. Szeretnék bemutatni egy olyan példát, olyan mágikus eszközt, amellyel a mi korunkban is létrehozhat egy házat a bölcsesség. Az épület, amelyet be fogok mutatni a határszélen van, eredetileg persze nem volt határszélen. A Művészet 1978. júniusi számában publikáltam annak a vizsgálatnak az eredményét, amelyről most itt beszámolok. Ez a templom, a veleméri, közvetlenül a szlovén határon fekszik, abban az időben nagyon szigorúan őrzött terület volt, az ember könnyen áttévedhetett azon a vonalon, ahol már lőttek rá. Ezek a határok úgy lettek kijelölve, hogy fizikailag nem védhetők, szellemileg kell hát védeni őket.

A tempom a gótikába átfejlő román építészet terméke, tehát egy átmeneti korból való, a gótikus elemek már

Lent: a veleméri templom dél felől; szemben: a keleti szentélyablakon át belépő fénysugár útja a hajó nyugati oldalán reggel 4.40 és 5.40 között.

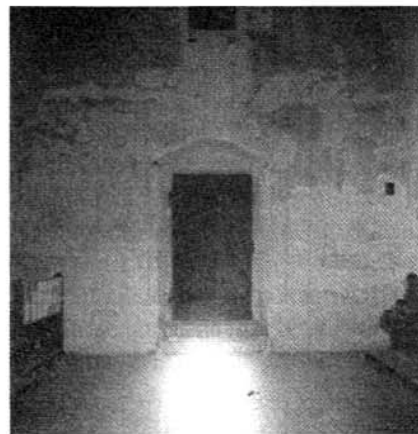
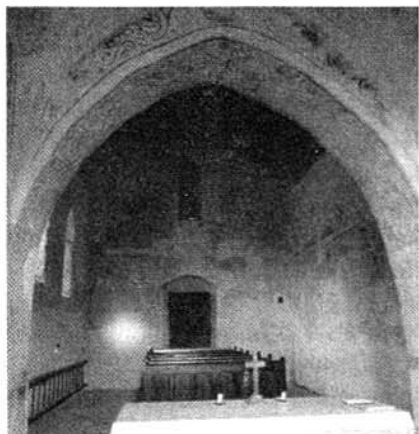
megjelennek rajta. Arról nevezetes, hogy a benne látható freskó viszonylagos épségben átvészelte a pusztító évszázadokat, így meg lehet vizsgálni a templomban, hogy a természetes fényjárás milyen kapcsolatban van a belül megjelenített képi világgal. Egyáltalán van-e közvetlen kapcsolata és ez az idő két körében, az egynapos egységen belül és az egyéves egységen belül konkrétan hogyan mutatkozik meg.

(Öt éven át ezen az egyetemen tanultam művészettörténetet, akkor még csak itt volt erre mód, de ilyesmiről, hogy a természetes fényjárásnak kapcsolata lehet, sőt, meghatározó kapcsolata a belsőépítészeti, azon belül is a festészeti díszítéssel, nemhogy egyetlen hang sem hangzott el, mert sokmindenről nem esett szó, de az ötlet maga, ha egyáltalán fölmerül, már kizárásra alkalmas ok lett volna. A délibábos, romantikus, dilettáns képzelgés olyan fokának fogták volna fel, ami lehetetlenné tette volna a továbbtanulást. Azért vetettem ezt közbe, hogy nehogy azt higgyük, hogy itt nem működött jól a kultúra, már ami a kiszűrést illeti. Riasztóan jól működött, az én esetem valami egészen kivételes eset, hogy valami mimikri folytán öt évet ki tudtam bírni anélkül, hogy a szűrőn fennakadtam volna.)

A megértés egyik legfőbb akadálya, hogy egy középkori templom vizsgálatánál nem a mi konkrét adottságainkból indulunk ki. A gótika esetében például a párizsi Notre Dame-ot vesszük először szemügyre és onnan indulunk visszafelé. Kivonjuk belőle a francia eleganciát, a nyugat-európai tudást, mindent, ami magasrendű és jónak minősíthető és amikor elérkezünk a *bunkó* fokozathoz, akkor azt mondjuk, jó, ezt magyar mester is tervezhette.

Ezt hallva, most mindenki szörnyülködik, de én öt éven át az egyetemen mást sem hallottam. Aki ezt nem élte át, el sem tudja képzelni. Nemzedékeken át saját magunk ellen neveltek bennünket. Ez a szellem a legjobb tudomásom szerint ma sem távozott az egyetemről. Ezt el kellett mondanom, hogy érzékeljük, hogy senkinek soha eszébe sem jutott, hogy a veleméri templomot ebből a szempontból megvizsgálja. Pedig ha meg akarom érteni, akkor észre kell vennem, hogy itt csak léptékbeli különbség van egy szabadtéri tűzhely és egy templom között. Nem pedig lényegbeli. Rendkívül fontos dologról van itt szó, aki nem tud megépíteni egy tűzhelyet, az nem tudja a templomot sem. Attól még kiváló kőműves válhat belőle, mondjuk a Notre Dame építésén. De itt a lényegi azonosságról van szó.

Elhangzott korábban, hogy a gabonára a magyar nyelv az élet szót használja, de nem csak a gabonára, arra is, ami lesz belőle, a kenyérré. Tehát nagyon lényeges, hogy az előbb említett tűzszentélyben élet született, az életnek az egyik változatából az életnek egy másik változata – egy strukturáltabb változata. Egy régi alföldi parasztház konyhájában álló szabadtűzhely és egy templomi oltár között semmilyen lényegbeli különbség nincs. A tűzhely-oltár naponta működött a család számára, a templomi hetente egyszer a nyilvánosság számára, de működhetett akár naponta is. A különbség csak léptékbeli. A család összegyűlik a tűz körül, és ha ez egy működőképes család, akkor nem akármikor verődik össze, hanem amikor delet harangoznak. Amikor az egynapos ritmusban a fényben leggazdagabb pillanathoz érkezünk. Akkor jön el az étel- és italáldozat ideje. Nem

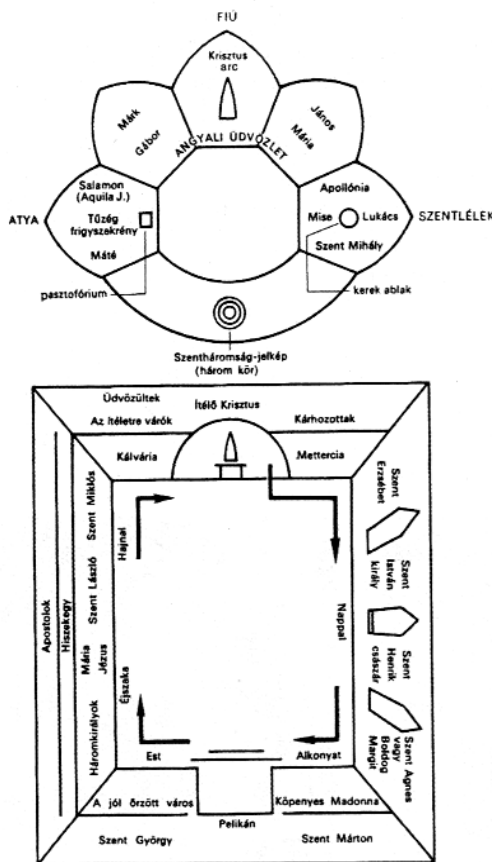
zabálás, nem piálás, hanem étel- és italáldozat. Pontosan ugyanaz, ami az őskor késői szakasza óta minden áldozattípusnak a leglényege, a középponti mozzanat, előtte imádkoznak, utána imádkoznak, azaz kiemelik a hétköznapi időből. Nem ülhet bárki akárhová, hanem csak oda, ahová a család hierarchiájában megjelenő világ-hierarchia kijelöli a helyét. Ezek az étkezések nem magán-ügyek, hanem a mindenség újrendeződésére kijelölt alkalmak napról napra. Amíg így élünk. A tűzhely nem attól lesz oltár, hogy fölszenteli a pap, hanem attól, hogy úgy élünk körülötte. A konyha egész elrendezése is igazolja, hogy csak léptékbeli különbségről van szó. Minden lényeges mozzanat együtt van, az oltárépítmény és a pitvar és konyha együttese egy hagyományos magyar háztípusban tökéletesen megfelel a templomhajó és a szentély együttesének. Nyilvánvaló, hogy az egy családra méretezett pitvar méretben kisebb, mint a templomhajó, amelyben minimálisan egy faluközösségnyi embernek kell helyet biztosítani.

Térjünk vissza a veleméri templomhoz. A szentély egy szűk tér, egy kis közösség számára biztosítja a szakralitás leglényegesebb mozzanatait. A szertartásnak csak egyetlen elemét fogjuk most vizsgálni, annak a fénylénynek az útját követjük, aki bejön az ablakon a templomba. A gótikáról tanulva ezt sem említette senki, hogy a mérnök egy ember alakját idézi elénk, pedig szemmel látható, hogy amikor a fény az ablakon át rávetül a falra, egy fénylény jött be a templomba. A középkori gondolkodás számára pedig nem kétséges, hogy ki ez a fénylény. Ha

feltűnik a Nap, akár külső térben, akár belsőben, azonnal megjelenik a mélyebb tartalma is, *solus institiae*, az igazság napja, és abban a pillanatban tudom, hogy amit megvilágít a falon, azt maga az igazság napja világítja meg. Tovább is mehetek a Napon túli minőséghez, akkor a *világ világosságának* fogom nevezni, a lényeges az, hogy ő olvassa le nekem, hogy egy adott pillanatban mi a számomra legfontosabb. Ha pedig erre nem figyelek oda, akkor nyilván nem ő veszít vele, hanem én.

Nézzük meg, hogy honnan jön a fény, mi veszi körül az ablakot. Először is azt kell tudni, hogy ez egy keletelt ablak. Ez megint érdekes dolog, azt, hogy keletelt ablak, azzal szoktuk elintézni, hogy keletre néz, és ha nem, akkor nyilván elszámolták magukat. Itt arról van szó, hogy a szentély annak a napnak a keletje felé van tájolva, amelyik a templom védszentjének a napja, Guzsik Tamás, aki itt tanít, ebben az épületben, özönével tárta fel az erre vonatkozó pontos adatokat, fél életét erre áldozta. Az tehát egyáltalán nem mindegy, hogy a keleti szentélyablakon a fény mikor jön be, napkeltekor, délben, vagy naplementekor. Mert ezeknek egészen más a tartalma, ezt az összehasonlító mitológiából is pontosan tudjuk, hogy életet a kelő nap hoz a földre, tehát ha azt akarom, hogy a világ világossága életadó minőségként jelenjen meg, akkor kelet felől engedem be, és ezt a hatását magyarázom a képekkel, amiket ő világít meg, hogy felfedje az élet rejtett értelmére vonatkozó tudásanyagot. Tehát döntő kérdés, hogy mire vetül a kelő nap fénye, mert az élet szempontjából legfontosabb kérdésre ez a fény ad választ. Ha tehát megnézzük, hogy mi veszi körül az ablakot, amin át bejön a fény, akkor megtudjuk, hogy mivel azonosíthatjuk. Ezt a képek eléggé szájbarágósan elmondják: Szűz Mária és Gábor arkangyal nyilvánvalóan az annunciació jelenetében, ami a krisztológiában a fogantatást jelenti. Március 21-e Gábor arkangyal ünnepe, március 25-e Gyümölcsöző Boldogasszony, ha a fogantatás ünnepétől leszámolom a kilenc hónapot éppen december 24-25-höz jutok, megszületik az itt fogant gyermek. Ez eszmei fogantatás, magának az Atyaistennek a származéka szellemileg. Tehát a fény, mint Jézus, képileg egyértelműen definiálva van, a továbbiakban ennek a minőségnek a működését követjük.

Hogy hogyan felel meg a szertartás menetének a képek sorozata az egynapos cikluson belül, azt Kovács József plébános, kiváló képzettségű egyháztörténész írta le, meg is jelent a Művészet 1977 márciusi számában. Mondanom sem kell, hogy ez ugyanúgy nem épült be az egyházi köztudatba, mint a művészettörténeti köztudatba az, amiről itt beszélek. Az ő kutatásai alapján a képek elárulják a templom felszentelésének pontos dátumát (1378 június 13. a templom címének ünnepe – Szentháromság vasárnap), mert abban az évben esett a pünkösdi június 6-ára, márpedig a szentély déli oldalán lévő Szent Apollónia (napja február 9.) és Szent Mihály (napja szeptember 29) ábrázolás között középen (június 6.) helyezkedik el a Szentlélek-jelkép, a Szentlélek ünnepét, Pünkösdt is jelölő kerek ablak. A szentély és a hajó további ábrázolásai Kovács József kimutatásában pontosan megfelelnek ezeknek az összefüggéseknek. Az időbeli szimmetria

Kovács József rajza a veleméri Szentháromság templom falképeinek témájáról (Művészet, 1977/3)

A szentély és a hajó közötti fal a diadalívvel; fent: az ítélő Krisztus ábrázolása, hátul a szentélyben a keletre néző szentélyablak; felette a Veronika-kendő ábrázolása (A képek a *Művészet* 1977/3 és 1978/6 számából valók.)

ennek megfelelően egy térbeli szimmetriának felel meg. A templom működése tehát nem az időben és nem a térben, hanem az egységes tér-időben zajlik.

Nézzük most már részletesebben a fény útját. A vizsgálat ideje az a nap, amelyen a legnagyobb a fény, akkor érdemes a fényre épített liturgiát megvizsgálni, a nyári napforduló. A fény, ha az igazság napja, a világ világossága, akkor nem mint természettudományos jelenség van jelen, hanem erkölcsileg minősített mivoltában. Ez azt jelenti, hogy nem hozzárendelődik a jóság, hanem vele együtt nyilatkozik meg. Ugyanígy jön vele együtt a szeretet. A jóságot növényi szinten érzékeli már a természet. Ha több van a fényből, bontakozik a növényvilág, ha fogy a fény, összehúzódik. A szeretetet már állati létünk érzékeli, de a harmadik fogalom, ami a fényhez kapcsolódik, csak emberi szinten érzékelhető. Ez az ingyen kegyelem. Ha mind a három együttműködik, akkor a napforduló hajnalán a fény által megvilágított első kép a jóságnak, a szeretetnek és az *ingyen* kegyelemnek a maximumát kell hogy megjelenítse. Ha nem így van, akkor valamit elhibáztunk. (Most, reggel még a direkt fényeket kell figyelni, a nap haladtával azonban közvetlen napsugár nem jut be a belsőbe, akkor reflektált fényekkel kell számolni.)

A hajnali napfény az úgy nevezett Köpenyes Madonnára, ismertebb nevén *Mater Misericordiae*-re, a könyörületesség anyjára, bűnösök menedékére vetül. Ez a kép a kolduló rendek térítő és lelkipozító tevékenységének eszköztárába tartozik. Ha az ítélet pártatlanul működik is, a kárhozatra váró lelkeknek van még egy utolsó reménye, a Boldogasszonynak ez az alakváltozata. Nem a gyermeket tartja a kezében, hanem a köpenyét tárja szét, amilyen szélesre tudja és befogadja a hozzá folyamodókat. Akit befogad, az minden vesztes helyzet ellenére még megmenekülhet. Ez a mi korunk sajátossága, egy sajátos kozmikus helyzet, nem volt mindig így és nem is lesz mindig így. A fény a képnek arra a részére esik, ahol a

legnagyobb szükség van rá, ahol az elítélt lelkek várnak. Ez az ingyen kegyelem legmagasabb szintű működése. Akik itt várnak, azok ugyanis az isteni minőség ellen vétkeztek. A kárhozatot sem osztogatják könnyen. Nyilván súlyos vétkekkel terheltek. De még számukra is van, éppen korunk sajátosságából fakadóan, ingyen kegyelem.

A fény útjának követésekor számításba kell venni, hogy padok régen nem voltak a templomban, a pad reformáció korabeli újítás. Azelőtt a kolduló rendek bevezették a maratoni istentiszteleteket, amiket nem lehetett ép térdel és derékkel elviselni, kénytelenek voltak ülő alkalmatosságról gondoskodni. A padok nélkül a kőpadló tükröző felület, ami a magról jövő fényt a falakra vetíti. A padlón a követ a műemlékvédelem téglával pótolta, a műemlékvédelem címén mindent elrontanak, amit lehet. Feltetelezem, hogy jó szándékból. Mindenesetre, ha ez volna az egyetlen eset nagyobb meggyőződéssel mondanám ezt. Pedig pontosan tudjuk, milyen volt az eredeti kőpadló. Ezért délután csak gyűrt alufóliával tükrözve követhetjük tovább a fény útját.

A templom hosszát a tengelyben érkező fény jelöli ki, akkor, amikor a fényből a legtöbb van. Az időbeli maximum jelöli ki a térbeli maximumot. Az év többi napján a fény kiszalad a templomból, most a küszöb vonalán áll. Tehát a templomot nem alulról építették, hanem fölülről, és a fény építi. (Minden más mérete vonatkozásában is.) Innen kezdve a padlón megy tovább a fény és kijelöli a szentély és a hajó közötti diadalív sarkát.

A téli napforduló is egyfajta maximum. Aminek a nyári napforduló a küszöbvonalát jelöli ki, annak a magaspontját jelöli ki a téli. Nagyon pontosan meghatározzák a templom térbeli összetevőit. A legmagasabb fényfolt felett az északi falon már csak az apostolok sora helyezkedik el.

Nézzük egy példát arra is, mit világít meg a nyugatról jövő fény napéjegyenlőség idején. Alkonyatkor a diadalív bal oldalán lévő keresztet emeli ki a fény, a Teremtővel való kibékítés eszközét. Ez az egyeztetésnek, a bűnök feloldásának a képe. A kibékülés a Teremtő és teremtménye között, tipikusa a napéjegyenlőség helyzetére a mérleg pozíciójára utal. A természetben egyensúly jön létre a fény és árnyék között.

Ahogy megy tovább lefelé a nap, úgy készül fölfelé a fény. A direkt megvilágítás veszi át újra a szerepet a tükrözött fénytől. Az utolsó sugár az ítélő Krisztus képére vetül a diadalív tetején. A bejárat úgy van kialakítva, hogy több fény már nem jön be s csak ekkor kap fényt a keleti szentélyablak feletti Veronika-kendő. A lenyomatszerűen jelenlévő Krisztus-arc. Ez egyébként mindig sötétben van, mert itt jön be a fény, csak a lemenő nap világítja meg. Amikor a nap elbúcsúzik a földi élettől, akkor itthagyja a lenyomatát, a Veronika-kendőt a keresztútról. És az utolsó kép az ítélet. Balra az ítéletre várók, rajtuk még átsuhan a fény, jobbra a kárhozatra ítélték, aki erre az oldalra kerül, az semmi módon nem részesül a fényben. Így értelmetti a fény a teljes képciklust, annak minden mozzanatában, ennek csak egyes elemeit mutattam be. A fény építette fel a templomot a térben és közvetíti a világmindenséget élményszerűen az időben.

Pásztor Péter, építész SZLOVÁKIAI HELYZETKÉP

Annak ellenére, hogy Szlovákia és Csehország kettéváltak, Szlovákia építészetére igen erősen hat mindmáig az ami a cseheknél történik. Ez nagyon régi eredetű tünet; mintha Szlovákia nem hinne önmagában, saját képességeiben. Csehországban manapság majdnem egyszínű az építészeti színpad, ott a funkcionalizmus a minden; ennek jobb-rosszabb változataival, esetleg gyengébb minőségű high-tech épületekkel találkozhatunk. Egy igaz: a két háború közötti cseh internacionalista modern mozgalom kimagasló eredményeket ért el, ez azonban egyenes összefüggésbe hozható az első Csehszlovák Köztársaság kiváló gazdasági helyzetével. Érdekes és egyúttal szomorú tünetnek tartom, hogy a mai cseh építészetben ez úgy néz ki, mintha Csehország legfőbb építészeti hagyományai csakis ebből az időszakból erednének. Egyszerre elvesztek a múlt homályában Benedikt Rejt, Petr Pariér, Kilián Ignác Dienzenhofer; Giovanni Battista Santin gyönyörű házai. (Még szerencse, hogy Zdenek Fránek és Ales Fiala Brünnből, Tamás Cernoušek és Frantisek Zajícek Olmützéből más nézeteket vallanak és így tarkítják a Csehországban képet. A rákfenéje az egésznek az; hogy a cseh építészeti kritika és az építészeti folyóiratok az előbb említett építészek munkásságával jóformán egyáltalán nem foglalkoznak; így kívülről nézve úgy tűnik, hogy Masák, Prikryl, Milunic, a Brix-testvérek, Stempel, Pleskot építészetén kívül más nem is létezik.

Szlovákiában, amint már említettem; a helyzet Csehországhoz hasonló. Felnőtt egy igen tekintélyes kritikusgárda Matús Dullával és Stefán Slachtával az élen. Ők egyértelműen a cseh funkcionalisták szemszögéből vizsgálják az építészek tetteit, és rendkívül nagy hatásuk van a szlovákiai építészeti lapok tartalmára is. Ezek nagy építészeti sztárjai – azt lehet mondani – kivétel nélkül a funkcionalista hagyományok ápolói, hogy csak néhány nevet említsek: Ján Bahna, Lubomír Závodny, Ivan Marko, Roman Hájek, Norbert Smondrk, Bogár-Králik-Urban, Martin Kusy.

Mindennek ellenére nálunk mégiscsak egy kicsit más a helyzet mint Csehországban. Főleg magyarországi kapcsolatainkban kezd érezhetővé válni az organikus építészeti fel fogás hatása és megépültek már az első ilyen házak is.

Összegezve: úgy érzem, hogy Szlovákiában (de azt hiszem, hogy másutt is) nemcsak az építészet, de az építészeti rendszer bukása után olyan alkotásokat díjaznak, amelyek környezetünkhöz abszolút arroganciáival viszonyulnak, sőt semmibe veszik. Ezzel tovább segítik a városaink szövetének bomlását, amiről másutt azt mondják, hogy legfőbb ideje lenne megállítani.

Úgy gondolom, hogy mindez az értékrendi kritériumok hiánya miatt van. Ez természetesen nemcsak az építészetre értendő. Ugyanakkor nem értem azokat a kollégákat akik számára az építészet áll a ranglista csúcán! Hol van akkor isten vagy a haza?

A szocializmus éve alatt igyekeztem megérteni azokat a kollégákat akik lelkiismeretfurdalás nélkül (vagy mégsem?) fogadták el a lakótelepek gyűrűit városaink körül.

Ma pedig igyekszem megérteni azokat, akik a környezeti-tüktől idegen, kifényesített banképületek építészeti ekvilibrisztikáját művelik! Totális (vagy totalitárius) szolgák?

Én azonban azt vallom, hogy az építészet elsősorban szolgálat. De nem csak a beruházónak; de például annak a térnek is amibe építek, ha kell akkor nagy alázattal, máskor kellő önbizalommal. Ez a nemzet szolgálata, de Isten dicsőítése is! És ha az építészet igazán művészet, sőt a művészetek anyja, akkor a terméke nem lehet egy gyöngyszem a disznóólban – oda a kukorica jobban illik –, mert az igazi művészet nem kérkedik, ellenkezőleg: szerény; az őszinteségen és a kapcsolatok mélységén alapszik. Nem jó ha csak úgy önmagának születik.

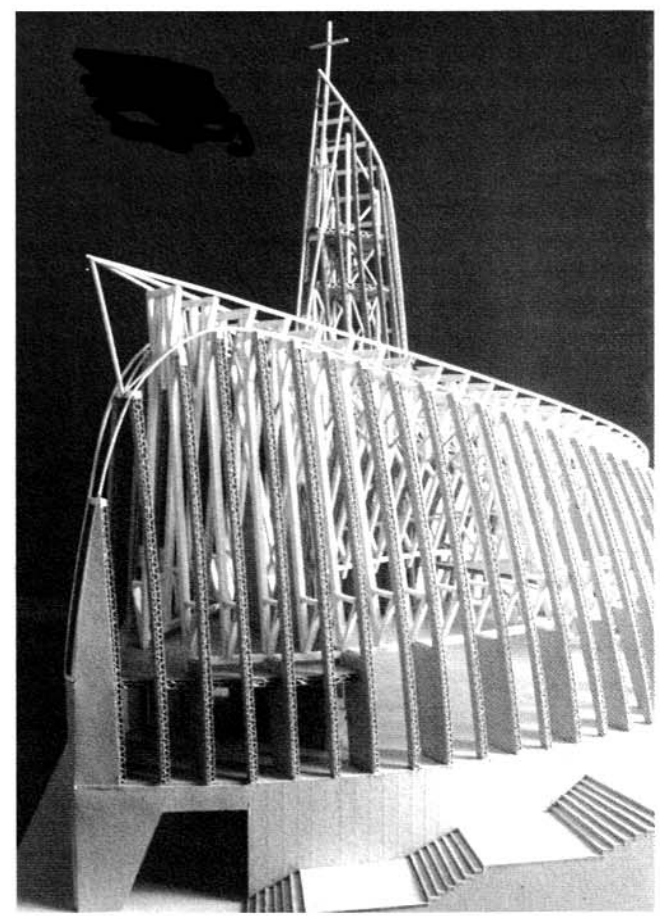
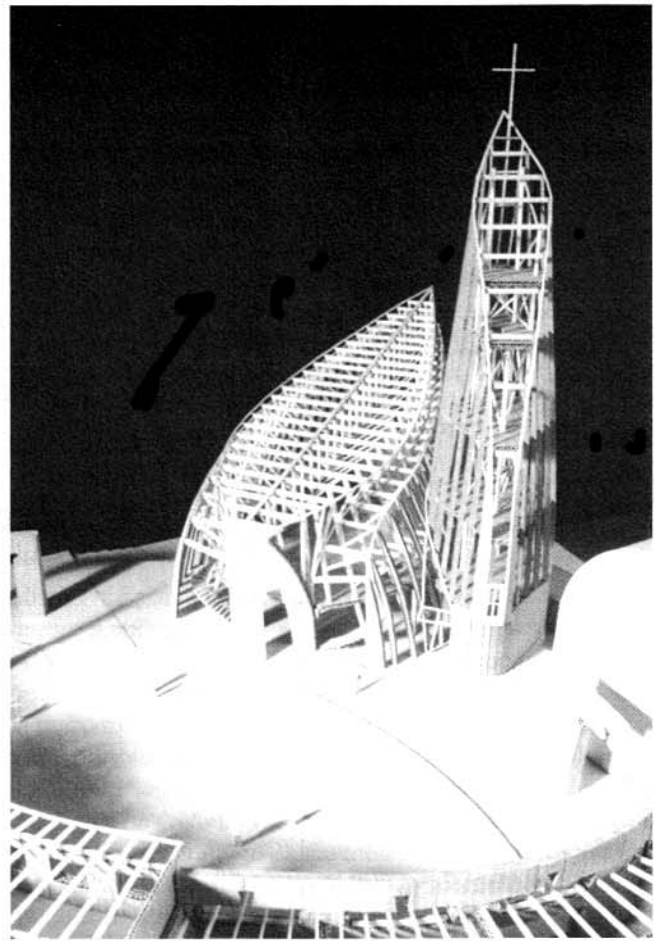
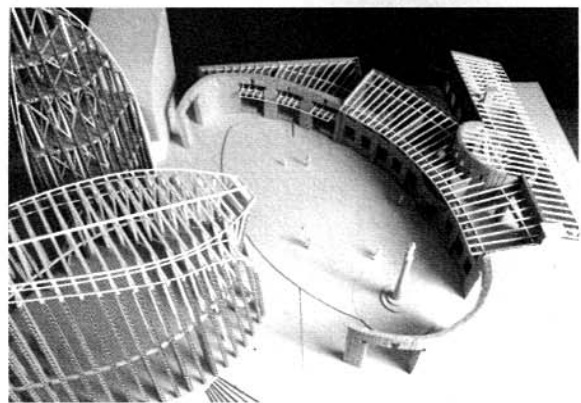
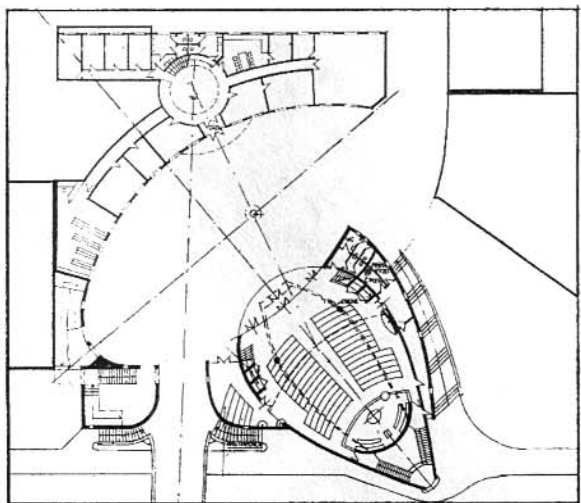
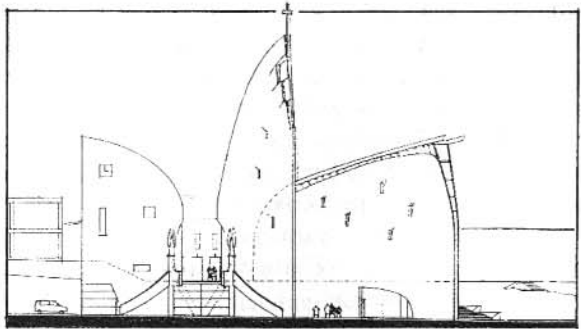
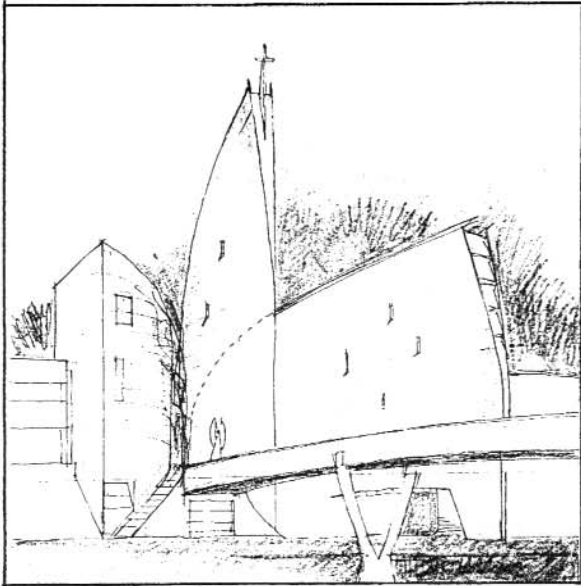
Értem a világ globalizációs folyamatának bizonyos mértékű szükségességét és az Európához való feltétel nélküli csatlakozást, aminek elvi elutasítása az ókorba taszítana vissza – de visszautasítom a fejtelten amerikanizáció eszméjét, pl. azért is, mert nagyon jól tudom, hogy mit jelent egy átlag-amerikainak egy kirándulás a szepesi várba vagy Lőcsére! Mert Európához csatlakozni kozmopolitaként és a saját értékek megbecsülése nélkül – az a nemzeti lét kihunyásának kezdete. Másik oldalról – nacionalistaként csatlakozni Európához abszolút nevetséges dolog, mert ez a kategória már régen elvesztette létjogosultságát. De Európához csatlakozni azzal a tudattal, hogy én is hoztam valamit magammal a közösbe, ez az igazi szerencse mindenki számára!

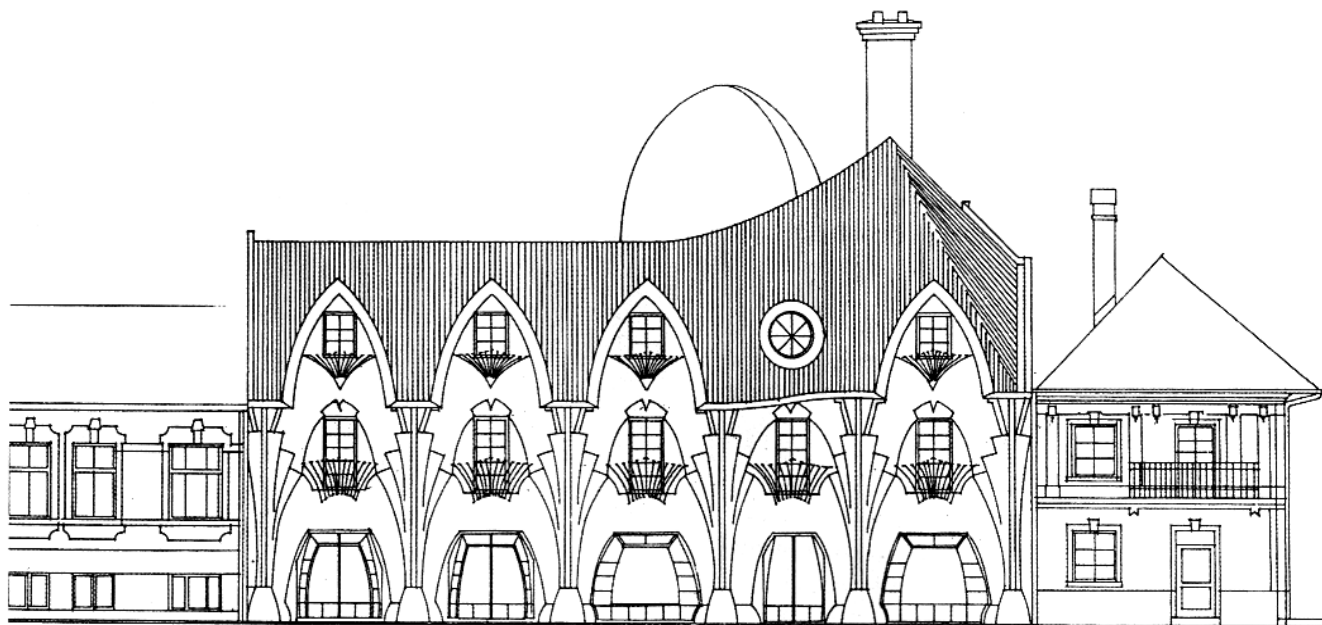
Ezért szeretném én is, hogy a házaim otthonosak legyenek, szóval olyanok ahol az ember egyszerűen jól érzi magát, és nem az a fontos, hogy ezt mindenki tudja. Nekem minden ház templom – illetve mivelhogy semmit sem tanultam meg az életben jobban az építészetnél, ez az egyedüli eredeti módja annak, hogy Isten dicsőségét hirdessem!

Úgy érzem, legfőbb ideje elgondolkozni, hogy mi, építészek helyesen cselekszünk-e; hogy nem hagytuk-e magunkat elcsábítani egy olyan útra, ahol át akarjuk formálni a természetet és a saját képmásunkra, elfelejtve azt, hogy a természet és a környezetünket nem tudjuk legyőzni vagy átalakítani, ezekkel csak legföljebb együtt létezni tudunk – alázattal és tisztalettel!

Az, hogy az emberek általában az organikus építészetet inkább építészeti stílusként mintsem egy általános alapelveként fogják fel, az építészet, és végül is a saját környezetünk tragédiája. Számomra elsősorban az életről és annak értékeihez való viszonyról van szó! Az, hogy az épület milyen konkrét formát kap, csak másodlagos fontosságú. Nekem természetes; hogy az épületnek egy nagyon racionális urbanisztikai, alaprajzi, szerkezeti és térkonceptcionális megoldása van. Elvégre ezek mind olyan evidenciák, hogy nélkülük nem is volna szabad építészetről beszélni. Ugyanígy beszükíteni az építészetet pl. csak az építéstechnika terére, úgy ahogy ez Szlovákia összes városában a lakótelepek megépítésénél történt, eleve nem hozhatja meg a várt eredményt. Sajnos, ez a tendencia nagyon mélyen belegyökerezett egész generációkba és ami még tragikusabb: a mai napig él az egyetemi oktatásban is – amit rendkívül veszélyesnek tartok.

Az organikus hozzáállás éppen ennek az egyszintű ellaposodott gondolkodásmódnak az elutasítása! Mintha félnénk (és ebből az építészeket egyáltalán nem lehet kihagyni) tovább gondolkodni, illetve a gondolatokat to-

vábbfejleszteni. Az egyik gondolat szüli a másikat és való igaz, hogy aki nincs tisztában az értékrendekkel, az nagyon könnyen dezorientálódik. Természetesen ez gyakran a továbbgondolkodás elmulasztásához vezet. Az ilyen gondolkodás azonban könnyen lehet ennek az országnak a vesztesége! Éppúgy mint az ellenkezője – a legkülönbözőbb, újfajta kozmopolita befolyások esztelen importja anélkül, hogy elegendő szembesítenénk azzal ami már van vagy volt.

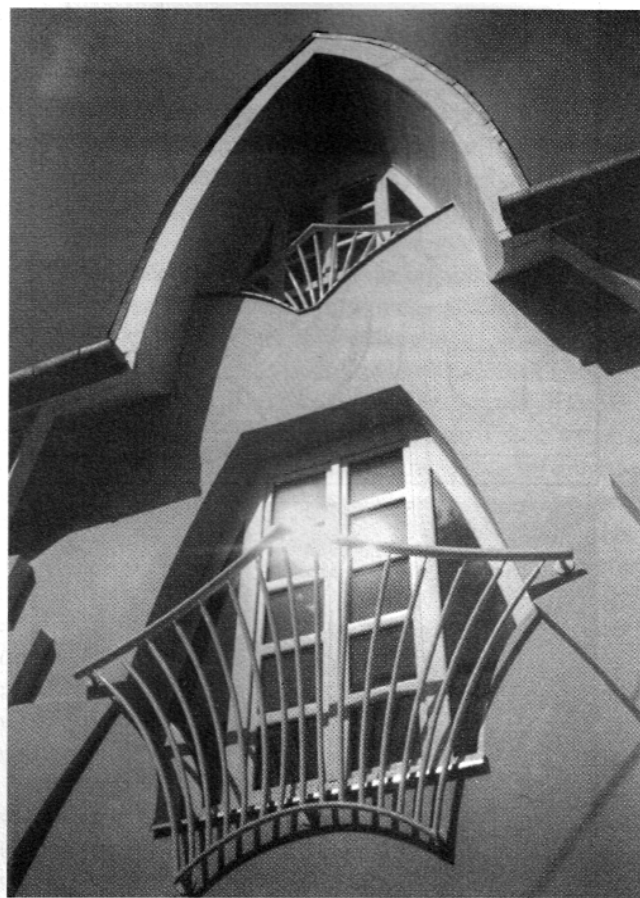
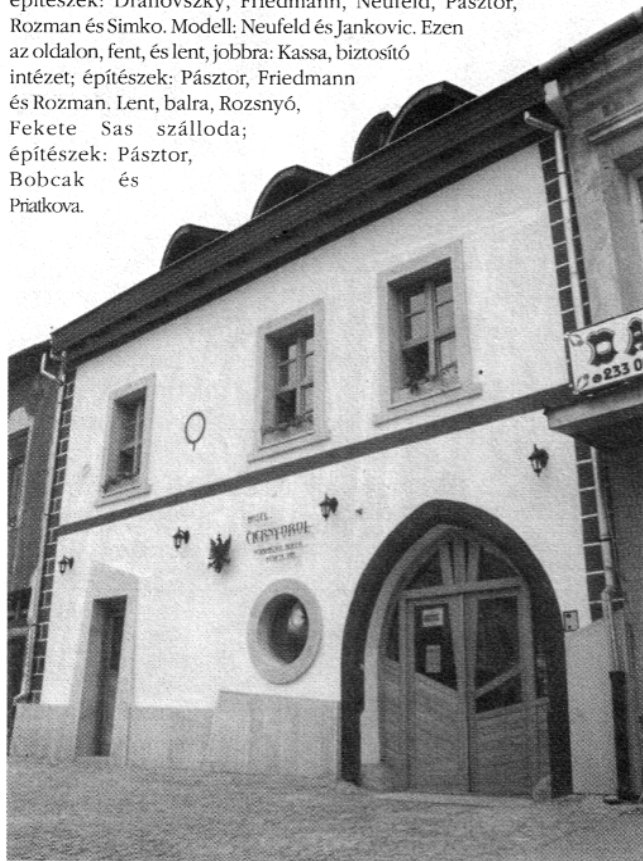
Akárhogy is szemlélem ezt az úgynevezett organikus hozzáállást (és nem csak ami az építészetet illeti), a józan parasztesz alapelveinek a túlsúlyát látom benne, ami a dédapáinkra volt jellemző. Szlovákiában az organikus építé-

szetet általában mint stílusos klisé kezelik, s ez annak az eredménye, hogy ezt az elvet egyelőre csak egy nagyon kislétszámú csapat vallja. Természetesen, más környezetben ugyanazok az elvek alapvetően más építészeti eredményekhez vezetnek (példaként a nemrégiben elhunyt Erik Asmussen svéd építész munkásságát említeném).

Sajnos az organikus gondolkodó építészeket a társadalom egyelőre a perifériára tolja ki, mivel *belül* még nern született meg ennek az objektív szükségessége. Éppúgy mint pl. a gazdasági életben az ökológia elveit általában túlzásnak minősítik!

A probléma, hogy Szlovákia nagyon szép, de nagyon

Az előző oldalon: Kassa, KVP lakótelep, r. kat templom és paplak; építészek: Drahovszky, Friedmann, Neufeld, Pásztor, Rozman és Simko. Modell: Neufeld és Jankovic. Ezen az oldalon, fent, és lent, jobbra: Kassa, biztosító intézet; építészek: Pásztor, Friedmann és Rozman. Lent, balra, Rozsnyó, Fekete Sas szálloda; építészek: Pásztor, Bobcak és Priatkova.

kicsi ország, és sajnos az építészet szempontjából nagyon leromlott állapotban van, sőt nem állunk messze az igazi értékek teljes felszámolásától sem. Itt az ideje tehát annak, hogy mindazok, akiknek nem mindegy, hogy hol és hogyan fognak élni és hogy hol és hogyan élnek majd gyermekeik és unokáik, leküzdvé a belső akadályokat olyan irányba induljanak el, hogy ennek az országnak ne okozzanak további sebeket, hanem fordítva: a létező sebeket gyógyítsák és felszámolják. Hiszem, hogy még nem késő!

Molnár Jenő, építész, a grazi Műegyetem professzora

Ha a tegnapi előadók panaszkodtak is, hogy a magyar organikusokat nem becsülik külföldön, az nem igaz, jó hírük van Európában, csakhogy az egész világban nagy változás van, és a művészetben mindig az új jelenségekre figyelnek.

Az organikus építészet kérdéseivel nagyon régóta foglalkozom, de az Egyesüléssel való kapcsolatom talán 1983-ra nyúlik vissza, amikor egy diákom, aki akkor Erskine-nél dolgozott, javasolta, hogy az általa Stockholmban látott magyar kiállítást hívjuk meg Grazba. Azután kezdtem mélyebben érdeklődni a magyar organikus építészet iránt. Ennek a csoportnak az egyik legnagyobb érdeme, hogy megtanítja a fiatal építészeket becsülettel viselkedni építetőkkel, kivitelezőkkel, használókkal és önmagukkal szemben. Nekem ez a példa nagyon sokat segített, amikor fiatal építészeknek kellett megmutatnom, hogy szakmailag milyen utat kövessenek. Én minden kortárs építészeti irányzattal foglalkoztam, mert az a véleményem, hogy a fiatalok nevelésében ez éppúgy fontos, mint hogy képesek legyenek minden előképet lesöpörni és tiszta lappal indulni egy feladatnál. Az a tapasztalatom, hogy az útkereséshez a fejet és a lelket üressé kell tudni tenni, hogy korábbi ismeretek ne zavarják az embert. Elsőséves grazi építészhallgatók terveiről készült diákat mutatok be, hogy lehessen látni, milyen feladatokat kapnak, amelyek megoldásához csak azt hozzák magukkal, ami véletlenszerű.

Az elsősőkkel először egy természetes környezetbe megyünk, ahol a legfontosabb, hogy képet alkossanak maguknak a hely szelleméről – Christian Norberg-Schulz értelmezése szerint. Olyan helyre, ahol kevés a civilizáció nyoma. Ilyen helyen jól vizsgálhatók a természet elemei, a fény hatása, az árnyék és a fény együtthatása, a színek és formák kapcsolata. A diákok akvarelleket készítenek, rajzolás és festés közben értelmezik a konvex és konkáv formákat és az említett fényjelenségeket.

Egy következő feladatkör a településstruktúrák vizsgálata. Saját vidékünkön készítünk vázlatokat, modelleket, összehasonlítjuk a természetes és mesterséges formákat, elemezzük az épületelhelyezés hagyományait, hogy hová építettek és hová nem. A diákok emlékezetből csinalják a saját otthoni táj modelljeit.

A természetmegfigyelési gyakorlatokon az egyes nö-

vények karakterét kell vázlatokon visszaadni, amelyek bemutatják a szerkezeti felépítésüket. Vizsgáljuk a fák statikáját, figyeljük az életfolyamatok mozzanatait, a gyarapodást, a termések elterjedéséhez szükséges formai megoldásokat és azt, hogy ezek a szerkezeti megoldások hogyan jelenhetnek meg egy építészeti erőjáték keretei között.

Vannak népi építészeti gyakorlatok, ahol az anonim építészet törvényszerűségeit, a hagyományos arányrendszert, az életmód és a környezet összefüggéseit kell a diákoknak felismerniük.

A tervezési gyakorlatok ezzel párhuzamosan folynak, mindjárt kezdetben vannak tájtervezési, kisebb építési feladatok, ahol a stílus teljesen kötetlen. A komolyabb tervezési feladat az első év végén következik, például egy tengerparti rom felhasználása egy új funkcióra. Mindezek a gyakorlatok arra irányulnak, hogy a diákok felszabadultan dolgozzanak és ehhez a munkához új impulzusokat kapjanak.

Illyés Zsuzsa, táj- és kertépítész

Mint tájrendező, kertépítész a természettel foglalkozunk, azt mondhatjuk, hogy valamivel, ami eleve organikus. Élő elemekből áll, biológiai összefüggések alapján működik. De amikor a tájról, mint élő organizmusról beszélünk, akkor ennél többre gondolok. Ebben az előadásban a táj individuális karakterére szeretném felhívni a figyelmet, számunkra a táj azért organikus, mert individuális jellege van. Ennek megértéséhez ki lehet indulni abból az élményből, hogy milyen összefüggés van egy-egy népkarakter és táj között. Ha egy tájnak van individualitása, az azt jelenti, hogy története, születése és halála, növekedése, fejlődése és öregedése is van.

Hogyan lehet ezt elképzelni a magyar táj esetében? A folyamat a magyar nép Kárpát-medence-beli letelepedésével kezdődött. Persze előttünk is éltek itt népek, ők is alakították a tájat, hol van akkor a kezdet? Kutatások eredményeképpen megismerhetjük a rómaiak és más kultúrák által alakított tájat, de ez, mint kultúrtáj, nem létezett már a magyarok megérkezésekor. Úgy mondják, regenerálódott erdők vették át újra területet a honfoglalás idejére. Velünk ezért új korszak kezdődött el, ami folyamatosan tart napjainkig. Az erdő, mint kiindulási állapot, egész Európára jellemző. Lényeges, hogy abban az időben a természet regenerációs képessége nagyon erős volt, rövid idő alatt visszabirtokolta a természet a megművelt tájat, ha azt elhagyták. A művelésnek egy későbbi képe a várak, kerített települések korszakába visz el. Az ember még elhatárolta magát a tájtól, mert a természet erőitől éppúgy félt, mint az ellenségtől. Ez is általánosan jellemző állapot, mint ahogy ennek megszűnése is, a tájalakító folyamat kiterjedt a települések falain túl, aztán egyre messzebbre a településektől. Ennek a máig tartó folyamatnak a kezdetét a táj ifjúkorának lehetne nevezni. Körülbelül a huszadik század elejére művelés alá vették a hegytetőket, vizes lapályokat is, minden területre kiterjedt az emberi

kéz beavatkozása, a tájat a kis parcellák uralták. Ez az időszak a táj legértékesebb, legsokszínűbb használatát jelenti, ekkor hatotta át a tájat a legmélyebben az ember munkája. Általános volt Európában az is, hogy ez a kép rövid idő alatt megváltozott. A megművelt területek mennyisége csökkent és az ember természetéhez való viszonya egyre inkább katasztrófális következményekkel jár.

Az ökológiai katasztrófát sokan fenyegetően közelinek látják, a hétköznapi ember, a városlakó azonban nem sokat észlel mindebből, mert kevés a kapcsolata a természettel és a városi életmód a lehető legkisebbre csökkenti a természettől való függést. Ma már a természetből élők, a parasztek kapcsolata is meglazult a tájjal, a gazdálkodásban egyre kevésbé lehet átélni a szabadságot. A művelésből kivont területek mennyisége az EU csatlakozás után rohamosan nőni fog, a városok és a vidék közötti szakadék tovább mélyül. Itt válik fontossá az a kérdés, hogy ha egy táj története elérkezett a befejezéshez, olyan halála lesz-e, amelyből képes lesz regenerálódni, begyógyítani saját sebeit. A táj élete természetes folyamat, ahogy egy emberi lény sorsa fejeződik ki abban, ahogy születik, felnő és meghal, úgy a táj története mögött egy emberi közösség egy nép sorsa áll. A tájrendezésnek a táj változásához, sors-történetéhez kell tudnia kapcsolódni, méghozzá úgy, hogy megoldást kínáljon a szorító problémákra, azokra, amelyek most következtek be és mindenkitől újfajta gondolkodást követelnek.

Ha Erdélybe látogatunk, ott a tájnak egy a mienkénél néhány évtizeddel korábbi állapotát éljük át. Felmerül a kérdés, van-e realitása a hagyományos gazdálkodáshoz, hagyományos kultúrához kötődő táj megmentésének, vagy annak van igaza, aki azt mondja, hogy néhány év múlva úgyszólván végérvényesen eltűnik ebből minden. Magyarországon már alig találhatunk legelőnek használt hegyoldalt. A gyeses területek többségét áthatolhatatlan bozót takarja – csipkerózsa sövények őrzik. Mert megszűntek a legelő állatok. Ki fogja kiirtani a bozótot, hogy legelőt teremtsen? Lesz-e kinek? Meddig maradnak meg a legelők Erdélyben és a falvak olyannak, amilyenek ma még?

Húsz évvel ezelőtt a Káli-medence falvaiban még laktak olyan emberek, akik ott születtek. Akik a házaikban laktak, használták, élvezik azt, amit egy évezredes, hagyományos paraszti kultúra hagyott hátra, de ők mit hagynak maguk mögött? Hogyan alakul ki a természettel harmóniában lévő élet? Ez a tervező kérdése is. Ha azt gondolja, hogy egy közösség építi a munkájával a tájat, akkor mi egyáltalán a tájtervezés? Vajon először a közösséget kell „megtervezni”, átalakítani? Van-e jogosultsága arra, hogy kimondja, a hagyományos tájnak meg kell maradnia? Vagy hogy ilyenné és ilyenné kell azt formálni?

A helyes magatartás kialakításban két dologra próbálunk támaszkodni. Ahogy a Kárpát-medencéről beszéltem, úgy a kisebb tájegységeknek is van sajátos sors-történetük. Ezzel meg kell ismerkedni, ebbe bele kell vonni az embereket, akik a tájat alakítják, ismerjék meg a saját helyzetüket és a tájüket, ahol élnek. A másik dolog, hogy pótolnunk kell azt a hiányt, ami az emberek és a természet közötti kapcsolatban mutatkozik. Általános problémáról van szó, ezért nevelési feladat az embereket a természetre

vonatkozó élményekre ösztönözni. Munkánkban ezeket az irányokat követjük.

Ugyanakkor nem tudunk bemutatni általunk tervezett tájat. Ilyet nem is lehet elvárni, a siker nagyon bizonytalan, több múlik a fogadókészségen, mint a tervezőn. De megpróbáljuk a megfelelő befogadókészséget megteremteni. Ha valamilyenné formálódik egy általunk tervezett táj, akkor az sokkal inkább azoknak a műve, akik azt a saját szándékaik és megértésük szerint alakítják az időben. Ebben lényeges a különbség a építészekhez képest.

Végül egy történet, amelynek sokan voltak tanúi az itt ülők közül. Nádasdladányban, a környezettel foglalkozó szimpozium keretében közösen elültettünk néhány nagy nehézségek árán szerzett, régi fajta, konténeres gyümölcsfát. Ekler azt mondta, hogy nem a kastélykert gondosan kiválasztott részébe kellett volna elültetni egy áhított almáskert fát, hanem odaadni a csemetéket a parasztnak, hogy ki-ki ültesse el a saját kertjében. A konténeres fák azóta tényleg kipusztultak, mert senki feléjük sem nézett az ünnepélyes ültetés után. Azt gondolom, hogy legközelebb akkor ültessünk gyümölcsfákat, ha biztosan tudjuk, hogy kik mellett fognak felnőni és a legnagyobb feladat, hogy ezeket a gyümölcsfakedvelő embereket megtaláljuk. Ezen közösen kell dolgoznunk az Egyesülésen belül, bármilyen szakmához tartozunk is.

Keserü Katalin, művészettörténész

Az organikus építészet iránti vágy és érdeklődés egy olyan korban terjedt el széles körben, amelyben egyidejűleg számos törekvés bukkan fel. Ez a kor, a múlt századfordulóé ma szinte átláthatatlan televénynek tűnik, melyben megérték korábbi kezdeményezések és új csírák kezdtek duzzadni, s amely kornak burjánzó vegetációjából a huszadik század művészete – a II. világháború utáni művészettudomány szerint – egy-egy irányt bontakoztat ki. Ezek a XIX. századi fejlődésmélet alapján körvonalazódtak (a tudományos) gondolkodásban, s még ha a kutatók nem is hagyták figyelmen kívül a műalkotások irányzatoknál komplexebb voltát, azt leírni nem tudták. Példaként említem az egyik legkiválóbb építésztörténeti összefoglalót, Kenneth Framptonét 1980-ból, amely a XVIII. század közepétől eredeztetett modernizmusban csak három alapprogramot körvonalaz: az újklasszicizmusét, a városfejlődését és a mérnöki-strukturális építészetét.

Bruno Zevi 1950-es könyvének (*Egy organikus építészet felé*), mely a funkcionalitást tekinti a szerveség lényegének, valamint korábbi gondolatait 1951-ben összegző Herbert Read *A modern művészet filozófiája* című kötetének kivételével a szerveség fogalmára kevesen figyeltek, noha a források (épületek és műalkotások, ars poeticák és teóriák, s a különböző tudományokkal kimutatható kapcsolataik) a modern építészet és művészet belső történetében folyton jelenvalónak mutatják ezt a gondolatot. A legutóbbi időkben pedig inkább az environmentalista és ökológiai szemlélet elterjedésének köszönhető a

szervességre fordított figyelem. Szélesebb értelemben ugyanez elmondható a képzőművészetek történetére is.

Az egyféleképpen felfogott modernizmus úgynevezett válsága idején, a 60-as években jelentek meg az első olyan munkák, amelyek összetettebbnek – következésképpen nem válságban levőnek – mutatták a modern művészetet. Read 1964-es, *A modern szobrászat története* című könyve tárgyalta először a vitalizmust irányzatként; Peter Collins *Változó eszmék a modern építészetben* című műve 1965-ben az építészet biológiai analógiáját. Ezek a nálunk jól ismert, de más könyvek is a biológia és az alkotófolyamat, az esztétikum összefüggéseit éppen akkor tárták fel, amikor újra kiadták az angol organicista filozófus, Alfred North Whitehead *A gondolkodás módjai* című könyvét. E szerzők kezdeményezései után az organikus építészet és művészet a 90-es években lett mélyebb elemzések tárgya (Carolina von Eck: *Organicizmus a XX. századi építészetben*, 1994; Oliver A Botar doktori disszertációja a bolognai egyetemen, 1988).

Biologizmus, életfilozófia, energeticizmus, monizmus, organicizmus, vitalizmus, environmentalizmus a biológiából ágaztak el a századfordulón. Buffon 1749-es *Histoire naturelle*-je után Lamarck még együtt foglalkozott az élő formákkal (funkcióikkal összefüggésben), fejlődésükkel és a fejlődés okának nevezett környezettel. Az egyes rész; annak élő mivolta és összefüggései eltérő súllyal, de mindegyik tudományos *izmusnak* alapjai maradtak. Azt, hogy egy világműködés részei vagyunk, még ha ennek idő- és térbeliségét – határok nélkül – felfogni képtelenek is, a biológiai világképből megérthetjük. Ezen belül az organicizmus élő szervezetnek tekinti az univerzumot; egymástól függő szervek kompozíciójának (ahogyan Sullivan is mondta), amelyben az élő szerv a növekedés lehetőségével rendelkezik, de mindig összefüggésben az összes többi szerv működésével. Minden, amit a vitális erők és élő szervezetek ellen teszünk (amibe az emberi szellem is beletartozik kifejlődve a lélekben ugyanúgy, mint bármely biologikum), a Világegyetem romlását idézi elő.

A századforduló művészetelmélete (Worringer) szerint a műalkotás is organizmus, a természet mellett létező; vele egyenértékű. Ezt a gondolatot elsősorban a XIX. századi angol művészetelmélet (Coleridge, Ruskin, Morris) készítette elő, támaszkodva a biológia angol iskolájának (Darwin, Spencer) eredményeire, de a francia (Rousseau) és német tudományosság, filozófia (Goethe, Herder, Humboldt) is táptalaja volt az új művészet- és építészetelméletnek (Perret, Viollet-le-Duc), a vitalista filozófiának (Bergson), és – hogy csak a legnagyobbakat említsem – Csontváry Kosztka Tivadar, Frank Lloyd Wright művészetének, Patrick Geddes várostervezési koncepciójának, és lényegében az egész szecesszióknak is, aminek a formai jegyeiken túli mélységét épp a vitalizmus vagy organicizmus segítségével tárhatjuk fel. Ugyanez érvényes a konstruktivizmus (a Bauhaus vagy Le Corbusier) összetettségére; az angol modern művészetre (Herbert Read köre) vagy a magyar konstruktív szürrealizmusra és absztrakcióra; a francia gyökerekből táplálkozó Martyn Ferenc festészetére és a németországi tapasztalatokból egységes egészet kidolgozó Kállai Ernő bioromantikájára.

E vázlatos összefoglaló csak arra szolgál, hogy átideologizált és -politizált mai világunkban felhívja a figyelmet a modern kor egyik leglényegesebb és standard építőkövére; a természeti tanulmányokkal megalapozott, a civilizációt a világegész működésével összhangba hozó organicista szemléletre, ami nem feltétlenül az új és a fejlődés elkötelezettje, de aminek jegyében a világ, az ember és alkotásainak komplexitásán belül máig számtalan terület vár felfedezésre, megmutatkozásra.

Kálmán István, a Kós Károly Egyesülés Szabad Főiskolájának igazgatója

A Kós Károly Egyesülés létrejöttét hosszú történet előzte meg, ami a hatvanas évek elején kezdődött. Akkor kezdett kialakulni az élő magyar építészeti mozgalom. Azok az építészek, akik ehhez csatlakoztak, az építészet fogalmát sokkal tágabb értelemben fogták föl, mint a szakma legtöbb művelője. Ezért történt, hogy amikor a mozgalom intézményes formát teremtett magának, akkor nem építészeti egyesülést alakított, hanem a Kós Károly Vállalkozási, Oktatási és Kutatási Egyesülést. A név jelzi, hogy az egyesülés tagjai az oktatási tevékenységet, a jövő nemzedékkel való foglalkozást kezdettől fogva fontosnak tartották. Az Egyesülés tíz éve folyamatosan fenntart különféle oktatási tevékenységeket, a Vándoriskolát, a Szabadiskolát, a Szabad Oktatási Fórumot, most pedig előállt egy kétéves Szabad Főiskola programjával.

Mi teszi szükségessé a jövőről való ilyen gondoskodást? Egyre világosabban látjuk, hogy hosszú távon megtervezik az életünket. A jövőt három területen tervezik meg a számunkra, ebből az első a *gazdasági élet*. Az elmúlt évszázadokban a gazdaság döntő változásokon ment keresztül, amíg a középkor még túlnyomóan önellátó gazdasága átalakult nemzetgazdasággá, aztán világkereskedelemmé és napjainkra világgazdasággá. Látjuk, hogy ebben a világgazdaságban egy egész Földet átfogó hatalom bontakozik ki. Ez azért lehetséges, mert érvényes maradt föld, a munka és a pénz áru volta és mindaddig, ameddig a tőke áru, addig lehetséges lesz, hogy egyes emberek, egyes érdekcsoportok az egész világra kiterjedő gazdasági hatalomra tegyenek szert. Ez bizonyos fölmérések szerint mindössze körülbelül 300 embert jelent.

A második terület a *politikai élet*, az állam. Ezen a területen is hasonló változások mentek végbe ugyanezek alatt az évszázadok alatt. Ismerjük a reneszánsz államot, a fejedelmi államot, a Franciaországban kialakult abszolutizmust és a Németországban kialakult felvilágosult abszolutizmust. Az egész történet személyekhez volt kötve, mindegy, hogy ezek felvilágosult uralkodók voltak-e vagy despoták. Ezek a személyek azonban egyszerre csak visszavonultak a hatalomból, miközben az általuk létrehozott központosított, bürokratikus szervezetű államhatalom megmaradt és a mai napig személytelenül működik.

Egyesek egy egész Európára kiterjedő államot akarnak ilyen alapokon megszervezni, ami csupán annak a gazdasági világhatalomnak a strómanja volna, ami a másik oldalon kialakult. A gazdaságot, jól látjuk, egy angolszász-amerikai fölény jellemzi, a politikai viszonyokban egy francia túlsúly akar érvényesülni.

A harmadik terület a *kultúra*, amire nincs szükség. A kultúrát ki kell iktatni, mert veszedelmes és ez egyúttal azt is jelenti, hogy Közép-Európát vagy Kelet-Közép-Európát ki kell iktatni, az új politikában csak szolgáló szerepet szánunk neki, esetleg nagyobb jóléttel, mint amivel korábban rendelkezett. Az emberi lelkek feletti uralmat pedig a római katolikus egyháznak kell átvennie.

Ez az a hosszú távú terv, amit nem évtizedek, hanem évszázadok óta készítenek elő, ez az a jövőkép, amit a fiatalok elé állítanak. Ilyen a magyarul is megjelent Huntington-könyv, *A civilizációk összezsugorodása és a világrend átalakulása*, ahol ez nagyon szépen le van írva, és egy földrajzi törésvonal is fel van rajzolva az újabb permanens konfrontáció két területe között. Ez a jövőkép zseniálisnak tűnik, zseniális is, csak hamis. Hamis, mert nem a valóságra épül. A jövő a gyermekekben van. A jövővel foglalkozni, azt jelenti, hogy a gyermekekkel foglalkozni, őket felnevelni. Ezért nem véletlen, hogy az Egyesülés, amennyire képes, felvállalja ezt a feladatot. Csatlakozni tud egy Európában már meglévő nevelési módszerhez, amely 1919-ben Rudolf Steiner kezdeményezéséből nőtt ki, a Waldorf-pedagógiához. Ez lehetővé teszi, hogy az eredendően jó személyes képességekkel megszülető emberek a képességeiket szabadon ki tudják bontakoztatni és azt a világot, amelyben felnőnek, alapjaiból kiindulva megváltoztassák. Ha sikerül a gyermek képességeinek szabadon kifejlődniük, ha sikerül szabad emberként felnőniük, akkor ez az egész hosszú távra kidolgozott jövőkép a semmibe fog tűnni, mert az igazi jövőt azok a gyönyörű gyermekek hordozzák, akiket magunk körül láthatunk.

A mi tevékenységünk nem a gyermekek nevelésére irányul, hanem ennek a folytatására. az új szabad főiskola olyan önigazgatású intézmény, amely független az állam monopolisztikus befolyásától és a gazdasági kényszerektől. Ez lehetséges. Hogyan jön létre egy szabad intézmény, egész struktúrájával, jogrendjével, gazdasági biztonságával, hogy ne az állami költségvetésre, a gazdaság profitérdekeire támaszkodjon? A szeptemberben elindult főiskola erre tesz kísérletet, a tanárok a diákokkal összefogva próbálják ezt a feladatot megoldani. Természetesen létezik oktatási program is, a folytatása annak, ami korábban is a fő törkvésünk volt, hogy egyensúlyt teremtsünk az egyoldalú, természettudományosan orientált materialista szemlélet és az ugyancsak egyoldalú idealista világkép között. Úgy gondoljuk, hogy a mindennapi élet problémáit megoldani képes emberekre van szükség, nem széplelkekre és nem rutinos profikra. Az elmúlt évtizedek alatt megtapasztaltuk, hogy az egyoldalú idealista illúziók szükségszerűen totalitárius rendszerekhez vezetnek, akármilyen nagyszerűek is ezek az illúziók és most megtapasztaljuk, hogy az egyoldalú materialista szemlélet hogy teremt káoszt egy társadalomban, amely végül, ha tartósan fenn-

maradna, a társadalom feloldódásához vezetne. Új, valóságos szemléletre van szükségünk. A főiskola tanárai kivétel nélkül olyan vállalkozók, akik az elmúlt évek, évtizedek során bebizonyították, hogy a szellemi felfogásuk és a gyakorlati élet között tudnak hidat építeni. Továbbra is szellemi forrást jelent a tanárok számára Steiner antropológiai orientációjú szellemtudományos szemlélete. Nem új ismereteket akarunk közreadni, hanem azt szeretnénk elérni, hogy a világot más szemmel nézzék a diákjaink, megváltozzon az emberszemléletük, természetszemléletük és társadalomszemléletük.

Kampis Miklós, építész, a Kós Károly Egyesülés igazgatója

Ahogy azt előre meg lehetett jósolni, családi légkörben fejezzük be ezt az egyedülálló ünnepet. A szép előadások és gondolatok után szeretnék visszatérni az Egyesüléshez és ilyen összefüggésben szólni néhány szót a múltról, a jelenről és a jövőről.

Mélységes mély a múltnak kútja – írja Thomas Mann *József és testvérei* című regényében, amelyben a legtehetségesebb testvért hol egy mély kútban helyezik el, hol rabszolgának adják el. Engem ez a kép tulajdonképpen az összes előadás és problémafelvetés fényében egy kicsit a saját helyzetünkre emlékeztet, mert vagy egy mély kútban fogjuk végezni, vagy rabszolgakereskedőknek fogunk eladni. Ez az általános háttér ahhoz, amit mondani szeretnék.

A Kós Károly Egyesülés mindenekelőtt egy szemléletet jelent a számomra, ami mögött rendkívül mély szellemiség rejlik. Tessék visszlékezni az Egyesülés konferenciáira, nemcsak itt, hanem azokon is nagyszerű előadások sora hangzott el; ez a szemlélet igenis komoly erőt képvisel. Ha visszatekintünk az elmúlt tíz esztendőre, ami már történelemmé vált, visszatekintünk az első összejövetelre, amely egészen pontosan 1988. december 10-én zajlott egy éppen frissen megalakult és létéért küzdő kisszövetkezet nyavalyás kis tanácstermében, ahol amegszületett az elhatározás, hogy egy közös szervezetet hozzunk létre, amelynek a világrajotte 1989 júniusában történt, és ha innen

újrapörgetjük magunkban ezt az egész tíz esztendőt, akkor nyilvánvaló, hogy mindazok a gondolatok, amelyeket tegnap és ma itt hallottunk, fölfedezhetők ennek a tíz évnek a történetében. A rengeteg változás, a küzdelmek, a külső és belső problémák, az irgalmatlanul sok munka és erőfeszítés mind ennek a szemléletnek a tárgyi valóságban történő megjelenítését célozta.

Ha ennek a szemléletnek a gyökereit keressük, és nemcsak építészetről, hanem világszemléletről beszélek, akkor jóval korábbra kell visszatekinteni, hiszen azoknak az embereknek az életében, akik ezt az Egyesülést létrehozták, 1988-ban már több évtizedes munka állt a hátuk mögött. Az Egyesülés nem is kívánt mást, mint ennek a korábban elkezdett munkának intézményes kereteket biztosítani. Ez a több évtizedes munka és ez a szemlélet forrását tekintve természetesen még régebbre nyúlik vissza, arra századelőre, amiről itt más összefüggésben szó volt, visszanyúlik a Kós Károly nevével fémjelzett építészcsoporthoz, Lechner Ödönhöz és másokhoz, akik itt a századfordulón ebben az országban dolgoztak, ahhoz az európai mozgalomhoz, amit mi bécsi mintára szecesszióknak nevezünk, ami megítélésem szerint az utolsó nagy kísérlet volt az európai kultúrában a személyiség és közösség közötti összhang megteremtésére. Ennek az időszaknak is voltak előzményei, még a múlt században bontakozott ki Angliában a preraffaelita mozgalom, amelynek a neve ma szintén elhangzott már, ők a leghatározottabban leszögezték, hogy nem stílusról van szó, hanem nagyon keményen világnézeti kérdéssről és ők maguk az európai kulturális táj megújításán fáradoztak a középkor szelleme alapján.

Kós Károly azt mondta, hogy a középkor építészete volt az utolsó olyan európai hatás, amelyet a magyar nép gond nélkül be tudott fogadni, tessék Pap Gábor előadására viszagondolni, és gond nélkül azonosulni tudott azokkal az eszmékkel, amelyeket ez az építészet hordozott. Ha tehát a preraffaelitáknál is mélyebbre megyünk, akkor a középkor építészetében, a gótikában és a románkor építészetében fogjuk a nyomokat megtalálni. Nekünk kutyakötelességünk ezeknek az évszázadoknak az erőfeszítéseire és óriási eredményeire támaszkodni és szerintem támaszkodunk is. Természetesen gondolatban még tovább mehetünk visszafelé, elmondhatjuk, hogy az a megújulás, amit a templomosok indítottak el Európában egy az európai megelőző kultúrára támaszkodik, az egyiptomira. Nem véletlen, hogy Hermész Trismegisztosz műveit ebben az időszakban fedezik fel. Életem egyik legnagyobb élménye volt a sienai dóm padozatában felfedezni Hermész Trismegisztosz jeképes sírját, amit lánc vesz körül, hogy rá ne lépjen valaki. Így jutunk el a szellemi forrásterületünket keresve egészen Imhotephez, az egyetlen építészhez, akit istenné avatott az utókor. Ennél mélyebbre már nem megyünk, bár az út nem ért véget, de térjünk vissza inkább az elmúlt tíz esztendőre.

Makovecz Imre azt fejtegette, hogy szellemi szövédékről van szó, amelyben mi egy szál vagyunk, most hadd fejtsem föl ezt a szálát, ami magában is sok fonalból tevődik össze és hadd jelentsem ki, hogy ez nem egyszerűen egy szellemi szövetség, amit könnyen össze lehetne té-

vesztetni egy intellektuális gondolathálóval, hanem egy sorsszövetség is és azok az emberek, aki ebben a tíz esztendőben együtt éltek és együtt dolgoztak, visszatekintve a saját életükre, meg kell, hogy találjanak egy pontot benne, amikor valamilyen módon ehhez a társasághoz hozzátartoztak a saját sorsukat és az én felfogásom szerint az ilyesmi sohasem lehet véletlen. A szellemi szövédéket tehát nem lehet elválasztani az ember történetétől, személyes sorsától és ilyen értelemben ez a szövetség igen gazdag. Szeretnék egy anekdota-szerű példát elmondani, számomra minden ilyen találkozó tartogat valamilyen meglepetést. Pásztor Péter vetített néhány képet a munkáiról és az egyik volt Öry-Örschleger Lajos kassai építész egykori házána átalakítása. Hát itt kell közölnöm, hogy amikor én Sárospatakra jártam, akkor Öry-Örschleger Lajos ott lakott és ő volt az egyik ember, akinek a hatására én építész lettem. Hát tessék megérteni, hogy ez az ország, vagy a Kárpát-medence, vagy a világ nagyon kicsi valami és hogy hihetetlenül sűrű az a szövetség, ami bennünket a világgal és egymással összeköt.

Világosan látni kell, hogy ennek a társaságnak egyik forrásterülete a múlt, a múlt ismerete, a múltba vezető szellemi és sorsszövetek, amelyek rendkívüli értéket hordoznak. A források, amelyekre hivatkoztam, sokkal több eredményt produkáltak, mint amire mi képesek voltunk, össze sem lehet hasonlítani például az európai középkor teljesítményét azzal, amire a mi korunk képes, de nem is ez a döntő, hanem az az erőfeszítés, amellyel ezt a múltat megérteni, feldolgozni és megőrizni szeretnénk. Mindazonáltal ne felejtjük el, hogy a múlt megismerése önmagában semmiféle értéket sem hordoz, a múltnak inspiratív erőként kell hatnia, a jelenbeli erőfeszítéseinket kell, hogy támogassa, minden tevékenységünknek ezzel a battyval a hátunkon a jövőre kell irányulnia.

A jelenről mondanék most néhány szót. A jelen itt van a tegnapi és a mai nap eseményeiben. Egészen biztos vagyok benne, hogy amikor az említett kiadványtervezési tanácssteremben dadogva előadtam, hogy miket kellene csinálnunk, akkor egyikünk sem sejtette, hogy tíz év múlva a Műegyetem aulájában egy ilyen ünnepségnek lehetünk majd a tanúi, amelyet ennek az öreg egyetemnek a falai ki tudja mikor láttak utoljára. Én mindenesetre megkerestem azt a helyet a galérián, ahol 1956 október 22-én álltam, és összehasonlítva a két látványt, ami akkor és most a szemem előtt volt, azt gondoltam, hogy talán föl sem tudjuk fogni, hogy milyen nagy dolog, hogy idáig eljuthattunk, hogy ilyen előadások elhangozhatnak az egyetem faalai között, még akkor is, ha már nincsenek ávosok, farkaskutyák, oroszok körülöttünk.

Azt mondhatnánk tehát, hogy minden rendben van, de engedjétek meg, hogy én, mint ennek az örökségnek az egyik kiigazítója itt most egy kicsit kritikusabb hangot üssek meg. Az ünnepontás szándéka távol áll tőlem, de szeretnék három olyan tényezőre felhívni a figyelmet, ami ezt az Egyesülést veszélyezteti. Veszélyeztető kívülről és belülről. Mert minden létező élő szervezet, és őszintén remélem, hogy a Kós Károly Egyesülés élő szervezet, ki van téve a megmerevedés, a kanonizálódás, a pusztulás veszélyének. A világon semmi sem örök, a kérdés csak

az, hogy egy ilyen organizmusnak milyen az életritmusa. Magamban ösztönösen úgy vélem, hogy legalább egy emberöltőt tisztességgel ki kellene bírnia, hogy aztán átadhassa a helyét egy általunk már be nem látható időben egy frissebb és energikusabb szervezetnek.

Az egyik ilyen veszély tehát az, hogy a társaság kanoizálódik, ami ismétléseket jelent, a megújulás készségének bizonyos mértékű elhalását. A másik dolog, amire figyelmeztetni szeretnék, az a forrásterület szem elől tévesztése. Az eredeti célkitűzés szó szerint úgy szólt, hogy a szabad szellemi élet intézményes formája legyen. Namármost azt gondolom, hogy előfordulhat, hogy az eszme megvalósításának és formába öntésének iszonyatos munkája közepette elveszítjük a forrást. És azok a fiatalok, akik ezt a forrást valami bonyolult és dadogó formában tőlünk kapták meg, már nem lesznek képesek maguk is továbbadni az utánuk jövőknek, mert önmaguk nem képesek arra, vagy nem tartják fontosnak, hogy a forrást magukba fogadják. Nem is könnyű dolog ez, irtózatosan nehéz, sok lemondással, belső erőfeszítéssel jár, de nem győzöm hangsúlyozni, hogy ez fontos feladat, talán a legfontosabb, azért kell ezt ismételtetnem, mert nekünk, öregeknek már nincs sok időnk hátra, és azután teljesen magatokra lesztek hagyatva és a forrást addig meg kell találnotok, mert különben nagy baj lesz.

A harmadik veszélyforrás a külső világ, a globalizálódás, amiről Burkhardt beszélt tegnap, annak összes hatásával együtt. Valószínűleg mi magunk se veszük észre, hogy ez a hatás milyen mélységig hatolt már belénk. Irtózatosságról van szó, amellyel szembeszállni csak irtózatossággal lehet. Thomas Mannt idéztem az előbb, ő a *Mario és a varázsló*-ban nagyon pontosan leírja, hogy nem elég valamit nem akarni, valami mást akarni is kell, akkor a varázslónak vége. Ez fontos dolog.

És még valamit a tegnapi Portughesi-előadásból is átmentek ide. Portughesi a harcmezőről beszélt, arról, hogy csata folyik és hogy lehetőleg ne hagyják el a népek ezt a csatamezőt. Egyetértek vele, hogy itt harc folyik és hogy a háborút meg kell nyerni. Lehet, hogy kisebb összecsapásokban már megfutamítottuk az ellenséget, de ez nem jelent még csatanyerést sem. Hadd tegyem ehhez hozzá Németh László gondolatát: egy már eldőlt csatában a tábornok is tehetetlen, egy még el nem dőlt csatában minden dobos számít. Erre is oda kell figyelni.

A múlt és a jelen után néhány szó a jövőről. Amióta az emberi tudat számára az idő a tartamból, a folyamatoságból múlta, jelenre és jövőre szakadt, azóta az idő ezen szakaszaival kapcsolatban igen különböző érzéseink vannak. A múlttal nem nagyon tudunk mit kezdeni, mert változtatni nem tudunk rajta. A jelenben a nagy küzdelem során nem vesszük észre magát azt a pillanatot, amit átélünk, a jövő pedig egy sötét folt, amiből az égvilágon semmit sem sejtünk, még akkor sem, ha az a szemlélet, amiről már annyi szó volt, a jövő tekintetében némi tájékoztatást nyújt nekünk. Ismereteim szerint ez a tájékoztatás semiképpen sem fest rózsásnak nevezhető képet a jövőről.

Az emberi élet, a népek élete, az emberiség élete nem valamiféle diadalmenet, hanem folytonos küzdelem,

állandó dráma. Ebbe a drámába bukások, pusztulás, minden gyalázat beletartozik. Hogy a magyarság megmaradjon-e egyáltalán, ez olyan kérdés, amit csak nagy belső erővel és szilárdsággal lehet föltenni. De fordítsuk meg a kérdést: fennmaradjon-e? Akkor világosabban bontakozik ki a válasz: ha olyasmit hordoz magában ez a nép, ez a nemzet, ez a népszellem, ami a többi ember számára nélkülözhetetlen. Én azt állítom, hogy hordoz, és a mi kötelességünk pontosan az, hogy azt, amit a népszellem hordoz magában, azt megértsük, megőrizzük, továbbfejlesszük és a többi ember számára továbbadjuk, mert biztos, hogy nélküle más lenne a világ, nem egyszerűen szegényebb, hanem valami más utat is választana, ami a jó ég tudja, hová vezet. Ha egyáltalán igaz az, amit Portughesi mondott, hogy Európa egyszer meg fogja köszönni a működésünket, akkor ez az egyetlen dolog, amire ezt vonatkoztatni tudom, hogy megőrizzük azt, amit ez a népszellem hordoz és azt átadjuk másoknak, hogy boldoguljanak vele.

Azt gondolom, hogy a szemléletnek, amiről beszéltem, fontos eleme, hogy a múltat, jelent és jövőt egységben tudja láttatni velünk. Megpróbál visszavezetni ahhoz, amit tartamnak neveztem, vagy azt a belső élményt új formában föltámasztani. Azt gondolkodom, hogy ez a szemlélet éppen ezért nyújtja a fiataloknak egy teljesen új gondolkodásmód, a tegnapi két előadásban emlegetett paradigmaváltás ígéretét.

Végezetül hozzá fordulok, Károly bácsi, s arra kérlek, hogy tekints le ránk, főképpen a fiatal kollégáinkra és adj nekik erőt ahhoz, hogy meg tudják őrizni a múltat, tovább tudjanak küzdeni a jelenben és hódítsák meg a jövőt.

ARISZTOTELÉSZTŐL ZEEMANIG

Az organikus építészetről a közelmúltban könyvet publikált professzorasszony nem tudott eleget tenni az Egyesülés meghívásának; előadásának szövegét utólag küldte el.

A természet utánzása mindig újra visszatérő motívum az építészet történetében, és megmutatkozik az aktuális designstratégiákban is. Arisztotelész meghatározása, miszerint a művészet a természet imitációja, képezte az alapját két évezrednyi klasszicizmusnak, és a természeti jót idézte fel a legtöbb klasszikus gondolkodó, hogy a természet példájára alapozza etikáját és esztétikáját. Charles Batteaux még 1747-ben is az *ars imitatur naturam* egyetlen elvére korlátozta a szépművészeteket. Az építészetben a természet utánzása a naturalisztikus ornamentikától az antropomorf arányokon keresztül az általánosságban vett szimmetriáig avagy az „organikus egész” fogalmáig terjed. Az organikus irányzatra jellemző szemléletek ezen köre még a 20. század folyamán is bővült. A biomorfizmus, amely Antoni Gaudí vagy Hector Guimard építészetében elsősorban növényi vagy állati formák díszítéseiben és szerkezeti elemekben való alkalmazásaként kerül elő, Hans Scharoun és Hermann Finsterlin vázlataiban tetőzött. Bár a következő generáció az efféle formákat elutasította, Walter Gropius és Le Corbusier mindazonáltal elfogadta a természetet, mint ökonomikus modellt, illetve mint forma és funkció tökéletes összhangját. Így írta Gropius: „A használhatóság és szépség a természetben eredendő tulajdonságok, melyek kölcsönösen függenek egymástól. Az organikus alakulás folyamata a természetben örök minta minden emberi alkotás számára.”, Le Corbusier pedig az *anyatermészetért*, mint „nagyszerű és örökkévaló tanárnoért” rajongott.

Az organikus irányzat alapeszméje, a természetre mintaként vagy modellként tekinteni, egy a nyugati művészet és építészetelmélet alighanem legrégebbi és legalapvetőbb esztétikai koncepciói közül. Mindazonáltal a szerves irányzat elmélete nem helyezkedett szembe a vitruviusi tradícióval, hanem sokkal inkább annak részeként kell felfognunk. Így az organikus irányzat látszólag a klasszikus felfogással szembehelyezkedő pozíciója az építészeti esztétika egy tradicionális, központi elemeként értelmezendő újra, mert bizonyos módosulások ellenére, melyek tudományos eredményekre vagy átalakuló filozófiai nézetekre adott reakcióként jelentkeztek, az organikus irányzat legkésőbb a reneszánsztól szakadatlan folytonosságot mutatott.

Az úgynevezett „organikus építészet” esszenciáját gyakran az organikus forma koncepciójában látjuk, a romantikus irodalomban gyökerező eredettel: angolszász területen egyik legjelentősebb exponensének Samuel Taylor Coleridge számít, Németországban pedig például August Wilhelm von Schlegel. Egy ismert passzusban, amely Schlegel

Shakespeare-rel kapcsolatos véleményére vonatkozik, vetette fel Coleridge az „organikus” és a „mechanikus” forma közti megkülönböztetés lehetőségét. Eszerint egy forma mechanikusnak tekintendő, amennyiben az anyagra egy olyan előre meghatározott alakot erőltetnek rá, amely nem az anyag tulajdonságaiból ered. Egy organikus forma ezzel szemben belülről fejlődik ki, és a fejlődés tökéletességének megfelel a külső forma. Bizonyára nem járnak rossz úton az építészettörténészek, amikor olyan genealógiákat alkotnak, melyek Frank Lloyd Wrightot Ralph Waldo Emersonnal kötik össze, és rámutatnak Coleridge utóbbira gyakorolt befolyására, vagy amikor Makovecz Imrét Rudolf Steinerrel és a Sturm-und Drang mozgalommal hozzák kapcsolatba, különösen Johann Wolfgang von Goethe-vel és Schlegel-lel. Ilyen vonatkozások felállítása révén az organikus irányzat a klasszikus tradíciókkal való szakítás indikátoraként jelenik meg az építészetben, és ebből a szempontból a modern egy megjelenéseként azonosítható. Ezzel egyidejűleg a romantika egy formájának is számít, és ezért nem csak a klasszikával, hanem a racionalizmussal is összehasonlítható, mint ahogy azt az internacionális stílus mintegy reprezentálja. Történészek, mint Julius Posener Hugo Häring, Hans Scharoun, Alvar Alto és az „organikus funkcionalizmus” más képviselőinek építészetét gyakran „egyéb modernként” jellemzik.

Ahhoz azonban, hogy az organikus irányzatot stilisztikai kategóriáktól függetlenül vizsgáljuk, célszerű az ilyesfajta jóindulatú interpretációkon túllépni. Ha az organikus irányzatot olyan koncepcióként fogjuk fel, amely a természetet veszi mintául, akkor nincs olyan eszme a nyugati művészet- és építészetelméletben, amely ennél alapvetőbb vagy szélesebb körben elterjedt volna. Mégis, ahogy azt már A. W. Schlegel is megjegyezte *Művészettanában*, Arisztotelész és számtalan követőjének *ars imitatur naturam*-ja kívül reked a pontosan értelmezhetőség körén, mert „a természet és az utánzás fogalmainak bizonytalansága és többértelműsége okozta a legnagyobb félreértéseket és az vezetett sokrétű ellentmondásokhoz.”

Az organikus irányzat hosszú ideig azon az elképzelésen alapult, miszerint művészetben a természeti formákat kell utánozni. Emellett a formális természetimitáció mellett viszont egy másik koncepció is érvényre jutott, azáltal, hogy ennek a metaforának a tartalmaira figyelemmel voltak. Az építménynek vagy a műalkotásnak egy önmagába záruló egységet kell alkotnia; nőnie kell és működnie, mint egy természetes organizmusnak a természetben. Ezek az elképzelések az építészetben számos koncepcióban jutottak kifejezésre, például a reneszánsz antropomorfizmusban, a Jugendstilben, az antropozofikus építészetben, a funkcionalizmusban, vagy Magyarország élő építészetében, hogy csak néhányat említsek.

A klasszikus művészetelmélet két központi koncepciója volt a *mimesis* és az organikus egység elképzelése. Az első a művészetet imitációként értelmezi, többnyire a természet utánzásaként, míg a második az egységet tekinti egy műalkotás mérvadó tulajdonságának. Mindkét elgondolás Platon és Arisztotelész írásából ered, habár a nyugati filozófia két atyja fontos kérdésekben nem értett egyet. Míg Platon számára az imitatív művészetek csekély értéket képviseltek, mivel azokat, az eszmék elsődleges valóságától kétszeresen eltávolodottnak tekintette, Arisztotelész úgy hitte, hogy a művészetek képesek a természet esszenciális minőségeit tiszta formában megjeleníteni. Egy bizonyos fokig a platonai művészetelmélet aszerint jellemezhető, hogy az a külsőségek vagy jelenségek imitációjára koncentrál, azaz természetes formák utánzására, ezzel szemben az arisztotelészi imitáció a dolgok esszenciájára összpontosít, olyanokra mint a szerkezeti elvek, a növekedés és mozgás.

A *mimesis*re vonatkozó megosztott nézeteik ellenére mindketten egyetértettek abban, hogy a művészi természet utánzás egy formáját elvben egy organikus egység létrehozásában láthatjuk. Ezért írta Platon a *Phaidros*-ban: „Minden beszédnek, mint egy eleven teremtménynek organikus felépítettnek, egy testnek kell lennie, és kell hogy legyen feje s lába; törzsnek és végtagoknak illeszkedniük kell egymáshoz és az egészhez.”

Ezek a gondolatok később az építészetelméletben rezonanciára találtak, miután azokat elsősorban Vitruvius megőrizte, kinek írásai a reneszánsz teoretikusaira nagy befolyást gyakoroltak. Francesco di Giorgio Martini, a reneszánsz antropomorfizmus egyik vezető védelmezője az építészetben, azon fáradozott, hogy ezek az elméletek az építészet minden szintjén érvényre jussanak. Ezért Vitruviushoz hasonlóan értekezése első fejezetében az ókorból és a természetből vett példákat idézett, hogy egy erőd és egy város felépítésének az emberi testtel való analógiáját igazolja.

A 20. században újra felvetődtek hasonló stratégiák, amikor is néhány építész és művész élőlényként megjelenő architektúrát tartott szükségesnek. A festő Fidus 1925-ben azt írta, hogy a háznak „az élet és a test szervi vetületévé” kell válnia. Egy ablak nála szemmé lesz, és a szellőzőrendszert az emberi légzőszervhez hasonlítja. „A bejárati ajtó az ember szájának felel meg, nem a végbélnyílásának, amelyet a hátsó ajtóhoz, vagy az illemhely berendezéseihez hasonlíthatnánk.” Scharoun vagy Finsterlin szintén álmodtak a valahol- lakás jövőjéről: „A ház belső terében az ember nemcsak egy mesébe illő kristálymirigyben fogja érezni magát, hanem mint egy organizmus belső lakója, szervről szervre vándorolva, mint egy 'megkövült óriásanyaméh' adó s kapó szimbiótája.” Nem egészen ilyen explicit módon demonstrálta ezen kezdeményezés elmélyülését Herb Greene „prériháza” az oklahomabeli Normanban (1959). Greene a történelmi építésterminológia tanulmányozásának szentelte magát, és elbűvölték a biomorf metaforák, melyeket felfedezett. Ezek képszerű átültetése révén egyfajta „épületlény” jött létre, egy kifejező biomorf metaforákkal rendelkező ház, mely olyan neveket hozott Greene számára mint a *Prairie-chicken* vagy a *Buffalo*. A prériháza

viszont Herb Greene tanítványának, John Hurtignek egy Antoni Gaudí építészetére emlékeztető vázlata is befolyással volt, ami arra enged következtetni, hogy Greene teljesen tudatosan kezdettől fogva egy biomorf formát tartott szem előtt. Ez az eljárás mód mintegy arra tett kísérletet, hogy kidolgozzák az építészet egy természetes nyelvét. Emellett azt feltételezték, hogy a formák, amelyek tradicionális mítoszokból és a nyelvből erednek, a modern építészet elidegenedett nyelvével ellentétben, közvetlenül érthetőek. Az a körülmény azonban, hogy az építésterminológia egynéhány kifejezése biológiai kontextusból ered, nem igazolja az épület különösen biológiai vagy organikus képződményként való megfogalmazását: Ahogy George Lakoff és Mark Johnson rámutattak, egy természetes nyelv legtöbb szava visszavezethető organikus hasonlatokra.

Ha feltételeznénk, hogy a szimbólumok érthetőek, az építészet mint kommunikációs rendszer hatékonysága egy természetes, verbális nyelvvel szemben még akkor is nagyon korlátozott lenne. Ezen elmélet hibája abban áll, hogy (éppúgy, mint a posztmodern és a dekonstruktivista építészet alapjaként vett strukturális vagy posztstrukturális gondolkodásmódok) kizárólag egyes ismérvek jelentőségét veszi figyelembe, és egyidejűleg semmisnek tekinti mindazt, ami Ferdinand de Saussure után „szintagmatikus jelentésnek” nevezhető: azt a jelentést, amely az egyes ismérvek egymáshoz való viszonyából következik. Míg egy természetes nyelv mondattana kreatív, és megengedi a beszélőnek, hogy olyan szókombinációkat alkosson, melyek mind újak mind jelentésgazdagok, az építészet nyelve nem kreatív. Egy architektonikus forma vagy egy építészeti jelkomplexum jelentését csak egyénileg lehet megállapítani: mindig a forma jellege szerint, vagy konvenciók által (pl. mint egy verbális nyelv egyes szavainak jelentését), vagy asszociációk, ikonografikus relációk által, stb. Pusztán e jelek egy új kombinációjával vagy kapcsolatával, nem lehetséges új jelentéseket alkotni. Ahogy Noam Chomsky hangsúlyozta, egy beszélt nyelv szabályokhoz kötött kreativitása messze túlnyúlik egy nyelvtan nélküli jelrendszer lehetőségein. Umberto Eco szerint az építészeti jelrendszerek már kidolgozott megoldások kodifikálásai, amelyek szabványosított üzeneteket közvetítenek, ahelyett, hogy újat teremtenének, ahogy a természetes nyelvek mintája szerinti kódok azt tennék, a lehetséges kapcsolatok rendszereként, melyekből számtalan állítás állítható elő.

Egység

Mivel a természetes organizmusok platonai vagy közvetlen utánzása ebben a vonatkozásban nem vezetett tovább, de arra sem volt alkalmas, hogy az organikus egység céljához közelebb jussunk, néhány építész a természet utánzás absztraktabb arisztotelészi elveihez fordult. A legalapvetőbb és legáltalánosabb koncepció az organikus egység elképzelésében testesült meg, ahogyan azt Arisztotelész a *Poétikában* és a *Nikomakhoszi Etiká*-ban bemutatta. Az egység arisztotelészi koncepciója elég absztrakt volt ahhoz, hogy számos interpretációt tegyen lehetővé. Azon követelményen túl, hogy minden műalkotásnak kell, hogy legyen eleje, közepe és vége, kidolgozta egy organikus egység

koncepcióját, amelynél minden elemre szükség van, és ahhoz hozzátenni, abban megváltoztatni, abból elvenni semmit nem lehet anélkül, hogy az egészét károsítanánk. Ezt a meghatározást elfogadta Alberti is, akinek a szépségről, mint az összes elem harmóniájának egy fokáról szóló híres teóriája az építészetelméletet leginkább befolyásolta. Arisztotelészhez hasonlóan ő is elemekről beszél, amelyek összefüggése olyan arányokat és kapcsolatot határoz meg, hogy semmit hozzáadni, eltávolítani, vagy megváltoztatni nem lehet anélkül, hogy az eredmény ne romolna. Ez az elv a klasszicizmus és a romantika egy alapvető tételének számít, és a posztmodernig uralta az művészetelméletet.

Különböző módok léteztek, amelyek segítségével ezt az egységet elérhetőnek vélték. Az antropomorfizmus klasszikus tradíciója különleges szerepet töltött be az organikus irányzatban, és sok építész élt vele épületeikhez az emberi testet véve modellként: a reneszánsz korában például antropomorf arányok és később ugyanazon elképzelések rugalmasabb morfológiai variációi révén; vagy szokáselvekként egy egységre nézve a funkció és a szerkezet különböző koncepciói által. Ez a stratégia azonban azért mond csődöt, mert problematikus az organikus teljességet és annak részeit individualizálni.

A reneszánsz teoretikusok mint lehetőséget használták az antropomorf arányosítást ahhoz, hogy egy építményt egységesítsenek, és hogy annak organikus, emberi jellemzőket tulajdonítsanak. Már a 18. században világossá vált, hogy ez az elmélet felvet néhány problémát. Az egyik a tökéletes modell kiválasztására vonatkozik: Kinek a teste rendelkezik a legtökéletesebb arányokkal? Ha ebben a kérdésben egyezségre lehetne jutni, akkor az arányok a végtagok mozdulásától függnének, és megállapításukhoz egy meghatározott, szándékos testtartást privilegizálnánk, valami olyasmit, mint a vitruviusi férfi. De már Edmond Burke is bosszankodott azon, hogy az emberi test és az építészet között bizonyára kiváltképp azért tesznek ilyesfajta összehasonlításokat, hogy az építészek professzionális státuszát emeljék, ahelyett, hogy a célt követnék, és kifejlesztenék az arányok metafizikai elméletét. A vitruviusi férfi Burke számára különös, építészek által kitalált alak volt. Számára minden kétségen felül állt, hogy az emberi alak az építésznek soha nem adott ihletet, s mindenekelőtt úgy gondolta, hogy ritkán látni embert ilyen feszült testtartásban.

Ha meg akarjuk határozni az arányok számszerű értékét, először is az emberi test egymással proporcionális viszonyban álló, részeit kell azonosítanunk és megmérnünk. A dolog problematikája abban áll, hogy a testrészek megkülönböztetésének nincs bevett szokása, mert a különböző kultúrák más és más elemekre osztják a testet. Ha a test felosztása kulturához kötött, abból az következik, hogy az arányok is relációban állnak a kultúrával. Ennélfogva a természetet nem lehet az arányosítás modelljeként választani, mert (objektíven szemlélve) a természetes szervezeteknek nincsenek egyértelmű arányaik.

De a módszer, hogy az egységet proporcionális rendszerek, bilaterális szimmetria, egységes szerkezet vagy más koncepciók kitartó alkalmazása által érjük-e el, nem oldja fel azt az elméleti kérdést, hogy mely elemek tartoznak össze egy organikus egészben. Bár az emberi test (és sok

állatfajé is) csaknem szimmetrikus, mégsem minden része, és csak nagyon kevés szerve mutat szimmetriát. Míg a biológiában egy organikus egész individualizációja jórészt működési szempontoktól függ, (azon elemek egyediesülnek, melyek e túlélést biztosítják), felmerül a kérdés, hogy az építészetben mely elemek a szimmetrikus szervezetek, azokkal szemben, amelyeknek nem szükséges szimmetriát felmutatniuk. Prezentálhat egyetlen építmény egy organikus egységet, összehasonlítható ez egy állatéval, vagy talán a város (vagy egy szoba, egy bútordarab) ábrázolja a szimmetrikus, organikus egészet?

Funkcionális szempontok alapján a természet nem osztható elkülönített organikus egészekre, még akkor sem, ha az első pillantásra úgy tűnik, mintha a természetes szervezetek funkció és struktúra vonatkozásában organikus egészek példaszerű modelljei lennének. Megmutatkozik, hogy a természetes organizmusok és az építmények közti szerkezeti és funkcionális analógia problémája hasonlóan metsző, mint ami az arányokat illeti. A biológiai elmélet szerint egy fog alakja a végtagok és az emésztőrendszer egy bizonyos szerkezetét sugallja. Cuvier fogalmazta meg azt a tételt, hogy az ember, feltéve, ha az ember elegendő képzsében részesült ezen a területen, egy elem alapján az egész állatot rekonstruálni tudja. Az építészetben példának okáért Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc csatlakozott ehhez az elmélethez: „És úgy, ahogy az ember a növény egy leveléből az egész növényre következtetni tud, egy állat csontvázából az egész állatra, úgy tud az építészetben az idomból az épületrészre, az épületrészből az egész építményre következtetni.” Adolf Loos is követte Cuvier tételét, és kijelentette, hogy ha semmi egyéb nem maradna egy kihalt faj után, mint egyetlen gomb, e gomb alapján ezen nép életmódjára következtetni tudna: hogyan öltözködtek, éltek, építették házaikat, a vallásukra, művészetükre, vagy akár mentalitásukra. Ugyanígy kitartott Louis Sullivan és Walter Gropius mellett, hogy a természetes szervezetekben a forma pontosan megfelel a funkciónak.

Egy bizonyos fokig szétagolhatóak azok a funkciók, amelyeknek egy állat vagy növény eleget tesz: Ezek a funkciók a létfontosságúak, melyek hiánya a szervezet halálához vezetne. Azonban egy épület működőképességének mértékét nehéz egy összehasonlítható egyszerű elvet kialakítani. Hannes Meyer 1930-ból származó 12 pontos programjának ellenére, egy építmény funkciói csak ritkán kerülnek egyértelműen megállapításra. Amennyiben egy épület valamilyen hiányossággal bír, azt egy másik épület által töreksenek kompenzálni. Ezért egy épület funkciói csak egy életforma és egy létező fizikai környezet kettős kontextusában határozhatóak meg, ahogy azt már Platon is felismerte. Sőt, még ha a funkciót definiálhatnánk is, az nem vonna maga után egyetlen építészeti megoldást sem következményként. Azon tevékenységek többsége, amire egy épületet használnak, nem ír elő egy meghatározott formát, mert a tevékenységek szokás szerint az adott térbeli viszonyokhoz idomíthatók, illetve léteznek egy bizonyos tevékenység számára „optimális” megoldások. Mint ismeretes Hugo Häring a Garkau-i birtokon megkísérelte teóriáit a gyakorlatba átültetni. Itt a traktor behajtási útvonalára szerinti épületkaréjakat épített ki, és a marhakarám is szokatlanul áram-

vonalastruktúrát mutat. Valójában a funkció betölthető lett volna a tehenek szokásos lineáris elhelyezésével és egy egyszerűbb konstrukcióval; egy ilyen létesítmény azonban ellentmondott volna Häring organikus építészetről vallott nézeteinek. Mies van der Rohe csak mulatott mind ezen, és a funkcionalizmus eme értelmezését egy egyszerű, ámde velős indoklással utasította el: „Túlzásnak tartom, hogy egy térben minden funkciónak meg kell hogy legyen a saját külön helye. Csináld nagyra a helyiségeket, Hugo, mondtam neki, aztán mindent csinálhatsz bennük!”

Mivel a funkcionális elemzés az építészetben az alaki fejlesztések igazolásaként megghiúsult, a funkció koncepcióját általában az esztétikai felfogás szerint értelmezték, jóllehet biológiai területen forma és funkció kapcsolata létszükségletként jelenik meg.

Az arisztotelészi feltételezés legsúlyosabb problémája végeredményben az organikus egység identifikációját érinti, mert funkcionális szempontból minden természetes organizmus egy nagyobb rendszerhez tartozik, és nem értelmezhető szerény egységként. Az ökológiában az ember ökoszisztémákra hivatkozik, amelyek beteljesítik az „ökológiai szuperorganizmusok” koncepcióját, s melyek olyan bizonyos felmerülő tulajdonságokkal rendelkeznek, amikkel az egyes részek (mint állatok, növények, stb.) nem. Egy városban az épületek ugyancsak nem függetlenek, mert a házak rácsatlakoznak az infrastruktúrára, a víz- és villanyvezetékekre, az utcákra és a csatornarendszerekre. Bizonyos fokig a várost építészeti szuperorganizmusként vagy egy nagy házként értelmezhetjük, ahogy azt Leonbattista Alberti javasolta.

Mihelyt feladjuk az elkülönült organikus egységek fogalmát az építészetben, egy egyedi formáló képzelet is kétesse válik. 1758-ban Denis Diderot már kategorikusan kijelentette, hogy az embert eltöltik a társadalom nyomorúságos szokásai, ami ellen a víz, a levegő, a föld és a tűz – s minden a természetben – segít. Sőt, úgy vélte, hogy a pusztító őszi viharok és a vulkánkitörések is pozitívak. Míg radikális ökológiai nézeteivel előremutatott, és az organikus irányzat néhány szélsőséges védelmezőjének nézeteit megelőzte, Diderot egyszerűen a természetet jónak definiálta, és elutasított minden emberi hasznát vagy esztétikai aspektust. Ha elfogadjuk ezt az álláspontot, ebből szükségszerűen az következik, hogy a szerző befolyását és kulturális idioszinkráziáit minimalizálni kell ahhoz, hogy a teret egy valóban természetes, objektíven jó építészet számára felszabadítsuk.

Ez volt azon okok egyike, amiért Peter Eisenmann a 60-as és 70-es évektől kezdve különböző design-algoritmuskat dolgozott ki. Arra panaszkodott, hogy őt klasszikus műveltsége egy a klasszikustól eltérő esztétikával szemben immunissá tette. Ezért függetleníteni akarta magát a műtől, hogy megszabaduljon a szerzőség és a tekintély vétkétől.

Eisenmann egyike volt az első építészeknek, akik nem csak a filozófia, hanem a természettudományok felé is fordultak, hogy ezen más tudományágakban ösztönzést, sőt, a zsákutcába jutott építészet számára új koncepciókat találjanak. Eisenmann befolyása által váltak a komplexitáselméletek, mint a kaoszelmélet vagy a katasztrófaelmélet az építészeti stratégiák vonatkozásában is népszerűvé. A katasztrófaelméletet az 1960-as évek elején René Thom dolgozta

ki, amely aztán mindenekelőtt „Structural Stability and Morphogenesis” című könyve kapcsán 1972-ben nagy figyelmet keltett tudományos körökben. A matematikus Sir E. Christopher Zeemann továbbfejlesztette ezt az elméletet, különös tekintettel annak a biológiában, fizikában, társadalomtudományokban és a matematikában való új alkalmazási lehetőségeire. Az 1970-es években kifejlesztett, egy forgó kartonlemezről és egy arra erősített gumiszalagból álló, „katasztrófagépe” nagyon szemléletes módon demonstrálta az összetett folyamatokat, amelyek lezajlanak, ha folytonos erők hirtelen katasztrófaugrásokat okoznak. Még röviddel ezelőtt is, az amerikai építész-avantgarde-ok néhány képviselője, mint Karl S. Chu, ezeket a modelleket médiumként fogták fel új építészeti formák kifejlesztéséhez. De míg Eisenmannnál (legalábbis többnyire) még mindig az épített tér állt az érdeklődés középpontjában, követőinek generációjánál a kísérletek eltolódtak a virtuális térre. Akármilyen érdekesek lehetnek is a kibertér-képek, nem kell hozzá túl nagy fantázia, hogy felismerjük, miszerint jelenleg a számítógépi szimulációk buborékszerű figuráinak gravitációs mentes tulajdonságai nem ültethetők át a valóságba.

Peter Eisenmann és Greg Lynn tervteóriái mégis az organikus irányzat egy változatának tekinthetők: egyrészt „naturalizálják” az építészetet, azáltal, hogy abba természettudományos elméleteket ültetnek át. Másrészt ezen módszerek révén a természeti okságok elkerülhetetlenségével fejlődik a design, mely során a kultúrafüggő esztétikával megáldott szerző befolyása korlátozott, és ezáltal autoritása jelentősen visszaszorul.

Bizonyos értelemben a 70-es évektől Makovecz Imre is követte ezt a stratégiát. Bár ő nem alkalmazott ilyesfajta kvázi-matematikai algoritmusokat terveiben, de szintén redukálta az építésznek a jóízűs egyedüli bírajakénti szerepét. Az egy nagyobb összefüggésben vett építészet organikus szemléletmódjával összhangban gyakran kísérletezett hasznosító-tervezéssel, amelynél nincs sem designer, sem szokványos értelemben vett építészeti tárgy. A kész épület célként való meghatározása helyett, az építészeti tevékenységet tekinti közösségi kötelességének. Az organikus egész, a totalitás és a végzettség koncepcióinak ezen önkritikájában rejlenek talán a jövő számára is a mai organikus irányzat legtermékenyebb és legígéretesebb implikációi.

Budai Anna fordítása

A NÉGYSZÖG ELKEREKÍTÉSE

tagja. Alábbi írását az Egyesülés konferenciájára küldte.

A Kós Károly Egyesülés publikációiból látható, hogy a szerves építkezés eszméje, avagy hite valahogy az épületek és szerkezeteik elkerekítésére serkentette az ezirányban tevékenykedőket. Mindjobban növekszik a megvalósult példák száma, amelyek hangsúlyozzák az érzékenyen elkerekített vonalakat az egyenes vonalakkal szemben, ahol a vonalzó „érzékesége” fejeződik ki, szemben a vonalat húzó érzékiségeivel. Van-e oka, erős és hatásos, bár talán tudattalan oka ennek az iránynak?

Tudtommal ezt a kérdést nem teszik fel, hanem a szerves építészet magától értetődő jellemzőjének tekintik, mint ha a *szervességből* következne. Jó volna tehát elemezni, megérteni, megmagyarázni, miről van szó és mi ösztönzi az építészeket erre a gyakorlatra. Annál is inkább, mert a szerkezetek, kivált a faszerkezetek elkerekítése bonyolult feladat. Bizonyosan nem ökonómiai megfontolás van mögötte. Ezen kívül, tudtommal a falusi építkezésre sem jellemzők a kerekített szerkezetek. A parasztok nem szaporítják a munkájukat, ha nem muszáj. Hozzá kell tennem, hogy a szerkezet hangsúlyozása, ami a *kóskárolyiak* jellemzője, nagyon értékelhető erény. Ilyennel a modernisták is büszkélkedtek, és az egyenes gerendákból épített szerkezet majdnem mindig erősebbnek látszik, mint a lekerekített. A lekerekítés okát tehát nehéz a célszerűségben keresni. A *form follows function* elve nem alkalmazható, mert a *function* egyenes fát követelne. Ugyanúgy, ahogy a derékszög és az egyenes alkalmazását sem tudjuk a célszerűséggel magyarázni, sem az egyenes vonalú fal erőssége, sem a négyszögletes terek jobb kihasználhatósága nem magyarázható funkcionális okokkal, még ha ez az első pillantásra értelmesnek is tűnne. Az okokat az építészetten kívül találjuk, bármilyen megdöbbenően hangzik is.

Egy férfias kultúrában élünk, minden a férfiakra szabott, a beszélt és írott nyelvek, a nevelés, oktatás, minden. Így az oktatás intézményei, az egyetemek is a férfias jelleghez igazodnak. És mivel a kultúra: a tünődés, csodálkozás, elbámulás, meghatottság alapja, gyökere a vallás, az élő vallások is (nagyon kevés kivétellel) a férfihez vannak szabva. Az Isten is férfi, a Mi Atyánk, az egyház is, a klérus is. Ha egy próféta olyan nagy, hogy az Isten gyermekét lássuk benne, ő is férfi. Így van ez a zsidó, keresztény, muzulmán vallásban, a keletiekben is (bár ott kicsit mégis másképp).

Tudomásul kell vennünk, hogy patriarchális kultúrában élünk, ez talán még elviselhető is volna. Csakhogy az élő vallások sokkal messzebbre mennek, amikor lealacsonyítják, becsmélik az asszonyokat. Hihetetlen, milyen erőszakossággal mocskolnak be mindent, ami a női nemhez tartozik. Én szeretném nem bemocskolni a számat, ha helyes héberséggel, magyarsággal, németiséggel, tótul vagy japánul beszélek, de ha be akarom tartani a nyelv szabályait, arra kényszerülök, hogy a nőiséget becsméreljem. Vannak nyelvek, például

a japán és a kínai, amelynek a helyesírásába is bele van építve ez a lealacsonyítás. Az összes szent szöveg, a leggyönyörűbbek is, mint az Ó és az Új Testamentum, a Korán, az asszony, a nő becsmélésén alapulnak, nehéz felfogni, hogy miért hadakoznak olyan elkéseredetten bennük az Istennők és minden asszonyiség ellen, minden ellen, ami nőies vagy a női szereppel van kapcsolatban, mint a szaporodás, az életadás, a nemiség. Mindez szégyenletes, elhallgatni való. Még ez is hagyján volna, de a nő, mint ördög, mint sátán jelenik meg, ők népesítik be az alvilágot. Nem tudok megszabadulni a gondolattól, hogy édesanyámat, szeretett feleségemet, lányaimat taszítják le az alvilágba (a sátán neve is innen származik. Dia – istennő; bolos – görgetni, vagyis a mennyből letaszított istennő), az eredendő bűnt is a nő nyakába varrták.

Mi köze van mindennek a *kóskárolyiakhoz*? Az úgynevezett szekularizált, vallástól függetlenné vált kultúra örökölte a vallások férfiuralmát és semmivel sem kisebb eréllyel gyakorolja. Csak magunkat hibáztathatjuk, hogy ilyen agresszív társadalomban élünk. Nem apróbb hibákról van itt szó, hanem az egész gondolkodásunk, világmépünk, tudásunk tótágast áll és így szakadatlanul visszhangozza, hogy a férfias kultúra az egyedül mérvadó, természetes és normális.

A *kóskárolyiak* ösztönszerűen, intuitív módon, érzéseikre, érzékenységre hallgatva tervezik meg az épületeiket. Azért is nevezik magukat szerves építészeknek. Így viszont szembetalálják magukat a megszokott, általános, férfias kultúra jobbjáival. A férfikultúra célja elfelejteni, eltakarni, hogy létezett egy ősi kultúra, amelyben természetszerűleg a nő volt a központja a családnak és a társadalomnak. Írások nem maradtak fenn ebből a korból, mert a változás éppen az írásbeliség kezdetére esik, arra az időre, amikor a Szentírás a világ kezdetét teszi. Vagyis azelőtt nem volt semmi. Vagy, ahogy meg van írva, csak a *tohuwabohu*, a zűrzavar és sötétség és kietlenség. Mert el kell felejtünk azt, ami azelőtt volt. De azt is mondja a Szentírás, hogy hadakoznunk kell minden más hit és szokás ellen, tehát mégis kellett valaminek lennie. *És romboljátok le azon istennőknek az oltárait minden kimagasló dombon és minden élő fa alatt...* Tizenegyszer fordul elő ez a parancs a Szentírásban, ami át van itatva az elkéseredett küzdelemmel a megelőző kultúra ellen.

Tudományos kutatásokból tudjuk, hogy az a kultúra nem mindenütt tűnt el ilyen régen. Írországból például a tizenötödik században a család az anya nevét viselte és az öröklés is leányágon történt. (Ki tudja, nincs-e ott annak a nagy vérontásnak a gyökerei között, amit a katolikusok és protestánsok vívnak, ez a két kultúra közötti ellentét is?) Indiában és Mexikóban a mai napig vannak falvak, amelyekben az anya a családfő és az egész falu élete eszerint szerveződik. Afrika belső területein, ahová a legkevésbé ért el az európai hatás, az úgynevezett pogányok (mert a női vallás miszerintünk pogány) mindmáig kerekded házakat építenek, ugyanakkor a muzulmán lakosú falvak ugyanazon

a vidéken ugyanabból a sárból négyszögletes házakat, pedig ez a bonyolultabb és gyengébb szerkezet.

Ami kerekded, az az első otthonunkra, az anyaméhre emlékeztet, de mindazt, ami az anya természetes szerepe az életben és az életadásban, azt a mi kultúránkban el kell feleltetni. A természetes, vagy organikus kultúra ezt nem fogadhatja el. az elfelejtett kultúrának megfelelően el kell hogy ismerje a nő biológiai, társadalmi és kulturális felsőbbrendűségét, amelynek megfelelően a technikát, így a lakásépítést is a nőies irányba kell folytatni. Mi is az az egyenes vonal? Egy kisgyerek, ha rajzolni kezd, akkor biztos, hogy görbe, kerekded vonalakat rajzol. Mert ez felel meg a csukló természetes mozgásának is. A férfias, patriarchális kultúra ellenkezik a természetessé, ahogy a nő természetes helyének elfogadásával is. a nő a „görbe”, a férfi az „egyes”. Innen az egyenes vonal és a vele összefüggő *egyesesség*, ami a férfitársadalom szerint férfitulajdonság. A nő görbe, furfangos, ördögös.

Térjünk ismét vissza a *kóskárolyiakhoz*! A természetes, organikus alkotó erő, magatartás és hit a kerekded formákhoz vonzza az embert. Ez egy érzékenyebb magatartás az építőművészetben, a térérzésben. Mert térérzésünk a legelső térben született meg, ahol tartózkodtunk, férfiak és nők egyaránt. A jungi lélektan szerinti tér-archetípus az anyaméhben született meg bennünk. Onnan nagy fájdalomunkra kilenc hónap után kítaszítottak, de egész életünkben oda vágyunk vissza (az Édenkert elvesztése). A nők a testükben hordozzák ezt a helyet és át tudják élni az élményt a testükben hordozott gyermekükkel. Nekünk férfiaknak csak a szimbolikus visszatérés adatott meg, ezt próbáljuk átélni minden közösülésben. Ez a többlet a test öröme túl. A gyermekek a hintázás élményében, a rejtett, sötét zugokban eltűnve élnek át újra azt, amit a megszületés elrabolt tőlük.

A vonalak elkerekítése mögött ez az életfelfogás, ez a hit húzódik meg. Ha nem is tudatosan, de természetesebb módom, mint a férfias építőművészet. A *kóskárolyiak* nem a megszokott rend szerint menetelnek, egy másik rendet találtak maguknak. Nem a vonalzó szerint, hanem az érzéseik szerint húzzák a vonalakat. Ez a gyönyörű bennük, ez a szívhez szóló, ez az, ami mi vagyunk. Nem véletlenül idegenkedik tőlük az egyetem. Mondják Adyval együtt: *De addig sírva, kínban, mit se várva / mégis száll új szárnyakon a dal, / s ha elátkozza százszor Pusztaszer, / mégis győztes, mégis új és magyar.*

Most, hogy mondanivalómat befejeztem, döbbenek rá, hogy is merem ilyen messziről, kívülről megítélni a munkájukat. A lelkesedésem nem elég indok. Talán néhány sor magamról megfelelő magyarázat lesz. Mint a baloldali cionista mozgalom neveltje kerültem Palesztinába és mindjárt érdeklődni kezdtem a szomszéd nép után. Megtanultam a nyelvüket és már építészként részt vettem a hagyományos, zsúfolt falvak korszerűsítésében. Nem azért voltak összezsúfoltak, mert nem tudtak volna másként építkezni, de a négyszáz éves török járommal a nyakukon így tudták magukat a beduin törzsek rablótámadásaitól védelmezni. Vagy húsz esztendeig voltam a Belügyminisztérium tanácsadója ebben a korszerűsítésben. Láttam, hogy a változás nem úgy történik, hogy a hagyományos, általuk jól értett építkezéseiket újítják meg, hanem a távolról idejött zsidók szokásait majmolják, mert az *modern*. Nehéz volt meggyőzni őket, hogy a gazdag

építészeti hagyományukra támaszkodjanak, a félig-meddig lemásolt házakban ők maguk idgenek lesznek, mert az nem az ő házuk lesz. De csak megsértődtek: *Talán csak nektek jár a modern? Nekünk csak a másodrendű ajándékok?*

Nekünk, zsidóknak, nincs építészeti hagyományunk. Vándorbottal jártuk a világot, országról országra, kicsit itt is, ott is megmelegedtünk. Keresve a gyökereket, ahogy maguk is keresték a magukét, semmit sem találhattam, még ha éreztem is, hogy gyökerek nélkül ez nem megy, homokra építeni nem lehet (mellesleg mi itt azt is megtanultuk, hogyan lehet homokra szilárdan építeni). Amikor az említett húsz év után új, zsidó településeink építésével kezdtem foglalkozni, nem is tudom, hogyan, de kerekded formákat kezdtem rajzolni. Ráakadtam az építési technológiára is, amivel könnyű és olcsó ilyen házakat építeni. Az olaszok ferrocementnek nevezik, Luigi Nervi is épített így, habár előtte egy francia találta fel. Valahogy arra is ráakadtam, hogy az út, amerre az ösztöneim vezettek, az eltakart feminista kultúrához vezet. Így kezdtem megérteni, hogy mit is csinálók és miért. Én először találtam meg a formát és a technológiát és aztán a filozófiát.

A gyökereket kerestem és egyre mélyebbre ástam, míg a biológiai eredetig jutottam; oda, ahol az érzékeink kifejlődnek, az élet első kilenc hónapjáig. Úgy sejtem, de csak óvatosan merem mondani, hogy maguknál is ez történt. Nem makacskodnak, hogy a funkció egyenes fát kíván, mert érzik, hogy van egy fontosabb funkció; a jóérzésükkel, a szépérzésükkel nem akarnak szembeszállni, hanem hozzásimulni, belőle kinőni, kialakítani álmaik alanyát. Nem szembeszállni a természettel, ahogy a ránk erőltetett férfikultúra parancsolja. A *kóskárolyiak* szeretetüket, érzékenységüket akarják beleönteni az épületeik formáiba, azért kerekítik a vonalaikat.

Persze a férfikultúra is alkot szép dolgokat. Ezért szép és értelmes az volna, egymásba összehozni a férfias és nőies vonásokat, ahogy mi természetesen élünk, férfiak és nők együtt. Az ellentétek összevonásával: *coincidentia oppositorum*, vagy *Androgenos* ahogy Günther Feuerstein bécsi építészettörténész professzor határozza meg könyvében, amely a két nem egymáshoz való viszonyát vizsgálja az építészettörténetben.

Világszerte kevesen foglalkoznak az építés ilyen vizsgálatával, néhányat azért lehet találni az interneten. Többen vannak, akik kerekded épületeket álmodnak és építenek. Álmodnak, mondom, mint akét testvér Angliában, akik festők és gyönyörű színekbe burkolják álomszerű munkáikat. Nevéről először magyarnak gondoltam az építész Anti Lovag-ot, aki a francia Riviérán épített több kerekded házakat, amelyeket az *Architecture D'aujourd'hui* mutatott be. Levelezésünkéből tudom, hogy apja orosz, anyja finn. Nem a nőiességet keresi a formákban, hanem azt írja: *a szögletes az szűr*.

Tudtam, hogy a mi műgyetemünk sem fogja könnyen lenyelni a nőiesség témáját. Ezért a technológiát hirdettem meg a kurzusom címében. Mikor már nagy számban jöttek a diákok, elkezdtem beszélni a filozófiámról. Akkor már nem nézték jó szemmel, hogy a diákok lelkesednek, mert az egyetemek természetszerűleg férfias intézmények. De szerintem a feminizmus a férfiak dolga és érdeke is. Mert a sikere szebb, érzékenyebb, lelkesebb színt fog adni Földünknek.

MAGYAR ÉPÍTÉSZET

A szerző „Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél” címmel a század magyar gondolkodóival foglalkozó tanulmánykötetet készít elő kiadásra. Elkészült részei (Hamvas Béláról, Karácsony Sándorról, Szabó Lajosról, Várkonyi Nándorról, Kerényi Károlyról) 1997 óta folyamatosan jelennek meg, többnyire a Magyar Szemlében. A következő fejezet Fülep Lajossal foglalkozik. Az alábbi írás a kötet bevezető fejezetének az építészettel foglalkozó része, amely jól illik a konferencia témájához.

A rendkívüliség, ami legalább annyi negatívumot tartalmaz, mint pozitívumot, úgy látható, ha összehasonlítjuk mondjuk a finn építészettel. Finnországnak nem volt semmilyen említésreméltó építészeti hagyománya, leszámítva néhány jelentéktelen svéd bagolyvárat. A nép nagyon szegény volt. A századelőn mégis óriásfenyőként nőtt ki a tundrából egy saját karakterrel rendelkező építészet, hamarosan világhírűvé is vált, az élén először Saarinnel és társaival, később a nagy Alvar Aaltoval. Ez az építészet a tisztaságból és az anyagszerűségből indult ki, történelemre nem hivatkozott, hiszen nem is volt neki mire. A modern építészetnek az egyik legfontosabb hivatkozási alapjává vált, és – ami vizsgálódásunk szempontjából a legfontosabb – egységes, nemzedékeken át követett iskolát teremtett.

A magyarországi építészet ellenben komoly történelmi hagyományokkal rendelkezik. Gyakorlatilag az európainak nevezett gondolkodási és stíluskorszakoknak egyféle provinciális megnyilvánulási formája, de ezen belül gyakran figyelemreméltó saját invencióval. A szász városok impozáns főterei, a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna, a „magyar Sainte Chapelle”, Európa legkeletibb katedrálisa, a brassói Fekete Templom, a ferencesrendi hálóboltozatos templomépítő iskola (Kolozsvár, Nyírbátor, Szeged), a parasztkorok, vagy a magyar Versaillesnek nevezett fertődi Esterházy kastély mutatják ezt.

A romantika mindezt szívesen titulálta a népi génusz alkotásainak, ámde Fülep Lajos ezt az előítéletét darabokra zúzta, tisztában lévén két alapvető dologgal, egyrészt a romantikus önkényben megbúvó veszedelemmel, másrészt pedig a *valóságos* önmeghatározás szükségességével.

„Isten szívéhez minden kor egyformán közel áll” – idézhetnénk itt Jakob Burckhardtot. Ami esetünkben azt jelenti: nem baj, ha szegény, de legyen *hiteles* – és hadd utaljak itt a finnekre. Ezért azután Fülep a magyar szellem olyasféle kicsi művekben keresi, mint például az egyregyi árpádkori templom.

De egyáltalán, mit értsünk azon, hogy magyar szellem az építőművészetben?

1849-ben Budavár ellenséges parancsnoka vandál értelmetlenséggel szétlőtte a pesti Dunasor ékességét, a

Redoute klasszicista épületét, amire az egész művelt ország büszke volt. De amikor Feszl Frigyes 1859-64 között újjáépítette, olyan házat csinált, aminek alapjaiban kellett kifejeznie a zsarnokság elleni tiltakozást, vagyis ragaszkodásunkat önnön lényegünkhöz. A Redoute tulajdonképpen egy színházként is használható nagy bálterem volt. Mivel mindkét funkció számára kedvezőtlen a közvetlen megvilágítás, a nagyterem az épület belsejébe került. Szükség volt viszont egy tágas foyer-re, aminek természetes szellőzése és világítása van. Ez került a Dunasorra néző homlokzat mögé, ablaksorral, ami egy dór oszloprendű hatalmas középrizalitot kapott, főképp ez határozta meg a ház klasszicista karakterét.

Az újjáépítésnél az alapot és a megmaradt főfalakat adottságnak kellett tekinteni. Feszl zsenialitása abban állt, hogy markáns sarokrizalitokat épített, óriási méretűvé növelte az ablaksort a középrizalit helyén, és oszlopsor helyett gótikus vékonyságú pillérbordákat alkalmazott. Ez az „üvegarchitektúra” a maga korában úgyszólván példátlan, csak a londoni Crystal Palace hasonlítható hozzá, és ez talán nem is véletlen, mivel Európa elnyomott népei számára ekkoriban Anglia volt a szabadság szimbóluma. Az ablaksor a romanikára emlékeztető félköríves lezárást kap, sajátos kontrasztban az ablak „gótikus” méreteivel. Egy, akkor keletiesnek tártolt pártázat zárja le az egészet. De ami a legjobb: az óriás ablakok a foyert rányitották a világ egyik legszebb városi panorámájára, a budai hegyekre. Ez a homlokzat egy szűk belvárosi utcában értelmetlen lenne, itt azonban a fővárosok „főutcájának”, a Dunasornak az ékességévé válhatott. Később, az eklektikus stílusban újjáépült danaparti szállodasor alkalmazkodott is ehhez, városépítési hangsúlyként kezelte.

Ez a Vigadónak nevezett épület példa nélküli a maga korában. Az akkor elterjedt schellingi esztétika szerint az épület megfagyott zene, így nevezték ezt a házat *kristallische Tschardasch*-nak a kortársak, és több vonatkozásban előlegezi az egész következő másfél évszázad építészetét. (szecesszió, purizmus, regionális építészet) De egyszeri teljesítmény maradt, folytatás nélkül. Hogy az a Feszl, aki a kortársi ítélet szerint is valamiféle világcsodát alkotott itt, miért nem kapott többé érdemi megbízást, azt nehéz megérteni. Ami történt, arról Jókai a következő ironikus, ám hiteles jellemrajzot adja:

„A főváros épületeiben az ó- és új világ minden architekturai mintáját fel lehet találni: egy múzeumot görög stílusban, egy nagy operaházat francia modorban, egy bálépületet byzanci ízlés szerint, egy hyppodromot a pekingi palota mintájára, egy nemzeti pantheont a római mauzóleum utánzásával, egy alagutat egyiptomi portaléval, egy országházat gothikus modorban, egy polytechnikumot ó-német tűzfalakkal, palotákat egymás mellett sorban, a világ minden nemzetének és korszakának ízlése szerint

kúpos és hegyes, emeletes és eltűnő fedelekkkel, veres külsővel és rokokó faragványokkal, erkélyekkel és donjonokkal, vasépületet üvegtetővel, s mindenek felett templomokat a legnagyobb választékosság szerint, egy góth-szerű műnyszerűt, egy kupolás bazilikát, egy moszkvai csúcskupolával ragyogó szerb templomot, s kiváltképp egy „opus rusticum” modorban formált városháztornyot.”

(Itt ugyan a Vigadó is megkapta a magáét, ám Jókai téved, midőn „byzanci ízlésűnek” titulálja. Egyedülvalósága miatt ugyanis nem volt hová besorolnia, és kétségkívül csak egy abban a stíluskaualkában, amivel a költő érezteti azt a belső szétesettséget, aminek el kell vezetnie a külső széteséshez is. A Jövő század regényének Magyarországot csak a csodák sorozata képes megmenteni.)

A kollektív tudat megzavaróadásának az építészeti tökéreépét látjuk itt. Amit a Vigadó kezdett volna el, azért maradt folytatás nélkül, mert hiányzott az önmegevalósítás szándéka a magyar társadalomból, a fátyol borult és az asztal terült, ahogyan Ady Endre mondja majd (*Kétféle velszi bárdok*). A kiegyezésnek az a hamis konstrukciója, amit Bibó István elemzett, lehetetlenné tette a tisztánlátást egy olyan közszellem számára, ami túlzottan hajlamos volt mindig is arra, hogy a dolgokat egyoldalúan a politika szemszögén át szemlélje. És mivel tisztánlátás nélkül önmegehatározás sincsen, az applikáció hamis gazdagsága lép a helyére. (Mert hiszen pénz, az igencsak kellett ahhoz, hogy megépüljön a Jókai megörökítette perzsavásár, és ezt a pénzt a kor elő is teremtette.)

Az itt a sajátosság, hogy, Fülep Lajos felismerésével, még a mesterségbeli tudás is hiányzik az egészből. „A korszak tudott palotákat gyártani, mivel mintái voltak rá, de nem tudott bérházakat építeni, mivel ezt magának kellett volna kitalálnia.(...) Arról, hogy minden épület célszerű és rendeltetésszerű megoldása a stílus alapfeltétele, sejtelve sem volt, (...) Nem is gondolt arra, hogy az építésznek más hivatása is lehet, mint a tanult, ízléses utánzás.” A valóságos, tehát értékordozó építész „reguláló hatalom az egyéni önkény fölött” – így fejt meg a fogyatékoságok egybeesésének a titkát, és határozza meg azt a feladatot, ami nemzeti építészettünk előtt állott (*Magyar építészet*).

Ez a feladat Lechner Ödönre várt. A kihívást ő maga fogalmazta úgy, hogy a kortársi ítélet szerint magyar stílusú épület azért nem volna lehetséges, mivel eddig nem volt ilyen. (Az argumentum rendkívül tisztán mutatja az élő szellem túláradását.) Lechner cáfolata egyszerű, arra hivatkozik, hogy *valamikor* mindennek kezdődnie kellett. Mivelhogy viszont ezenképpen építészeti hagyományra nem hivatkozhat, a díszítőművészethez folyamodik. De hogy ezt tehesse, fel kellett adnia az európai architektónika hagyományait, és a tervezés alapjaként a tiszta funkcióhoz térnie. Ennyiben teljesen korszerű, sőt sokmindent előlegez az európai építészet következő fejlődési korszakából. Fülep itt azt tartja sajátosságnak, hogy Lechner a stíusból indult ki – lévén a népi képzőművészet síkművészet, az ő esztétikájának az alapja ezért a síkok komponálása. Bármi különös is tehát, a dekoratív Lechner itt az építészeti lényegben a szélsőségesen puritán Adolf Loos-szal találkozik. A másik fontos sajátossága az, hogy a szecessziótól eltérően a stílust tisztán, keveredés nélkül alkalmazza. (Ösztönösen felismerve a ma-

gyar népi díszítőművészetnek a szecessziótól alapjaiban eltérő karakterét.) A dekoráció értelmezési kísérlete azután elvezeti Lechner az épület egészen sajátosságos, sok szempontból az organikus építészettől előlegező felfogásáig – hogy ugyanis a ház „híd” a Physzisz és a Logosz között. A Földtani Intézet, és még inkább a pozsonyi Kék Templom muattják ezt kiválóan.

Az a társadalmi közeg azonban, amiben dolgoznia kellett, belső tartás nélkül való volt, ezért alakult a pályája jövel kevésbé szerencsésen, mint nagy katalán pályatársáé és szellemi rokonáé, Antonio Gaudié. Antihistorikus-dekoratív koncepciójával és formateremtő fantáziájával megelőzte és felül is múlta a bécsi szecessziót. De elég volt annyi a közízlést minálunk akkor is uraló talpnyalóknak, hogy az Iparművészeti Múzeum épülete nem tetszett a konzervatív ízlésű Ferenc József császárnak és királynak. A Postatakarékpénztár elkészülte után komoly megbízást Lechner nem is kapott (legyünk igazságosak, *nem* a király intézkedett erről), és a tanítványok is elfordultak tőle, a többet ígérő potenciális megbízói igényekhez. Különösképpen furcsává teszi a dolgot, hogy ekkortájt, a századelőn, még a vízcsapból is a *nemzeti építészet* folyt...

Ámde elfordultak tőle a „szegények” is, vagyis a falusi építészetre támaszkodó új stílus, Kós Károly és iskolája. Itt egy nem is egyszerűen nemzeti, hanem regionális stílus jelentkezik – de a régió, vagyis Erdély, rendkívül sajátosságos. Egy olyan, Keletre szakadt Európa ez, amely már elég távol van a centrumtól ahhoz, hogy provincia létére is sajátos szuverén módon kezelje a tradíciót. „A gótika itt, Erdélyben sokkal egyszerűbb, mint Nyugaton, közvetlenül származik át a románból. Nem jutott el a támívig, csak az egyszerűbb támpillérig. Mi mindig szegények voltunk” – mondja Kós Károly. (Kós Károly emlékkönyv) Ez a „szegénység” azonban egyúttal stílushatározó erő is. Itt találkozik a modern európai törekvésekkel és támaszkodik is rájuk: Morrist és az Arts and Crafts mozgalmat, valamint az új finn építészettől kell kiemelniünk csatlakozási pontjai között. Ez az iskola Bartókra hivatkozik, nem teljesen okatlanul, és megkísérel felvállni a népi stílus Petőfi által kitűzött teljes programját, a benne lévő demokratizmussal együtt. A gond itt az, hogy a magyar népi építészettnek nincsenek olyan kontinuus ősi hagyományai, mint a népzene. Viszont, ahogyan mondtuk, egyféle „értelmezett Európa” van itt jelen – és ez az értelmezés mégiscsak hordoz valamit a sajátosságos ázsiai világlátásból.

Persze maga Ázsia is többarcú, a pompakedvelést és az egyszerűséget is magába foglalja. Az erdélyi „szegénység” azonban inkább az utóbbit jelenti, a dekorációt ezért rusztikus anyagkezelés váltja fel (ez egyébiránt az európai példaképeire is jellemző). „A modern embernek nem kell a párkány és lizéna, nem kellenek a régi dimenziók és arányok, módosulniuk kell a régi alaprajzoknak és beosztásoknak, több levegő és világosság kell” – hangzik Kós Károly programja. Az a sajátosságos és lenyűgöző ebben a stílusban, hogy az európai történelmi stílusok jegyei helyett – mint pl. a reneszánsz axisokra tagoló szerkesztési módja, amik ide a szegénység és a provinciális szemlélet miatt csak fogyatékosan jutottak el – a tömegek egymásba hatását alkalmazza fő kompozíciós eszköznek, és ebben jóval fantáziadúsabb, mint a derékszögnél leragadó funkcionalista iskolák. Segítség

nyújt ebben az erdélyi építészet vertikálizmusa is. Ez nagyrészt valószínűleg funkcionális igény, lévén a hegyes vidéken a nagy esők és havak miatt nélkülözhetetlen, részint azonban egy lelkében „síkföldi” nép vonzódása a vertikális „jel”, a Mircea Eliade-i értelemben vett „axis mundi” iránt.

(A kalotaszegi templomok jellegzetes formájának, a felkiáltójel-szerű, óriási süvegű templomtornyoknak úgy látszik, az ulmi Münster, helyesebben általában a danavölgyi német gótika az esztétikai előképe, és nem a szomszédságban fekvő szász városok templomai. A délnémet felfogás a sisakot áttöri, hogy mintegy „légiesítve” vezesse az ég felé. Itt azonban *maga a torony* változik „sisakká”, és hosszan elvékonyodva olvad bele a levegőébe.)

Erdély tehát egy sajátos Európa-szintézis kísérlete. Hogy a legfontosabb elemét, a templomot emeljük ki, Kós Károly összefoglalásában, a fő jellemzői: a csúcsíves magas torony, a félköríves ablak, az alacsony épület-magas tető kompozíciós ellentéte, a kazettás mennyezet, a különálló harangtorony. „Egy erdélyi falusi templomban ott van egész Európa.” És tegyük ehhez hozzá a nép világlátásának az „ázsiai” jellegzetességeit – megérthető, hogy ez a sajátos szintézis miért kelti fel minden hozzáértő ember érdeklődését. (Anthony Gall, ausztrál építész azért költözött Magyarországra, hogy ezt az életművet tanulmányozza; lásd pl.: Magyar Építőművészet I., II.) De hogy a belőle táplálkozó építészet miképpen enyészett el, ahhoz további magyarázatra nyilvánvalóan szükség van.

Az, ami eddig csak lappangva volt jelen a nemzeti stílus kialakítási kísérleteiben, itt teljes lényegében megmutatkozik. A politika.

A nemzeti stílus fogalma, mint láthattuk, a romantikához elég szorosan kapcsolódik, és a romantikának van egy belső ellentmondása a kultúrahordozó közösség tagjaival kapcsolatban. A vesztes világháború és a történelmi Magyarország szétesése nyomán egy sajátos politikai társadalmi helyzet alakult ki, alkatalig antidemokratikus, és így a Petőfi nyomában járó magyar népi programmal mit sem tudott kezdeni. Szekfü Gyula híres hasonlatában ezt a rendszert neobarokknak nevezte. De Kós Károly éppen ugyanígy. „Anakronizmus a magyarországi félhivatalos művészi vallás, amely a modern magyar építőművészet fundamentumának a Mária Terézia-barokkot propagálja.” (*Kós Károly emlékkönyve*)

Anakronizmus vagy sem, ő győzött és övé lett a hatalom és a dicsőség. Nem lehet egyszerre elnyomni, megvetni a parasztokat és ugyanakkor a kultúrájukra hagyatkozni. A rendszernek folytatható hagyománya valóban nem volt egyéb, mint Mária Terézia és a történelmileg teljességgel idejétmúlt Pragmatica Sanctio.

A neobarokkal bizonyos mértékben szembe tudott szállni a nemzetközi kapcsolataira támaszkodó „magyar Bauhaus”, a CIAM-csoport. A Kós-vonaltól átvált építészek, mint Kozma Lajos, sokszor kölcsönöztek figyelemreméltó *couleur locale*-t ennek az internacionális stílusiránzatnak is. Az átváltásnak egyébiránt nem feltétlenül kellett radikálisnak lennie, mert közös alapjellemezője mindkét irányzatnak a purizmus. Egészében véve azonban ez az esztétikai felfogás nem tartozik az új stílus itt tárgyalt kérdésköréhez.

Az organikus építészet viszont igen. Maga a fogalom Frank Lloyd Wrighttól származik, és a préri nagy építésze a

harmincas években a modernizmus tudatos antitéziseképpen fejtegette ki elméletét. Az *organikus* szó önállóan a *mechanikus* ellentétét jelenti, és éppen ezt jelenti a mi építészetünkben is, amit a forradalom leverését követő kádári konszolidáció időszakában egyfajta, végtelenségig primitivizált funkcionalizmus határozott meg. A stílus megújítása természetesen megint társadalompolitikai kérdéssé válik, ami a kommunizmus totalitáriánus viszonyai között rendőrségi ügygé egyszerűsödik. De Makovecz Imre erre lett méretezve. Így az iskola számára nemcsak tanító és formaadó lett, hanem faltörő kos is.

Makovecz a maga szellemi alapjait Rudolf Steinerből és az ő Goetheanumból építette fel. De van itt az egyetemes építészetnek magának is egy megoldandó alapproblémája. Fülep Lajos ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A művészet leköszönt; s teljesen átengedi a teret a célszerűségnek, ahol tehát a kettejük viszonya megszűnt. Ezzel az építészet kivonult eddigi szellemi hazájából, és átköltözött a merőben praktikusba.” (*Célszerűség és művészet az építészetben*) Amit készít, az csupán használati tárgy. „A tárgy nem vált művészetté, de a művészet mégis *jelen van* benne valahogy, nem aktuálisan, hanem potenciálisan. Aktualitásához; a tárgynak művészetté való teljes átlényegüléséhez a művészi szellemnek úgy kellene alkotnia olyan szabadon, mintha a célszerűség nem is volna, hanem csak az alkotó szellem kényszerítő, konkrét egy-akarat, s mégse csorbítani, sőt kifejezésre juttatni a célszerűséget is. Lehet e?”

A problémát abban látja, hogy „a művészi szabadság azonos a művészi muszájjal”, vagyis az esztétika a dologban magában rejlő kényszerítő erő kell legyen. Wright ezt olyan módon oldotta meg, hogy rendkívül rafinált, geometriailag igen jól szervezett, tehát belső kohézióval rendelkező épületeket tervezett – túl a funkción, tehát azt mintegy magába foglalva. A siker mércéje, mondhatnánk, a káosz rendezhetősége. Az efféle háznak úgy kell szigorúan rendezettnek lennie, hogy látszólag a legönkényesebb formát mutassa fel. Makovecz azonban másféle úton jár. Azt a kényszerítő erőt, amely a funkción túli formaadást lehetővé teszi, olyan képpen idézi föl, hogy a házat *szervesnek*, egy organizmus *hájának* tekinti, mivelhogy éppúgy egy belsőt határol el a külsőtől. A „mikrokozmosznak” ez az elmélete felismerhetően kapcsolódik a Kabbalához és a pythagoreizmusához, aminthogy az iskola alapfilozófiája, a Világégesz holisztikus szemléletének a hangsúlyozása is.

A formaalkotási szabadsága igen nagy. Általában mégis elmondható a hajlított formák kedvelése és a hajlam a terek hierarchiájának a kialakítására, ami a funkcionalizmusban úgyszólván elveszett. (Louis Kahn, az egészen más alapokon álló amerikai építész ugyanilyen elven próbált túllépni a funkcionalizmuson) Ez az építészet közösségi indíttatású, mind a formaalkotó lényege, mind pedig a filozófiája folytán előszeretettel formál közösségi célú épületeket, melyeket illetően, Fülep Lajost idézve: „a szellemi tartalom meghatározottsága és az egy-célúság princípium individuationisa művészileg a legtöbbre ad lehetőséget. Ami gyakorlatban is ki szokott fejeződni abbna, hogy az épített anyagilag bőven ellátja, szellemileg szabadjára hagyja az építőt, tegye meg, amit tud a szellemi tartalom reprezentálásában. Ennek a típusnak a szemlélte-

tője a templom, (...) mint a sokaság időnként való lelki otthona, nem az absztrakt tömeg forgalmának a helye...” (*Célszerűség és művészet az építészetben*) Az organikus építészet ebben az esetben az ősi, tehát nomádkori magyar szellem közvetlen felélesztésének a programjához is kapcsolódhat (jurta-építészet)

Az elmúlt másfél évszázad magyar építészetéhez való viszonya viszont nem egyértelmű. Gyakorta úgy ér vissza Ázsiába, hogy az itt töltött ezredévünket ennek érdekében negligálnia kell. De szabadságfoka, mint említettük, magas. A Kós-hagyományt például hangsúlyozottan sorolja az elődei közé, és az iskola több tagjánál látható, hogy közvetlen formáló ihletet is merítenek belőle. Makovecz leghíresebbé vált műve, a sevillei világkiállítási pavilon pedig történeti-néplélektani szintézis megteremtését váltotta fel.

Ma mindenesetre ez az építészeti iskola, az, amivel a magyar szellem leginkább jelen van a nagyvilágban.

A feladatunk a szellem minden területén ugyanaz, mint amit Kodály Zoltán a zenében így fogalmazott meg: „Egyik kezünket még a nogaj-tatár, a votják, a cseremis fogja, a másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája közt nem ide-oda hányódó komp lenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld? Feladatnak elég volna újabb ezer évre.” (*Magyarság a zenében*)

Aki most netán azt hinné, hogy valami vázlatot kapott az elmúlt másfél évszázad hazai építészetéről, az roppant módon tévedne. Ez csupán annyi, amit a mindenkorhi hatalomhoz bűjt közízlés *devianciának* nevezett, és az egészen semmiféle meghatározó jellege nincsen a mai Magyarország kialakult építészeti karakterében. Ezért esett itt oly sok szó politikáról. Persze, mivel minden szellemi tevékenység közül az építészet van leginkább az éppen aktuális megbízói körhöz kötve; annak az ítéletei és előítéletei a legalapvetőbben őt befolyásolják. Azt a magyar nyomorúságot, amely az élő szellem működését mindig alárendeli valami hatalmi exigenciának, éppen ezért az épít láthatjuk a legtisztábban.

De van ennek az éremnek egy másik oldala is. Mert az is páratlan, a világon egyedülálló tény, hogy az építészet, amit a művészetfilozófia általában az *igent* mondás művészeteként felől meg – természetesen, hiszen egy adott világrend esztétikai rögzítése ez az építészet minálunk *mindig* opposícióban szólaljon meg. A magyar szellem helyzetét ezért minden másnál jobban kifejezi.

De hogy miért nem volt soha „magyar iskola” az építészetben úgy, ahogyan „finn iskola” igen, azt ebből jól megérthetjük.

TON ALBERTS 1927-1999

Egy esztendővel Erik Asmussen után, 1999. augusztusában elment a szerves építészet másik nagy mestere, Ton Alberts, aki Rudolf Steiner szellemiségét követve önálló és korszerű építészetet hozott létre. Legjelentősebb és legismertebb alkotása az amszterdami NMB bank tíz toronyból álló irodaháza, amelyet 1991/1. számunkban mutattunk be Alberts előadásának szövegével. *Most van itt az ideje, hogy építészetünkbe beépüljön a szépség, a szeretet és a megértés. Csak így adhat erőt embertársainknak az építészet, így szolgálhat a gyógyulás és a szellemi fejlődés alapjául.* A fenti kép Asmussennel (jobbra) a bank épületében készült, amikor Alberts bemutatta munkáját a szerves építészet híveinek első nemzetközi találkozásánál. A lenti képek a bank kertjében lévő, az önmozgásával (John Wilkes módszere szerint) magát megtisztító csobogó részleteit mutatja, amely a holland téglaeépítészet az amszterdami iskola művelői által továbbvitt hagyományát folytatja.

Viktorija Aladzic

B Á R T F A

*In memoriam Magyar László
(1937-1998),
a Szabadkai levéltár kutatója*

Nyitva egy ajtó. Nem teljesen, de ahhoz elégségesen, hogy a résen át beszűrődjön a fény. Még nem láttam ezt az ajtót, de pontosan tudom, milyen, és tudom, hogy be kell mennem rajta. Azt is tudom, mi van mögötte, de itt eltévedtem. Nem mondhatnám, hogy sötét van. Olykor egészen kellemes. Mégis bizonyosan tudatában vagyok, hogy nem ide tartozom. Nem tudom, hogyan és miért tévedtem ide. Egyszer csak rossz utcába tértem be. Minden arra hasonlított, aminek lennie kellett volna, de mégsem az volt. Nem tudom, pontosan mikor történt. Ha tudnám, vissza is találnék. Nincs kit megkérdeznem. Megpróbáltam már, de az az ajtó, amelyhez mások útmutatása nyomán eljutottam, nem az az ajtó volt. Például az a park amott megtévesztésig hasonlít arra a parkra, amelyik mellett el kellett volna haladnom, s az az épület is majdnem ugyanolyan színű, csupán a tetőn van cserép helyett bádóg. Az sem világos teljesen, nem az időben tévedtem-e el. Átléptem egy időkapun vagy kicsodán? Nincs útjelző, sem térkép. Csak a sejtés. Néha ez annyira nyugtalanná tesz, hogy mintegy eszemet veszítve futkosni kezdek, hátha fölismerek valamilyen jelet, egy utcát, követ, hogy elinduljak oda, ahova kell. Majd megtorpanok, hol a fáradtságtól, hol pedig attól az érzéstől, hogy bármit teszek is, az még messzebbre vezet az ajtótól. Meglehet, hogy egyszer már el is haladtam mellette egy váratlan irányból. És nem ismertem föl. Valami megzavart, elterelte róla a figyelmemet. Kutakodom a vastag rétegben lerakódott emlékek között, mert tudom, hogy itt valahol lent, közöttük bújik meg a fény színe, amely az ajtó mögül szűrődik ki. Olykor nyomaszt a magamramaradottság. Ha lenne valaki itt a közelben, ha valahogy egymásra találnánk annak akarásában, hogy eljussunk az ajtóig, talán könnyebb lenne. De mihelyt arra gondolok, hogy valaki ugyanezt a vágyat érzi, az egyszerűen elválik tőlem egy útkeresztveződésben, és merőben másfelé folytatja útját. Állok és kiáltozok utána, de már nem halljuk egymást, nem egy nyelvet beszélünk. Ő már nem az, aminek látszott. Olykor a magányosságtól, a csalódástól, egészen bizonyos lehetetlenségétől annak, hogy rátaláljak, kimerülten követem. Lélekben elcsüggedek; átkozódok, aztán hisztérikus nevetésben török ki, ugrándozom. Emberek haladnak el mellettem, elképedve merednek rám, hitetlenül. Nem is akarok rágondolni, mi minden járhat a fejükben. Ekkor váratlanul szemembe tűnik egy sugár az ajtó és a félfá közötti résen átszűrődő fényből, és föllélegzem. Megnyugszom. Nyugalom tölt el. Itt van valahol. Nem tévedtem el. Fény virraszt.

Gépiesen megáll a kanadai nagykövetség nagy fehér épülete előtt. Kényelmetlenül érzi magát. Még nem múlt el rosszullete, amely a szabadka-belgrádi üzleti vonattal való utazástól támadt. A felesége gyöngéden megéri a könyökét, erre bizonytalanul elindul a lépcsőn. Ha a felesége nem volna itt, sarkon fordulna; és elmenne. Mintha neki kedve volna elutazni Kanadába.

Most még ezen is át kell esnie. Semmivel sem érezte jobban magát, amikor a tisztviselőnő behívta. A feleségét nem hívták. Őt miért nem? Hiszen már negyven éve együtt vannak. Úgy jobban érezné magát. Miért választották el őket egymástól?

- Kihez utazik?
- Meddig szándékozik ott maradni?
- Mikor települtek ki a gyerekei?
- Mi volt a neve a fia első feleségének?
- Korábban miért nem utazott Kanadába?
- Mennyi pénzt visz magával?

– Szándékában áll-e ott elhelyezkedni? – sorjázta a kérdéseket a nagykövetség tisztviselőnője. Hogy én elhelyezkedjem? – gondolta. Most, hatvanévesen?! Miről beszél ez a nő – gondolta, érezve, hogy egyszeriben elszállt a belső kellemetlenségérzése. Most már megértette. A felesége nem kap vízumot.

Egyszeriben eldöntötte: egyedül nem utazik Kanadába, így nem, ehhez nincs joguk, hogy elválasszák a feleségétől. Eszébe jutott egy jelenet a zsidó holokausztról készült filmből. Magát a filmet már régen elfelejtette, az alapcselekményre nem emlékezett, csak egy pályaudvari rövid jelenet maradt meg élesen az emlékezetébe vésve: Az anya tétován állt a peronon. Egyik karján egy fiúcskát tartott, aki az anyja vállára horgasztott fejével szendergett, a másik kezével egy nagybácska kislány kezét fogta. Körülöttük kofferos nyüzsgő embertömeg tülekedett befelé a jóságvagonokba. Az asszony mintha azon habozott volna, melyik vagonba szálljon be. Mintha létezett volna valamilyen különbség kényelmesebb és kevésbé kényelmes vagon. Ekkor odafut egy SS-tiszt: „Nem megmondtam, hogy siess? Az egyik gyereket megtarthatod, de a másikat mennie kell.” Miközben a tiszt ezeket a szavakat kiáltotta feléje – alig lehetett kivenni őket a tömeg zsidongása közepette –, a nő még erősebben magához vonta a fiút, és megszorította a kislány kezét. A fiú, aki semmit sem értett, jobb fekvést keresett fejével az anyja vállán. A kislány viszont elváltozott arckifejezéssel, megrettenve, kimeredt szemmel nézett az anyjára, aki elsápadt, és körbetekintgetve dadogni kezdett.

„Hagyjál bennünket, most az egyszer, miért fontos ez neked? Ne szakíts el bennünket!” – könyörgött az asszony. A tiszt egyre mérgesebb lett. Megragadta a könyökét, kiabált vele, hogy mondja meg; melyik gyereket akarja meg-

tartani maga mellett. Az asszony tehetetlenül forgatta a fejét, nagyokat nyelve igyekezett megmagyarázni a tisztnek, hogy képtelen ilyen döntésre. Nem, csak a gyerekeit, azokat ne válasszák szét. A tiszt azonban hajthatatlannak bizonyult. Még egyszer ráüvöltött, egészen a fülébe, most már szemlátomást magából kikelve, de amikor az sem használt, egyszerűen kitépte a fiút a karjából, s a kislányt is megragadta, és egy szempillantás alatt eltűnt velük a tömegben. Az asszony ott maradt kinyújtott karral, mintha kővé meredt volna, úgy állt ott akkor is, amikor már a peron teljesen kiürült.

Valahonnan sípszó hallatszott, és a vonat lassan elindult. A pályaudvaron csak német katonák maradtak, de többé ügyet sem vetett többé senki az asszonyra, aki elképedve meredt a sínre, ahol az imént ott állt a szerelvény.

A házoromzatok mint fűrészfogak soraköznak a négyzet alakú tér körül. De nemcsak innen a földről nézve: föl kell mászni oda, a templom mellett álló toronyba, ahonnan – mint mondják – a várfalak övezte város olyan, mint egy kebel. Besurranok a félig nyit ajtón, amely a templomból a torony lépcsőjéhez vezet, még ha odakint egy nejlontasakba bújtatott papírra nagy betűkkel ki is volt írva, hogy ez tilos. Átvillan néhány lehetőség az agyamon: mi lesz, ha a csúcsig nem lehet eljutni; mi lesz, ha itt maradok bezárva; a turisták, akikkel még tele volt a templom, meghallják-e majd a dörömbölésem az ajtón, és hívnak-e valakit, hogy nyissa ki nekem, vagy a torony csúcsáról kell lekiáltanom valakinek a téren; meglehet, hogy a lépcsőházban kell töltenem az éjszakát. Vékony ujjas van rajtam, s miután az imént még eső esett, érzem, amint a hideg és a nedvesség áthat rajta. Mégsem fordulok vissza. Eltűnök a szűk lépcső első kanyarulatában – lépteket hallok magam mögött. Nem sikerült észrevétlenül besurranom a toronyba, követ valaki. Megszaporázom a lépteimet. Talán az őt indult utánam, hogy figyelmeztessen, talán egy másik látogató, talán a harangozó, nem is sejtve, hogy itt vagyok. Félúton járok, és nem tetszik, hogy nincsenek nagyobb ablakok, csak szűk kis nyílások, rajtuk alig szűrődik be fény, így a teret nem látom odalent, s azt sem, milyen magasan járok. A térérzésem elhagyott, már csak a fönt és lent maradt.

Egyszer csak egy lábfejet veszek észre magam fölött. Megáll a levegőben. Mindketten meglepődünk. Mintha valamilyen tiltott dolgon kaptuk volna egymást. Aztán elmúlik a zavarunk. A fiatalember igyekszik átfurakodni mellettem, ott, ahol alig elegendő a hely ahhoz, hogy az ember egymagában megforduljon. Leheletét érzem az arcomban, és valamilyen remegést a gyomromban a váratlan közelségétől. Bár csak megállíthatnám ezt a pillanatot! Mi járhat a fejében ennek a fiúnak, akinek olyan közről érzem a leheletét? Milyen nyelven beszél? Honnan jött? Mit keres itt? Milyen világok rejtőznek viszonzott tekintete mögött? Mi rejlik keskeny, finoman ívelt ajkai mögött? Milyen utakon bolyong? Egyszeriben szédülést érzek a titokzatosságtól, a lehetséges beszélgetésektől, egy olyan élet lehetőségétől, amelyben egymásra találhatnánk, együtt csatagolhatnánk és kutathatnánk a nyomok után. Amelyben egymást táplálnánk és emészténénk, gyarapítanánk

és fogyasztanánk. A lehelete azonban már elillant az arcom elől, egy világ már letűnt, egy lehetőség megghiúsult.

Ekkor lábdobogás hallatszik, és iskolások zsvaja. Talán ma föl szabad menni a toronyba, vagy egy csoport külön engedélyt kapott rá. Ha így van, a szerencsés körülménynek hála, én is följuthatok, csak az zavarja ezt az elégedettséget, hogy aggaszt a lépcsőház szűkreszabottsága. Mielőtt ők ideérnének, fölbukkan előttem egy nagytű férfi. Rám szól szigorúan, hogy menjek vissza. Megfordulok, és ránézek a mögöttem jövő nőre; hallom, hogy mögötte még emberek vannak, arrafelé bizonyosan nem mehetek. Zavartan megtorpanok, a hatalmas férfi idegesen toporog. Mögötte fölérősödik a gyermekzsibongás. Átkiáltanak a lentieknek, hogy siessenek, valaki sikít, aztán ragály módjára tovaterjedő nevetés tör ki. A férfi határozottan elindul felém. Csak gondolatban tudok hátrálni, testi mivoltomban nem, mivel nincs hová. Gyámoltalanul állok, alig merek levegőt venni, hagyom, hogy az ő elszántsága oldja meg a kellemetlen helyzetet, amelybe belecsöppentünk. A terebélyes test centiméterről centiméterre furakszik át mellettem. Hasa a gégém alá nyomul be, de még ennél a kellemetlen testhelyzetnél is rosszabb a szag, amelyet érzek. Teljesen a lépcsőház körfalához tapadva, szakadozva kapkodok a levegő után. Enyhe szédülést érzek. Elfordítom a fejem a gombtól, amely az előttem levő férfi farmeringét tartja össze, fölfelé nézek. Két fiatal arc, egy kislányé és egy fiúé kukucskál a lépcsőház középső gömbölyű oszlopa mögül, és nevetnek.

Ahogy egy lépést hátrálok, rátaposok magam mögött a nő lábára. Megkönnyebbülést érzek, a gégém alatt fölenged a has nyomása. Föloldja bennem a feszültséget a fal, amelynek a hátam nekivetve szembeszálltam ezzel a kellemetlenül hatalmas testtel, hogy védjem magam. Átcsetlembotlom a nőn, hogy mielőbb megszabadítsam őt a testem súlyától. Tudom, hogy fájdalmat okozok neki, de egyéb lehetőséget nem látok, ezért igyekszem minél előbb eltűnni a közlelőből. Hallgat és vár, mint az imént én. Csak azt érzem, hogy egyik mozdulatommal kinyomtam a levegőt a tüdejéből. Kiáramló lélegzetét visszhangozza a kőlépcső. Egyszerre csönd lesz. Bőrömmel mélyedést tapintok ki a falban, amit az imént nem vettem észre. Behúzódom a sötétjébe. A megkönnyebbülés érzésétől előnt a verejték. A nő utánam lép a mélyedésbe, majd őt követve még egy férfi. Páni félelem lesz úrrá rajtam, hogy majd a falhoz szorítanak. Védekezőállást veszek föl, hogy megóvjam magam, a nő azonban könnyűszerrel kibillent az egyensúlyomból. Továbbtaszít, és végre rájövök, hogy a mélyedésnek nincs vége. Most már teljesen sötétben vagyok. Csak a nő válla fölött sejtek némi fényt, csupán annyit, hogy kirajzolódik a nő sötét alakja. A lépcsőház irányából kiáltások és szitkok hallatszanak. Valaki segítségért kiált. A nő továbbtaszít az átjáró belsejébe. Sajnálom, hogy nem dohányszom. Nincs mivel megvilágítanom magam előtt az utat. Lassan tapogatok előre a lábaimmal, a kezeimmel pedig oldalt a falakon, úgy haladok az átjáró mélye felé. Egyszerre eltűnnek a falak, s fa puhaságát érzem a lábam alatt. Ismét szédülés fog el. Elhagy a térérzésem. A padlóra rogyok, elveszítve az egyensúlyérzésemet is. Ott maradok fekve.

Vége az ágyban. A saját fekhelyemen. Tulajdon természet illatába beburkolózva, ernyedten. A megszokott párna, amely megszabja fejem helyzetét alvás közben. Csak itt csúthatom el az érzéseimet, tompíthatom az éberségemet, merülhetek el a gondtalanságban, engedhetem szabadjára a gondolataimat, és lehetek csendben, lebegőn a magamé. Egy részem még úton van. Szemem előtt a szaggatott fehér csík vibrál, meg a nyergesvontató hátulja, amelyet meg szeretnék előzni. Csúcsforgalom az úton. Egymás után suhannak el mellettem a szembejövő járművek. Már sajog a hátam a feszültségtől és a merev testtartástól.

Mielőbb oda kell érnem – gondolkodom hangosan – mert ha itt leállok, sohasem érek célba, mert itt sárga repcemezőt látok, mert ez a mező ragyog, mert beragyogja ezt a borongós napot, mint az imént is, amikor az égbolt teljesen ráereszkedett az autóm elülső üvegére, s a tetőn hangosan kopogtak a nagy jégszemek. Nem lassítottam, vaktában vezetek, félig önkívületben, csupán ennek az igazodási pontnak, a fehér csíknak köszönhetően, amelyről érzem, hogy a bal cipőm talpa alatt halad el. Így tart ez egészen Miskolcig, aztán az átforrósodott város, a hatalmas hálószerkezetekkel elcsúfított látkép, jelzőlámpák, járművek, majd ismét jelzőlámpák és útkeresztelések. Csak Miskolc után ritkul meg a forgalom. Nem állok le, pedig fáj a jobb szemem, de ha most megállok ezeknek a magas nyárfáknak az árnyékában, akkor sohasem érkezem meg. Sóvárogva nézem, miként hajolnak az út fölé a nagy, húsos, puha, még mindig májusi frissességű világoszöld levelekkel benőtt ágak. Meglehetősen erős szél fúj. Amott az a liget szépnak látszik, végre tisztának. Nem látok szétdobált műanyagpalackokat és nejlonszatyrokat. Talán itt meg kellene állni és megpihenni. Vagy amott, amellet a fiatal kékeszöld búzával benőtt kis parcella mellett. De ha most leállok, akkor sohasem érek oda. Az egyik látvány elvon a másiktól, s Kassa, Bánfa és Habura egyre távolabb és távolabb kerül, és egyre kevésbé lesz fontos. Talán majd csak itt, az ágyban adhatom át magam a fiatal fű illatának, amelyet akkor érezhettem volna, ha elnyúlok benne, vagy a lekoptatott nagydarab köveken át csörge-dező víz csobogásának.

Am ekkor, a szlovák határig hátramaradt rövid útszakaszon egyszerre eltűntek a járművek. A nap előbukkant a felhők mögül, és még jobban fellángoltak a sárga repcemezők a sötét, erdős dombok között, s én egészen közelinek éreztem a tájat. Senki sem volt többé, mindenki eltűnt valahová, senki sem akadályozott többé, hogy elmerüljek a tágasságban, hogy egybeforjjak a zöld láthatárral, a levegővel, amelyet a méhek röptükben fölka-vartak szárnyukkal. Az idő egy pillanat alatt megváltozott, a távolságok, az órák, de én is mintha másvalakivé lettem volna.

Meglehet, hogy Bártfán már mindenki Haburáról beszél. Mi van Haburában? Jártál már ott? Szerveznek-e látogatást Haburába? Hol van az a Habura? Akad ott valami látnivaló? Mit mondtál, hogy hívják azt a falut? Nem, sohasem hallottam. Habura – nem, fogalmam sincs, hol lehet. Odafönt északon. A lengyel határon? Van itt egy férfi Vízközből, talán az tudja. De Bánfának is megvan a maga kora, ame-

lyet sokan szerettek volna megváltoztatni. Most azonban a tér hangszóróiból a nagyfontosságúak beszéde helyett naponta pontban délben keringő hangzik föl. Arra számítok, hogy valaki majd táncra perdül. Ekkor erős szél támadt, és fölemelte a vászonborítású tető alumíniumszerkezetét, amelynek a zenészeket kellett volna megvédenie az esőtől, ha majd a polgármester beszéde után belekezdene a muzsikába. A tető lerepült az emelvényről, és rázuhant a főtér kövezetére. Ahogy viszi magával a szél, fémlábai a keringő ütemére kopognak a kövezeten.

Nem tudom igazán, mit keresek itt. Haburába akarunk eljutni, hogy föllebbentsük a fátylat Szabadka múltjának egy részéről, ám Bártfa merőben ismeretlen volt számomra. A név már első hallásra megtetszett nekem, mint egy jó könyv címe. Szokásommá vált, hogy az olvasni szándékozott könyveket a címük alapján választom ki. Most úgy éreztem, hogy városokkal is lehet ugyanígy tenni. Vannak szomorú és vidám nevek, fenyegetőek, komolytalanok, olyanok, amelyek nyomban unalmat keltenek, klasszikusak, modernek, a Bánfa név pedig olyan, mint a maradandó jószág ígérete. Azonnal meggyőződhettem erről, amint megpillantottam a reneszánsz öreg városházát, amint magában áll a négyzet alakú tér közepén, a tér szélén pedig a tornyos nagy Szent Egyed templomot, s menten elfogott a vágy; hogy fölmenjek a tornyába. Bártfától eltérően a Habura név semmit sem ígért. Ugyan milyen lehet egy település, amely úgy hangzik, mint a háború, a hadúr, a hadova, a buhera, a rabruha? Engem egy föltételes közlésre emlékeztetett: *ha búra szánod magad...*

Laci az utolsó hetekben Komor Marcellnek és Jakab Dezsőnek szabadkai levéltárban fennmaradt leveleit tanulmányozta. Talált közöttük egyet 1915-ből, amelyben szó esik arról a segélyről, amelyet a szabadkaiak fognak küldeni a háborúban tönkrement Laborcő nevű falunak, a mai Haburának. A levél szerint Komor és Jakab elkészítette a templom, az iskola, a községháza tervrajzát és a lakóházak típusát is. Keresem a helységet Szlovákia térképén. Előbb a számomra ismerős helységek: Selmecbánya, Besztercebánya, Zólyom, Lőcse, Késmárk, Kassa környékén – de nincs. Száz különféle név, de még csak nem is hasonlít egyik sem Haburára. Miért éppen Habura? Annyi megsemmisült falu akadt az első világháborúban, s a szabadkaiak úgy döntöttek, hogy éppen Haburának küldenek segélyt. Kik éltek ott? Valójában hol is van? S amikor már fölemelem a keresésből az ujjam, és eltolom magamtól a térképet, észreveszem, hogy a térkép behajtott sarkában sűrű szedéssel föl vannak sorolva a helységek. Megkeresem a négyzetet, amelyben Haburának lennie kellene, de sehogy sem találok ott. És ekkor fölfedezem közvetlenül a lengyel határ mellett. Csodálkozásom nőtön nő, a talányi kíváncsiság tesz.

Belépek a múzeumba, valójában a valamikori városházába a bártfai tér közepén. Az első üvegvitrinben egy fából készült kiegyenesedett Roland-figura: a városháza ormának csúcsáról emelték le, s ott másolattal helyettesítették. A szoboralak nagyobb, mint én, megfeketedett, eléggé ügyetlen faragású. Mégis van valami bája. Talán mert olyan régi: Az idegenvezető rámutat: „...a királyi kiváltságok jelképe...”, és folytatja a történetet, de én már

nem hallgatom tovább. Becserkészem a földszíntet, hátha találok valami érdekeset. A vitrinekben különféle tárgyak, de egyik sem köti le a figyelmemet. Megpillantok egy falnyílást, és fölfedezem, hogy lépcsőt rejt. Belépek, és majdnem átbotlom a padlón álló nagy kőlapot. Egy nagy napraforgó van belevésve. Vajon hol állhatott? Lehajolok, és kitapintom esőtől és fagytól vásott szirmait.

A következő falu előttünk Habura. Nincs többé senki az úton. A falvak, amelyeken áthaladtunk, nem tűnnek ki különösebb építészeti jellegzetességekkel. Egy valamire figyelek föl: a bádogtetőkre. Alig akad valahol cserép. A jobb szemem ismét ég. Ha hazamegyek, el kell mennem orvoshoz, de most megpróbálok megfedkezni róla. Elképzelem, milyen házakat tervezhetett Komor és Jakab. Közönséges házaknak kellett lenniük, de mégis úgy hiszem, hogy Jakab nem tudta volna megállni, hogy valamilyen ott ne hagyja a kézjegyet a házakon, talán díszteglából rakott pillérekkel vagy valamilyen tetőpárkánnyal. A templom bizonyára díszes, ám lehet-e rajta valamilyen jegye a szecessziónak? Lehet, hogy Komor és Jakab nem sokat vesződött ezeknek a házaknak a díszítésével. Háborús körülmények között ilyesmire nem volt pénz. Az itt alkalmazott építőművészetük nyilván végsőkig egyszerű és praktikus. A modern építészetet a körülmények kényszere szülte. Ki tudja? S miközben én még azon morfondírozom, miként festhetnek a falu építményei, feltűnnek az első házak.

– Íme Habura – mondja Palo szinte sűgva. Hátral ül a kocsiban, közepén, és az elülső ülések támlájába kapaszkodva hol az egyik, hol a másik oldalt nézi a falu főutcáján. A feje az enyém és Csabáé között. Így beszélgetünk hármasan. A falu házai belevesznek a zöldbe, nehéz kivenni őket, de mégsem fedezhető föl rajtuk semmi olyan elem, amely arra vallana, hogy Komor és Jakab tervezte volna őket. Amikor elhaladunk a falu kocsmája előtt, ahol néhány férfi csoportosul, Palo azt mondja, itt kellene megállni és érdeklődni. Nem hallgatok rá, továbbhajtok. Arra gondolok, ha meglátom a templomot, az iskolát vagy a községházát; nyomban tudni fogom, hogy Komor és Jakab bármilyen módon jelen volt-e itt. A főutca azonban nem halad el a templom mellett, és lassanként kiérünk a faluból.

– Itt történik valami – mondja Palo –, azok az emberek nem véletlenül gyülekeznek a kocsmá előtt éppen délből.

Megrándítom a vállam. Talán így van. A falu végén visszafordulok a kocsival, és megegyezünk, hogy megkeressük a papot. Egyik ház sem úgy fest, ahogy vártuk.

Csak amikor megállt a repülőgép, akkor érezte, milyen erősen szorította karját a könyöktámaszhoz. Alig tudott lazítani ujjai szorításán, hogy lassan mozgatni kezdje őket. A kézfeje és az ujjai teljesen merevek voltak, és fehérek. Az utasok a kijárat felé tódultak, ő viszont még ülve maradt a székén. Néhány pillanattal előbb ugyan még félt ebben a hatalmas gépben ülni; de egyszerre úgy érezte, hogy inkább itt kellene maradnia, hiszen odakint még nagyobb bizonytalanság várt rá. Ebben a repülőgépben még valahogy érezte a kapcsolatot a házával, tornáccal a kis kert

mögött, amelyben évek óta virágot gondozott. Arra gondolt, hogy most annyi év után először nem mehet ki reggel a kertbe megnézni; miként tárulnak ki a petúnia virágai, amelyet minden évben elültetett a kerítés mellé. Várta a pillanatot, amikor a bimbók kipattannak, hogy meglássa, az idén milyen színű a virág. Maga szemezte őket, s alig győzte kívánni az új idényt, hogy lássa, sikerült-e létrehozni egy új fajtát, amilyenje addig nem volt a kertben. A korábbi években nem járt különösebb sikerrel a fáradozása. Volt petúniája több színben: a fehértől a rózsaszínen át a sötétlilaig különféle árnyalatokban, de sehogyan sem tudta elérni azokat a bizonyos bársonyos hatású élénk színeket meg a csorba szélű, kettős szirmú virágokat. Tavasszal rendszeresen a piacot járta, és irigy pillantásokat vetett a virágos asztalokra, de lassanként az ő petúniái is egyre szebbekké váltak. Most már büszkén sétálhatna végig a piacon, és fölényesen tekinthetne végig a virágos asztalokon. Mintha tudhatná egyáltalán valaki, mire is büszke.

– Uram, leszálltunk Torontóban, kioldhatja az övét – riasztotta fel gondolataiból az utaskísérő. Borzongást érzett, és majdnem karon ragadta a kisasszonyt, pedig nem tudta, mit is mondott volna neki. Már-már arra is ráállt volna, hogy azonnal visszaforduljon. De a gondolat, hogy ismét föl kellene emelkednie a repülőgéppel, arra készítette, hogy lassan mégis fölkeljen, és magához vegye a kézitáskáját. Jól tudta, hogy még egyszer föltétlenül repülőre kell szállnia, amikor hazaindul, de nem hagyta ettől a gondolattól nyugtalanítani magát. Miután most attól félt, ami éppen történik, ez a gondolata valahogy távoli és ártalmatlan volt. Miközben jött ki a gépből, úgy érezte, mintha eltompult volna, mintha ez nem vele történne. Valahogy bizonyos távolságról szemlélte mindent maga körül, egy meghatározatlan térből, amelyben biztonságban érezte magát. Mintha egyfajta hártya burkolta volna, amelyen át csak részben érzékelhette a világot.

Amikor meglátta két fiát és a lányát, a hártya mintha még jobban megvastagodott volna. Miközben megölelte őket, egyszerre rádöbbsent, hogy azok a gyerekek, akikre számított, azok a gyerekek, akikben e hosszú évek alatt reménykedett, nincsenek többé. Ezek valamilyen, számára merőben ismeretlen emberek, akik – igaz – hasonlítanak a gyerekeire, de valahogy felnőttek, érettek és másmi-lyenek. Akkor sem tudott megszabadulni ettől az érzéstől, amikor a kocsival az idősebb fia háza felé haladtak. Figyelte a fiai mozdulatait, a kezüket, a karórájukat és a pólójukat, de egyetlenegy részletet sem tudott fölfedezni, amire ráismert volna, amiből meggyőződhetett volna, hogy ezek azok a gyerekek, akik után vágyakozott. Egyszeriben úgy érezte, hogy valaki megfosztotta attól a tíz évtől; ameddig nem láthatta a gyerekeit; hogy valaki elrabolta őket tőle.

Érzem, hogy valami nincs rendben. Nem tudok rájönni, hogy mi is az. Minden normálisnak tűnik, de mégsem érzem jól magam. Mint a csapágyból kiugrott fogaskerék. Egy árny jelenlétét érzem, amelytől nem szabadulhatok. Folyton fölém magasodik, és megakadályozza, hogy világosan lássam a dolgokat. Megpróbálok visszaemlékezni; miként festett minden azelőtt, hogy összehasonlíthassam

azzal, ami most vesz körül, és a fennálló eltérésben leljem föl a nyugtalanságom okát, az emlékezet azonban nem engedelmeskedik. Nem észlelem az eltéréseket, csak azt érzem, hogy valami nincs rendben, hogy valami nem úgy van, mint azelőtt, hogy valami visszafordíthatatlanul megváltozott, vagy pedig én változtam meg: Azt érzem, hogy csak gyámoltalanul forgok tovább a semmiben, teljesen kiszabadulva a többi fogaskerék rendjéből, beleütközve a rugókba és tengelyekbe, addig a pontig feszülve, amíg el nem pattanok.

Ekkor megszólal a hangosbemondó. Palo közli, hogy labdarúgó mérkőzést hirdetnek a szomszéd városban. – Azért gyülekeznek az emberek a kocsmá előtt – teszi hozzá. – Meg kellett volna állnunk ott, hogy tőlük érdeklődjünk, most ott van az egész falu. Ha elmennek, csak nők maradnak itthon.

Elérünk a templomhoz. Ezt a templomot bizonyosan nem Komor és Jakab tervezte. A kezük munkájának nyoma sincs rajta. A templom zárva, a pap nincs sehol. Odamegyünk a szemközti házhoz, a kertben egy asszony dolgozik. A pap után érdeklődünk. Azt mondja, az imént ment el a kocsmával ellenkező irányba. Arrafelé van a falu vége – mondja –, a pap bizonyosan nem marad sokáig. Lehet, hogy látogatóba ment valakihez. Menjenek arrafelé, talán utoléri.

Elindulunk a pap után, de senkit sem találunk az utcán. A falu kihalt. Egy kertben ismét egy asszonyt látunk, annál is a pap után kérdezősködünk. Lefelé mutat az utcán. – Most ment el arrafelé

– Talán van valamilyen titkos út, amelyik az utca végén elfordul, és elvezet a kocsmához. Biztosan ő is a mérkőzésre ment, csak erre felé indult, hogy elveszítsék a nyomát – mondja Palo. – Gyerünk, siessünk a kocsmába! Ha mindenki elmegy a meccsre, nem lesz kit megkérdeznünk, mi történt tizenötben Haburával – ajánlja.

Visszamegyünk. A kocsmá felé félúton rátalálunk a község házára. Bemegyünk, hogy megnézzük, van-e ott valaki. Egy középkorú, virágos orrú férfi jön elénk. Mihelyt megszólal, rájövünk, hogy ittas.

– Hogy honnan jöttetek? Jugoszláviából, Magyarországról és Romániából?

– Kíváncsian néz ránk, és csóválja a fejét.

– És Habura története érdekli magukat? – kérdi hitetlenül. Aztán fölnevet, megveregeti a vállunkat, és a kezünket szorongatja. Odahívja a feleségét, aki az irodában ült, és elmagyarázza neki, honnan jöttünk, hogy Habura után érdeklődjünk. Maga sem akar hinni a szavainak.

– Most kezdődik a meccs – kér bocsánatot, mint aki nagyon sajnálja –, tudják, a szomszéd városban, mindjárt jön az autóbusz. Ez fontos mérkőzés nekünk, ha győzünk... – mentegetőzik. Ekkor, mintha eszébe jutott volna valami, sietve hátramegy, és kihoz két könyvet Habura múltjáról, és néhány apró zászlót a labdarúgóklubjuk színeivel. Ebben a pillanatban fölhangzik a szurkolókkal teli autóbusz dudája. A férfi és a felesége sietve elbúcsúznak tőlünk, és szaladnak a buszhoz Távoztában mindenki integet felénk.

Visszamegyünk a kocsmához. Nincs mit keresnünk többé Haburában. A labdarúgóklub kis zászlóját fölakasz-

tom a kocsi belsejébe a visszapillantó tükörrre. – Elmegyünk a meccsre? – kérdezi Palo. Csaba és én nevetünk. Elmehténénk. Ahogy a Vízköz felé haladó úton vezetek, szurkolókkal teli kocsik érnek utol bennünket. Ahogy megpillantják a labdarúgóklub zászlóját, ránk dudálnak és integetnek.

Palo átlapozza a könyvet, Komort és Jakabot egy helyen sem említik. Hangosan fölolvass egy mondatot, amelyik a falu 1915 utáni újjáépítésére vonatkozik: *Bez strechy nad hlavou, bez predmetov a nástrojov kazdodennej potreby, bez potravín a sastia, zbedaceni a hladni zacali už po kolkykrát obnovu svojho rodiska.*

Mindenki kifelé jön a múzeumból. Én a vitrinek között téblábolok. Egy asszony már oltja le a villanyt, de az ablakon át szűrődik be némi fény. Akkor volt a tömeg, hogy nem volt érkezésem megnézni minden kiállítási tárgyat. Most le is térdepelhetek, hogy egyes tárgyakat közelebbről szemléljek meg. Amíg tele volt a múzeum, kellemetlen lett volna letérdelnem. Ekkor bejön az utcáról egy koccos, szikár fiatal ember, és idegesen hadonászik a levegőben.

– Mit mondtak magának Rolandról? – kérdezi, majd nyomban folytatja, mintha láthatatlan beszélgetőtársához intézné a szavait: – Az mind nem igaz. Zagyvaságokat beszélnek, Roland gyerek volt. Megmentette Bárfát. Nem akarják elismerni. Azt mondják, nem lehet igaz a legenda, de én tudom, hogy az.

Az asszony, aki leoltotta a világítást, odamegy a fiatal emberhez, és csitítgatja, miközben lassan a kijárat felé tereli.

– Nem hallgatok. Csak hazudoztok az embereknek. Miért van ott kifaragva napraforgó? Miért nem mondtátok el nekik... – de az asszony de az asszony már kiteszkolta az utcára és becsukta az ajtót, így nem hallottam, hogy mit kiabál. Sietek a kijárat felé.

Kifutok a múzeumból, és érzem, hogy mögöttem kialszik az utolsó lámpa. Az asszony csak arra várt, hogy kijöjjek, és ő bezárhassa a múzeumot. A téren forgolódom és a fiatal embert keresem, aki az imént a múzeumban járt, de nem látom. Hogy tűnhetett el ilyen gyorsan? Elindulok a régi városháza felé és egy perc alatt körbefutok, de se híre, se hamva. Ekkor kapcsolok. Ilyen rövid idő alatt csakis a Szt. Egyed templomban tűnhetett el.

Belépek a templomba. A templom tele emberekkel. Találok egy üres helyet és beülök a padba. Várok. A fiatal embernek itt kell lennie valahol. Figyelmesen fürkészem az emberek arcát. Bejön még valaki a templomba. A boltívek között visszhangzik a köhögés. Nem mozdulok. Minden egyes zaj megsokszorozódik, minden egyes hang visszhangzik, mint a robbanás, visszaverődve egyik faltól a másikig. Egyszeriben megtelik a templom zenével, mint az edény folyadékkal. A hang minden mást elnyom. A hangon kívül már semmi mást nem tudtam fölismerni, azt sem, hogy fázom, s hogy az ujjam még nedves az egész nap hullott esőtől. Valaki kitárta mind a tizenegy oltár szárnyait. A zene rezeg az aranyozott figurák között. Odakint még világos van. Az a pillanat, amikor a nap már alábukott, s a téren álló házak közé lassanként leszáll a pára. Fölemelek a padról egy nyomtatott papírlapot. Az orgonánál Ivan Sokol

mester ül és játszik – tudom meg a műsorból: Bachtól a D-moll toccata és fúgát, majd a C-dúr prelúdium és fúgát. A mennyezetről hullani kezd a festék, mintha odafönt valaki a templom boltívein ugrálna. Apróbb-nagyobb festékhártyák, mint hópelyhek szállonganak és lassan leereszkednek, meg-megvillanva a gótikus nagy ablakok beszűrődő egyre gyöngébb fényben. Szememmel követem a levélkék szállongását, és azt látom, hogy annak a fiatalembernek a vállára ereszkednek le, akit kerestem. Fölkelve igyekszem minél kisebb zajt csapni. Egy ilyen finom akusztikájú templomban ez szinte lehetetlen, de a félelem, hogy ismét szem elől tévesztem a fiatalembert, nagyobbban bizonyul a szégyennél, hogy zavarom a hangversenyt. Áthúzódom az üres helyre.

– Elmesélné nekem, kérem, a történetet Rolandról?

– Hogy még a templomból is kidobasson?

– Dehogy, bocsásson meg, én nem idevalósi vagyok, nagyon érdekelne az a történet.

– Az egy igaz történet, csak senki sem akarja elfogadni. Az én egyik ősöm volt az a mester, aki a városháza tetőpárkányának díszait faragta. Neki köszönhető, hogy fennmaradt a történet Rolandról, de mindenki úgy tartja, hogy ez csak legenda, és egy szó sem igaz az egészből. No de mondja meg, kérem, mégis mi másért lenne itt Bártfán annyi napraforgó kivésve és kifaragva? Nézze csak meg ezeket a barokk padokat a templomban, pedig kétszáz évvel Roland halála után faragták őket. Azt hiszi, lehet a véletlen műve ez? Semmi sem véletlen, kedvesem. Semmi sem véletlen.

Egy tavaszon a bánfai főtér közepén az út kövei közül furcsa nagylevelű növény tört elő. Csodák csodájára nem taposták el, pedig a téren mindig nagy volt a nyüzsgés, rengeteg járókelő, kalmár, áruval teli asztal akadt ott. Az embereknek nyomban föltűnt, hogy nem szokványos jelenséggel van dolguk.

Élt akkoriban Bártfán egy árva fiú, nem volt senkije. Naphosszat a városban kószált, telente idegenek istállójában húzta meg magát és ott aludt, nyaranta pedig a téren álló sátorponyvák alatt. Senki sem tudta, honnan jött. Akkor evett, ha volt mit, ha megkönyörültek rajta. A tér a suhancok gyülekezőhelye volt. Olykor segédkeztek a kalmároknak, máskor meg ízetlen tréfákat űztek, akivel csak lehetett, így a mi legénykénk is gyakran volt a céltáblájuk. Egyszer ünnepélyesen megkoronázták trágyával, és attól kezdve gúnyolódva Roland hercegnek nevezték. A fiú mintha föl se vette volna. Ő majdnem ugyanúgy szórakozott rajta, mint a többi kamasz, így hát hamarosan békén hagyták, a név azonban rajta maradt.

Roland apróbb munkákat vállalt a téren az iparosok és kalmárok körül, és nélkülözhetetlenné vált az üzenetek továbbításában vagy kisebb áruféleségek hazaszállításában. Egyszerűen nem lehetett elképzelni az életet a téren nélküle. Ő az otthonának érezte a teret, s a növényt; amikor előbújt, maga kezdte gondozni.

A bártfai lakosok alkalmasint nem fordítottak volna annyi figyelmet a növényre, ha nem látták volna folyton mellette Rolandot: Roland pedig emlékezett rá, hogy előző nyáron két különös kalmár járt a téren. A tarisznájuk

üres volt, és senki sem látta vásárolni vagy eladni őket. Legfurcsább volt a sötét arcbőrük, a hosszú, egyenes szálú fekete hajuk és húsos, nagy orruk. Szünet nélkül rágcáltak valami különös fekete-szürke magot. Rolandnak meggyőződése volt, hogy ez a növény a kereskedők által rágcált magokból nőtt ki.

A növény gyorsan túlnőtt Rolandon, s a csúcsán előtűnt egy nagyra növő virág, előbb zöld, majd később megsárguló szirmokkal. Nemcsak Roland, a többiek is hamarosan fölfigyeltek e növény egy fontos tulajdonságára. Reggelente a növény kelet felé fordult, majd egész nap követte a nap járását, hogy aztán estére nyugat felé forduljon hatalmas, nehéz feje. A virág nagy sárga szirmai a napsugarakra emlékeztettek.

Teltek-múltak a forró nyári napok, a növény beért, és lassanként színét veszítette, hiába viselte már a gondját Roland. Egyszer a város közelében a mezőn töltötte az éjszakát, és reggel a szokásosnál később ért a térre. Amikor meglátta a növényét, belereszkedett: nagy virágjával már nem követte a nap járását, hanem a föld felé kókadott. Nem értette, mi történt, és magát okolta, amiért távol volt. Annyira igyekezett megadni mindent a növénynek, amire szüksége van, és még minden más növény zöld színben pompázott, csupán az ő növénye sárgult meg és száradt el. A növény lehajló nyakában isteni jelet velt fölfedezni.

Annyira nyilvánvalóan és félreérthetetlenül Bánfa pusztulását olvasta ki a jelből, hogy azt nyomban ki is hirdette a téren. Egyesek nevettek rajta, mások azonban komoly arccal távoztak a térről. Egész nap az ismeretlen virág intő jeléről folyt a szó. Sokan hajlottak arra, hogy higgyenek Rolandnak, és siettek menedéket találni a közeli hegyek erdeiben. Az esemény utáni harmadik napon egy ismeretlen sereg bekerítette és bevette Bártfát.

Roland azonban nem bírta ki az erdőben rejtőzve. Egy éjjel óvatosan besurrant a városba az alvó őrség mellett, de amikor a téren odalopózott a növényhez, egy katonára raktakapta, és rákiáltott. Roland megijedt, letépte a virágot, és beszaladt az egyik mellékutcába. A katoná utána eredt, és levágta fiút. A fiú ottmaradt a földön fekve, a duzzadt, elszáradt napraforgófej pedig széthullott, s a magok szerteszóródtak a fiú teste körül. A Bánfán maradt emberek lopva összegyűjtötték a magokat. A hódító sereg egy darabig Bártfán időzött, aztán egyszerűen kivonultak a városból, s a lakosság a bozótosból és az erdőkből visszatért otthonába. Ez időtől kezdve természetek Bánfa környékén napraforgót. Rolandra és Bánfa megmenekülésére emlékezve kezdték az épületek köveibe a csodatevő virágot vésní, a felépült városháza ormának csúcsára pedig a lovagi mezbe öltöztetett Roland szobrát állították.

Meghalt Magyar Laci. Elutazott meglátogatni a gyerekeit Kanadában. A gyerekeit, akiket részint a háború, részint a pénz hiánya miatt tíz éve nem látott. Másnap reggel rosszul érezte magát, és kisélt a kertbe. Ott esett össze. Megszakadt a szíve.

Utóbb, a gyászülésen, ott állt az asztalon Laci képe, és mindenki mondott róla valamit. Nekem azonban olyan érzésem volt, hogy mindjárt. Kijön a szószekhez. Nem értettem, nem tudtam elhinni. Alig néhány nappal előbb

találkoztam vele a levéltárban. Nem tudtam felfogni, miként juthatott el egészen Kanadáig. Fogalmam sem volt róla, hogy vannak gyerekei. Hogyan érezhette magát utazás közben? Miként szánta rá magát az utazásra? Miért nem jöttek el a gyerekei legalább Magyarországra, hogy ott találkozzanak? A felesége miért nem utazott el vele? Beteg volt-e előtte? Mennyire rázhatta meg a gyerekeivel való találkozás? Miként sikerült ennyire elrejtienie a magánéletét? Az érzéseit? Egyszeriben egy másik Laci tűnt föl előttem, akit nem ismertem, és olyan kérdések, amelyekre többé nem fogok tudni választ találni. Mindössze annyit tehettem, hogy elképzeltem, amit nem tudtam róla.

Nézem a fénymásolt papírlapot, az egyetlen emléket, ami Lacitól rám maradt. Néhány mondat magyarul, de hogy a dolog rosszabb legyen, nem is értem őket. A rövid tartalma egy szignó vagy bármilyen jelzet nélküli szövegnek, hogy hol találhatom meg a levéltárban azt az okmányt, amely a szabadkaiak Haburának nyújtott segélyéről szól. Hol kötött ki végül a segély? Talán egy másik falut építettek föl belőle. És miért éppen Habura? Valahol kellett, hogy nyoma maradjon. Fogom hát a magyar-szerb szótárt, és elindulok a levéltárba.

Türi Gábor fordítása

H Í R E K

AZ ÖKOTÁJ 1999 őszén megjelent különszáma a Nádasdy Akadémia júniusi nádasdladányi ökológiai konferenciáján elhangzott előadások anyagát tartalmazza.

A FALUFEJLESZTÉSI TÁRSASÁG építész tagozata január 21-22-én Nagykovácsiban tartotta III. országos vándorgyűlését, amelynek témája a földanyagú építészet volt. A találkozón elhangzott előadások anyaga a Falufejlesztési Társasággal közös kiadású mellékletünkben fog megjelenni.

ELŐZŐ SZÁMUNKBAN kiegészíteni véltük Kovács József szélmalmokról közölt összegző írását. Figyelmünket elkerülte, hogy az ő tanulmánya hangsúlyozottan az alföldi emlékekről szólt és az eltérő felépítésű, vitorlázatú, gépészetű hegyvidéki szélmalmok, így a tésiak, tudatosan nem szerepeltek felsorolásában. Az Alföldön kívül más célra hasznosított, illetve jó állapotban megőrzött szélmalmok vannak Sopron környékén is.

Megjelent **ARTHUR KOESTLER – SZELLEM A GÉPBEN** című könyve. Teljes egészében olvasható tehát magyarul is a szerző tudományos-rendszerelméleti trilógiája, melynek előző két kötete az *Alvajárok* és *A teremtés*. (Európa Könyvkiadó, fordította Makovecz Benjamin.)

AZ EDITIO PLURILINGUA – epl (P.O. BOX 1714 Bp., 1465) 1999 óta folyamatosan jelenteti meg többnyelvű kiadványait, melyek kedvezményes áron, 200 – azaz kétszáz – forintért kaphatók a kiadónál. Válogatás az eddig megjelent kötetekből: Héctor Elias Muñoz Gómez – *Santería* (magyar-spanyol); Wilhelm Busch – *Max és Móric* (magyar-német); Gyurkovics Tibor – *Chefvisite – Der Alte* (német); Kölcsey Ferenc – *Himnusz* (magyar-angol); Malgot István – *Barangolások Cambodiában* (magyar-khmer); Goldziher Ignác – *A buddhizmus hatása az iszlámra* (magyar-német); Remenyik Zsigmond – *Aguída, mon amour* (francia); Kabdebó Tamás – *Érettségi* (magyar-angol); Oscar Wilde – *Salome* (francia-angol).

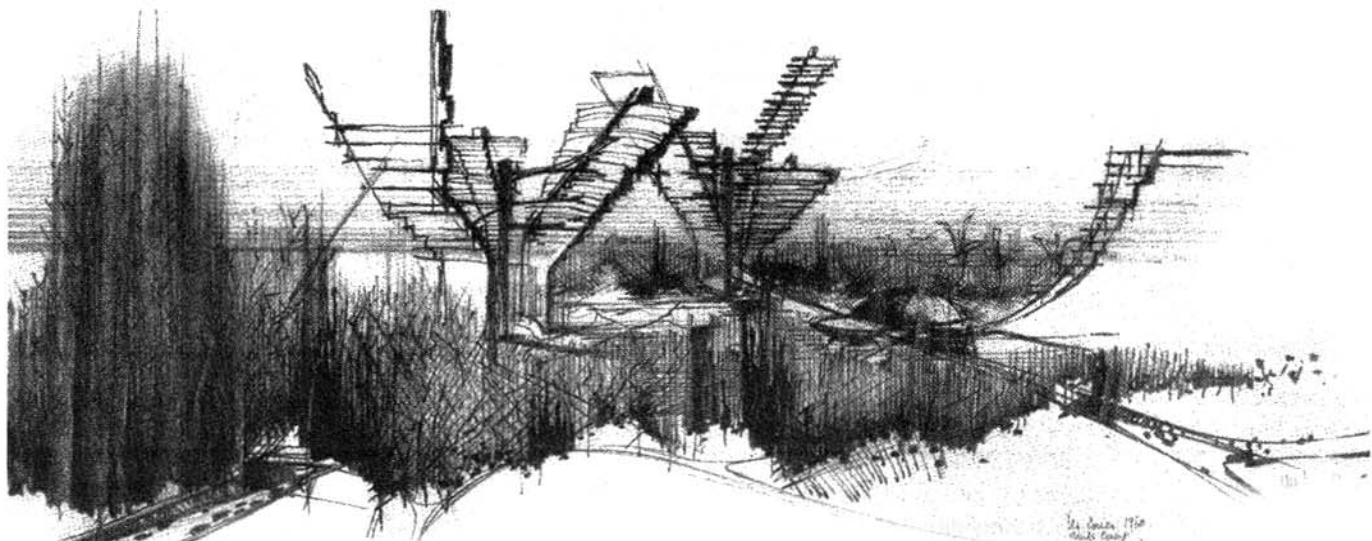
C. PARENT ELŐADÁSA

A Műcsarnok *Világépítész* című kiállításának megnyitóját kísérte Claude Parent építész előadása a Francia Intézetben 1999. december 16-án. Ennek a nagyszerű (szinkrontolmácsolás közvetítésével követett) előadásnak a vázlatos felidézésével szeretnénk emléket állítani a 77 éves, korunk építészetére jelentős befolyással bíró mester budapesti látogatásának.

Amikor még nem voltak építészek, az emberek kétféle módon oldották meg a lakásgondjukat, vagy fára másztak, vagy barlangba bújtak. Ez lényeges ellentétet hozott létre. Az előbbieken benne voltak a természetben, a tájban, széles volt a horizontjuk, magasról nézve mint a madaraknak, övék volt az egész környezet. A barlanglakóknak saját, személyes terük volt, de elkülönültek az univerzumtól, önzökké váltak. Kialakultak fán lakó társadalmak, amilyen például az amarikai indiánoké, ilyenek voltak a kelták is, akik nem különítették el magukat a környezetüktől. Gyakoribb a másik fajta a társadalmom, a zárt tér lakóinak zárt rendszere, akik között a magántulajdon uralkodik a világ közös tulajdona helyett, akik háborúkat indítanak a gyarapodásukért. Az építészet kifejezi ezt a kétfajta mentalitást, egész története e két szélsőség között zajlik.

A fal az építészet egyik legjelentősebb és legáltalánosabb eleme. Létrejött mindenütt a világon, hogy egymástól tereket válasszon el. A földművelés megindulásával, a föld birtokbavételével elkezdődött a falak építése is, ez az építészeti kiindulópontja. Pontosabban az a felfedezés, hogy a kilométeres falak helyett körbe is lehet építeni egy teret. A kezdet tehát a bezártság megteremtése, a saját földem körbefalazása, a magántulajdon elkerítése. Az elkülönülés a világtól a hatalomgyakorlás feltétele. A négy fal (ha négy-szögletes az építmény), megszünteti a környezettel való folyamatos kapcsolatot, helyette kialakul a zártság folyamatos matossága, ez azonban lehetetlenné teszi a demokráciát, az akadálytalan közlekedést. Korzikán a magánterület határát jelző alacsony falon átlépőt a birtokos lelőhetette a szokás szerint.

A falak beborították a földet és ez a folyamatos rossz, az akadályok állandó megtapasztalása vezetett el az önsza-

bályozásig, a hatalom és a magántulajdon megosztásáig, a demokrácia feltételeiig. A szabadsághoz fontos volt kitárolni az autót, az autóhoz az utakat, amelyeken falak nélkül lehet haladni, a szabadság az utakra terelődött és ebben a globális játékban minden tényező domesztikálva van.

Kialakultak a városok, a városokat összekötő utak és ezzel minden szabadság véget is ért, visszaérkeztünk ugyanahhoz a rendszerhez, amiből kiindultunk.

A fal (az egyenes vonal) mindig rejt valamit. Ami a túloldalán van. 1789-ben mi ellen támadt fel a nép? A falak ellen, a forradalom szimbóluma a falak lerombolása. A fal lerombolása egyenlő a hatalom, a bezártság, az elkülönülés lerombolásával. A XIX. században a falak zártak maradtak, a XX. század lehetővé tette, hogy a falak átlátszókká váljanak. A városfalakat lebontották, de megmaradt a magántulajdon, megmaradtak a rácsok, legalább látjuk, hogy mi rejlik azok mögött. A fal még mindig a győztes, hiába feszíti egyre jobban a falakat a szabadság vágya, a szabad közlekedés kényszere. Ki fog győzni végül?

Megváltozott a hatalom természete is, nem a teret akarja birtokolni, hanem az információt, a sebességet. Ez a folyamat a Waterloo-i ütközetrel kezdődött el, Napoleon a hírvivők sebességnek versenyébe bukott bele. Az építészek folyton sajnálkoznak a kontinuitás hiánya miatt, újfajta folyamatosságot keresnek, amit a kommunikációban találhatnak meg. Az építészet meg fog változni, ha illúziók felé fordul a tárgyi világ helyett. A mérnöki, problémamegoldó gondolkodás helyett összetett, a dinamizmusra irányuló kísérletek vezethetnek eredményre, hogy az ember a mozgással harmóniába kerüljön. A reakcióinkat megváltoztatta a sebesség, a kommunikáció tereiben való közlekedés, ezért az építészetnek is meg kell változnia, csakhogy ennek a változásnak útjában áll az egész építészeti örökség. Minden korábbi civilizációs eredmény teherként nehezedik ránk.

A Notre Dame-ba nem szabad teli hassal, álmosan belépni, csak megfelelő érzékenységgel és éberséggel, velem egyszer megtörtént ilyen állapotban, hogy a templom beszívott magába, az építői bizonyára ismerték a zártság követ-

kezményeit, az építészet szabályait, az hatáskeltés eszközeit, megnyílt előttem a vertikális szabadsága, az út Isten felé. A nagyerejű illúziókeltés felszabadít, megéreztet valamit az emberrel egy magasabb szféra létezéséből.

Egyszer egy előadásban a tengerről meséltem amerikaiaknak. Nem hitték el, hogy a tenger nem mozog. A mozgása csak illúzió, mert csak a hullám mozog, de a víz maga az egy helyben marad, hiába látja az ember a mozgást.

Amikor építettem, mindig a mozdulatlan dolgokat akartam mozgásba hozni – ez az új építészet. Mivel lehetséges elérni az illúziót? Az illuzionista művész a tekintetet ragadja meg, utána következik a forma. A kortárs építészet a formákat dicsőíti, a formát kell tisztelni, ami új szakadékot hoz létre az építészek és a közönség között.

A városban a zárt terek, a falak közé zárt terek satabilitása folytonos akadály, a folyamatos mozgás gátja. Ha a tereket körülvevő dobozokat megdöntjük, akkor szabaddá válik a közlekedés, de bizonytalan struktúrák jönnek létre, a folytonos mozgás illúzióját keltik. Az új kontinuitás a magántulajdon kárára jön létre, mert a folyamatos közlekedő felületek, a magántulajdon ferde felületei köztulajdonban vannak. Paul virilioval közösen dolgoztuk ki a ferde terek építészetét, ha a tetők közterek, akkor nincs szükség utcákra sem, folyamatossá tehető a kommunikáció. Ilyen városi struktúrák léteztek például Törökországban a legősibb ismert településeken, ahol a közlekedés a tetőkön folyt, az emberek a tetőnyílásokon át jutottak be a házaikba, de a tetők felülete minden irányban zavartalan mozgást biztosított. A lyukakon át távozott a füst az emberek saját barlangjaiból, amelyek a közös felület alatt voltak. A folyamatos térhez le kell rombolni a falakat, de a magánterek megmaradhatnak, ha egy ferde tömegekből álló együttesben gondolkozunk. A közös és a magántér egymásbahatol, áthatja egymást, ez a mai technikával megoldható. A terek helyett a felületek jutnak szerephez, amelyeken a korlátlan vizuális kommunikáció lehetővé válik. A felülethez hozzátesszük a dinamizmust és egy újfajta élettérhez jutunk, a dinamizált felület nem tér többé, hanem az időbeli lét kerete.

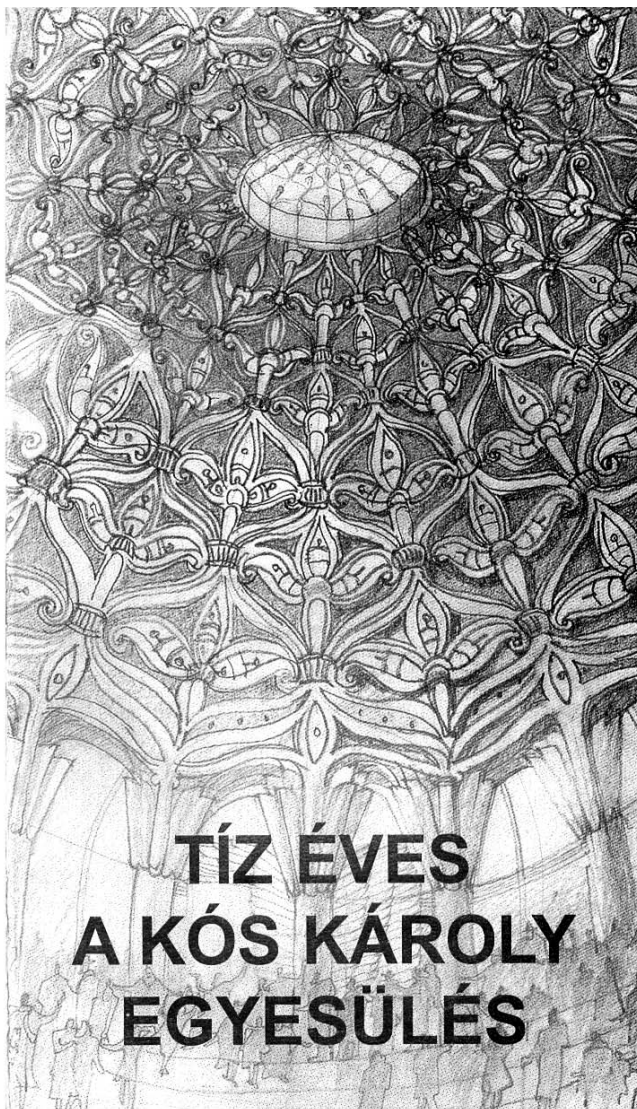
**A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS
10 ÉVES JUBILEUMA ALKALMÁBÓL
A BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEMEN
1999. OKTÓBER 4-5-ÉN TARTOTT
KONFERENCIÁN ELHANGZOTT
ELŐADÁSOK SZÖVEGEI**

**NEMESKÜRTY ISTVÁN
FRANÇOIS BURKHARDT
PAOLO PORTOGHESI
SZEGŐ GYÖRGY
MAKOVECZ IMRE
PAP GÁBOR
PÁSZTOR PÉTER
MOLNÁR JENŐ
ILLYÉS ZSUZSA
KESERÜ KATALIN
KÁLMÁN ISTVÁN
KAMPIS MIKLÓS**

**DÖRTE KUHLMANN
SIMCHA JOM-TOV
MIKLÓSSY ENDRE**

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS TAGJAI:

AXIS Építészroda Kft., Budapest – 1991-től
 BLOKÖR Kft., Budapest – 1990-től
 B&D Műterem 2000 Bt., Szolnok – 1996-tól 1998-ig
 (PROFIL Kiszövetkezet néven 1989-től 1991-ig)
 BODONYI Építész Kft., Miskolc – 1998-tól
 (INTERPLAN Kft. néven 1994-től 1995-ig)
 DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., Pécs – 1991-től
 (Pécsi Építészroda néven 1989-től 1991-ig)
 EKLER Építész Kft., Budapest – 1994-től
 É-11 Tervező Fejlesztő Kft., Esztergom – 1994-től
 FARKAS & GUHA Építészroda Kft., Kecskemét – 1991-től
 FELÜLETKÉMA Kft., Budapest – 1994-től
 (Minőség Kiszövetkezet néven 1989-től 1994-ig)
 FORMA Rt., Zalaegerszeg-Keszthely – 1989-től 1998-ig
 KAPOSTERV Kiszövetkezet, Kaposvár – 1984-től 1997-ig
 KÖR Építész Stúdió Kft., Budapest, 1990-től
 KÖSZEGHY Építészeti Bt., Debrecen – 1994-től
 (Noé Kft. néven 1990-től 1992-ig)
 KUPOLA Kft., Budapest – 1991-től
 KVADRUM Építészroda Kft., Budapest – 1991-től
 LOMNICI ÉS TÁRSA Kft., Kaposvár – 1994-től
 MAGHÁZ Bt., Budapest – 1991-től 1994-ig
 MAKONA Tervező Kft., Budapest – 1989-től
 PAGONY Táj- és Kertépítészeti Kft., Budapest – 1990-től
 PARALEL Kft., Budapest – 1994-től
 SÁROS és Társa Építészroda Bt., Budapest
 TRISKELL Kft., Budapest – 1991-től
 TETŐ-SZFÉRA Kiszövetkezet, Budapest – 1989-től 1995-ig
 UNITEF-83 Rt., Budapest – 1994-től
 WEILERTERV Kft., Pécs – 1991-től 1994-ig

TÍZ ÉVES A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS

ELŐSZÓ

A magyarországi, szerves építészeti szemlélettel alkotó építészek tíz éve, 1989-ben hozták létre a Kós Károly Egyesületet, hogy a jövő szempontjából nélkülözhetetlennek vélt, szabad, független szellemi élet számára intézményes keretet teremtsenek. A tagok, nagy többségükben építészeti tervezéssel foglalkozó irodák az ország különféle tájairól, valamint tájtervezéssel, környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek szabad elhatározáson alapuló, saját finanszírozású együttműködése keretében szabadiskolát, vándoriskolát és egy negyedéves folyóiratot tartanak fenn. A szabadiskola az egyes vállalatok által rendezett előadássorozatoktól az idén induló, nyilvánosan meghirdetett, kétéves, posztgraduális képzést adó szabad főiskoláig terjed.

A tízéves vándoriskola frissen végzett építészek számára nyújt az Egyesülés vezető mesterei mellett végezhető munkalehetőséget az egyes tagszervezeteknél töltenő hatszor fél éves időtartamra, amelynek elvégzését a különféle szakmai kedvezményeket nyújtó diploma elnyerése igazolja.

Az Országépítő című folyóirat 1990 óta jelenik meg, a szerves építészet hazai és külföldi eredményeinek bemutatása mellett társadalmi, gazdasági, környezetvédelmi, kultúrtörténeti és világnézeti kérdésekkel foglalkozik. 2000 példányban jelenik meg, előfizetőinek száma a tagszervezetek által átvett példányokkal együtt jelenleg kb. 1400.

Az Egyesülés, amelynek igazgatója Kampis Miklós és a szervezési munkát ellátó Alapítvány, amelynek kuratóriumát Sáros László vezeti, meghívott tagja a szakmai életben irányadó Építészek Fórumának.

Az Egyesülés saját munkáit több kiállítássorozaton mutatta be. Az 1991-es velencei építészeti biennálé magyarországi szerves építészeti bemutató anyagának túlnyomó többségét az Egyesüléshez tartozó építészek szolgáltatták, ez a kiállítás Európa sok országában bemutatásra került. A 2000. évi millenniumra rendezett kiállítás a hazai bemutatósorozatot követően több romániai, bulgáriai, szlovákiai bemutató után Németországba utazik. Erre a kiállítássorozatra a szomszédos országokban hasonló szellemben tervező építészrodák is elküldik a tabloikat. Ezekkel az építészekkel évek óta több találkozási, közös kirándulásra, épületbemutatóra került sor az Egyesülés nemzetközi kapcsolatainak egyik formájaként. Az Egyesülés építészeinek tervező, településfejlesztő tevékenysége is kiterjed a szomszédos országok magyar lakta területeire.

Az Egyesülés névadója Kós Károly (1883-1977) a századforduló magyar nemzeti romantikus építészetének vezéralakja. 1919 után szülőföldjén, a Romániához csatolt Erdélyben telepedett le, az ottani magyar nemzeti kultúra megtartó személyisége és a sajátos, soknemzetiségű transzszilván kultúra apostola volt az építészet mellett több műfajban is kiemelkedő munkásságával. Töretlen személyes akarattal megvalósított, az idősebb társadalmi kérdésekre válaszoló életműve példa a hagyomány megtartó szellemi erejét magasrendű műalkotásokban érvényesen és hatékonyan közvetítő magatartásra.

Az Egyesülés cégeinek (a tíz év folyamán többször változott) névsora egy-egy építészeti példával érzékelteti a tervezői tevékenység jellegét, amelynek részletes bemutatását, több szempontú elemzését a kiállítást kísérő háromnyelvű kötet tartalmazza.

A tízéves Kós Károly Egyesülés millenniumi vándorkiállítása
 Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Szlovákiában
 és Németországban – 1999-2001

Die Wanderausstellung der zehn Jahre alt Kós Károly Assoziation
 in Ungarn, Rumänien, Bulgarien, in der Slowakei
 und Deutschland – 1999-2001

The travelling exhibition of the ten years old
 Kós Károly Association in Hungary, Romania, Bulgaria,
 Slovakia and Germany – 1999-2001

Hungarian architects working according to an organic approach created their own organisation, the Károly Kós Association, ten years ago in order to provide an institutionalised frame to the free and independent spiritual activity they consider crucial for Hungary's future. The members of the association are architectural studios from all over the country, as well as organisations involved in landscape design and environmental protection. They form a voluntary, self-financing union which operates a free school, a Journeymen School and quarterly magazine. The activities of the free school range from lecture series arranged by the individual companies, to a two year post-graduate open college course advertised for the general public which is being launched this year.

The Journeymen School, which has been operating for ten years, offers newly graduated architects a program of employment under the direction of the leading masters of the profession. The young architects work for six different companies over six semesters, and after successfully completing this course of training receive a diploma which ensures them further professional privileges.

The periodical *Országépítő* ("The builder of the country") has been published since 1990, and is devoted to publicising the Hungarian and foreign achievements of organic architecture, as well as to discussing questions of social, economic, environmental, cultural historical and ideological importance. It is published in 2000 copies and has a list of cca. subscribers including the member-organizations.

The Association, whose director is Miklós Kampis and the Foundation in charge of the organizational work, whose chief curator László Sáros, are both invited members of the leading body of the national architectural scene, the Architects' Forum.

2

Works by members of the Association have been displayed at several exhibitions. At the 1991. Venice Architectural Biennale, most of the material displaying Hungarian organic architecture, was provided by architects belonging to the Association. This exhibition was subsequently shown in a number of European countries. Another exhibition organised by the Association for the year of the Millennium is, after a number of displays in Hungary as well as in Romania, Bulgaria and Slovakia, going to be shown in Germany. Exhibits were also sent to this event by architects of a kindred approach from the surrounding countries. The Association keeps in touch with these colleagues by arranging reunions, joint trips and architectural inaugurations over the years. The architects of the organisation also extend their activities as designers and developers to the ethnic Hungarian areas of the neighbouring countries.

The Association was named after Károly Kós (1883-1977), who was the leading figure of the Hungarian national romantic architecture of the turn of the XIXth century. After 1919, Kós went to live in Transylvania, to the land where he was born and which had only recently been annexed to Romania. He was a personality whose spirit fuelled the survival of Hungarian ethnic culture, and an apostle of the peculiar, multi-national civilisation of Transylvania. His achievement was outstanding in fields other than architecture as well. His oeuvre, reflecting unwavering personal dedication and tackling crucial questions of the social reality of his age, is an eminent model for an attitude which mediates the intellectual potential of tradition in an authentic and effective fashion through works of art of an exceedingly high standard.

Each member of the Association (whose list has altered continually throughout its ten year history) illustrates the quality of their design work through one example. Detailed descriptions and complex analyses of these can be read in the volume accompanying the exhibition.

Die Károly Kós Assoziation wurde von Architekten in 1989 gegründet, die ihr Werk aufgrund der Anschauung der organischen Architektur entfalteten. Sie wollten damit für ein – nach ihrer Meinung notwendig gewordenes, – freies und unabhängiges Geistesleben einen institutionalisierten Rahmen schaffen. Die Mitglieder sind in der Mehrheit Architektenbüros aus verschiedenen Landesgegenden, sowie Organisationen, die sich mit Landschaftsplanung und Umweltschutz beschäftigen. Sie betreiben seither selbstfinanziert eine freie Schule, eine Wanderschule, und eine vierteljährliche Zeitschrift. Die freie Schule besteht aus von den jeweiligen Unternehmungen organisierte Vortragsreihen bis einer öffentlichen *Freie Hochschule*, deren Nachdiplomlehrgang zwei Jahre dauert und dieses Jahr beginnen soll.

Die Wanderschule bietet eine Arbeitsmöglichkeit junger Architekt/innen bei namhaften Meistern an. Wenn der sechsmal halbjährige Lehrgang absolviert wird, kann ein Diplom erlangt werden, was zahlreiche fachliche Begünstigungen ermöglicht.

Die Zeitschrift *Országépítő* erscheint seit 1990 und befasst sich mit der Ergebnissen der ungarischen und ausländischen organischen Architektur und mit Fragestellungen aus Gesellschaft, Wirtschaft, Umweltschutz, Kulturgeschichte und Weltanschauung. Die Zeitschrift wird in einer Auflage von 2000 Exemplaren gedruckt, die Zahl der Abonnenten beläuft sich auf cca 1400 die Mitgliederorganisationen einbezogen.

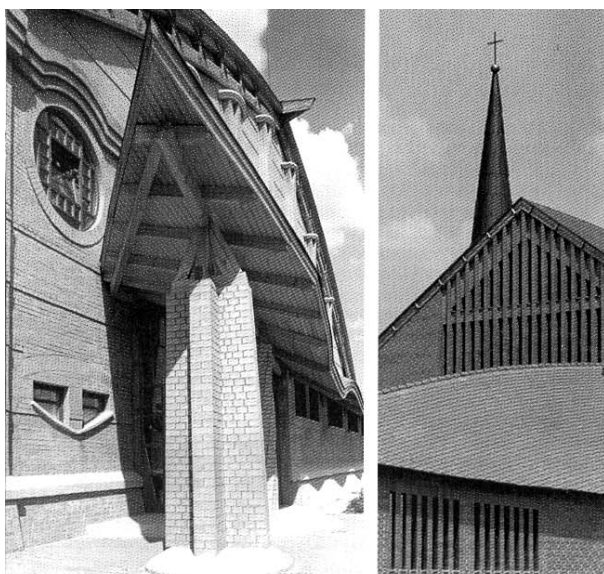
Der Direktor der Assoziation ist Miklós Kampis, die organisatorischen Arbeiten gewährleistet die Stiftung, deren Kuratorium von László Sáros präsiert wird. Beide sind eingeladene Mitglieder des in unserem Fachbereich richtungsweisenden und massgeblichen *Architektenforums*.

Die Assoziation hat ihre Arbeiten in mehreren Ausstellungen gezeigt, in 1991, anlässlich der Biennale von Venedig, wo die Mehrzahl der Arbeiten, die aufgrund der Anschauung der organischen Architektur entstanden, von unseren Mitgliedern stammten. Die erwähnte Ausstellung wurde in mehreren Ländern Europas gezeigt. Eine weitere Ausstellung fürs Millenium wird nach Abschluss der nationalen Ausstellungsreihe und nach Rumänien, Bulgarien, und der Slowakei nach Deutschland reisen. Die Assoziation pflegt internationale Beziehungen. Sie organisiert Treffen und gemeinsame Ausflüge, Gebäudebesichtigungen. Die planungsbezogene Aktivitäten und die raumplanerische Tätigkeit der Architekten gehen über die Landesgrenzen hinaus – in die Gebiete des benachbarten Auslands mit einer ungarischen Bevölkerung.

Der Namensgeber der Assoziation, Károly Kós (1883-1977), war die leitende Figur der ungarischen nationalen Romantik der Jahrhundertwende. Er habe sich nach 1919 in seinem Geburtsland – Siebenbürgen – niedergelassen, als das Land an Rumänien angegliedert wurde. Er verstand sich als Bewahrerpersönlichkeit der dortigen ungarischen Kultur und als Apostel des eigenartigen multikulturellen und multinationalen Transsylvanismus. Er hat in zahlreichen Disziplinen hervorragende Leistungen erbracht. Sein Lebenswerk war – durch ungebrochenen persönlichen Willen bestärkt – eine deutliche Antwort auf die Fragen der damaligen Gesellschaft. Er war lebendiges Beispiel für die bewahrende Geisteskraft der Tradition, und seine unnachgiebige Haltung erlangte ihre Gültigkeit in hochkarätigen Kunstwerken, die auch eine Rolle als Kulturvermittler gespielt haben.

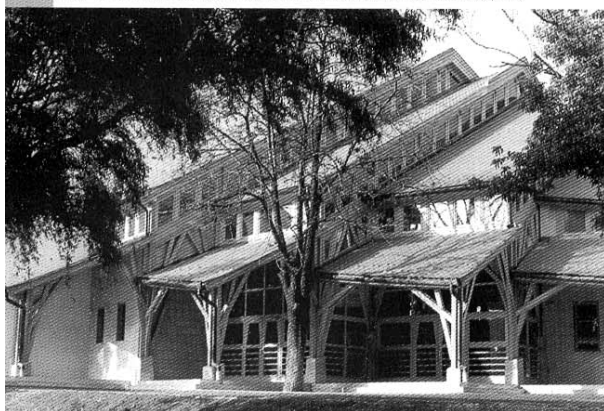
Die Mitglieder der Assoziation werden hier jeweils mit einem baukünstlerischem Beispiel, das die Eigenart der betreffenden Schaffenden zeigen solle, vorgestellt. Detaillierter und verschiedenen Blickwinkeln beleuchtet wird dieses Konzept in einem, zur Ausstellung herausgegebenen, dreisprachigen Begleitband aufgeführt.

3

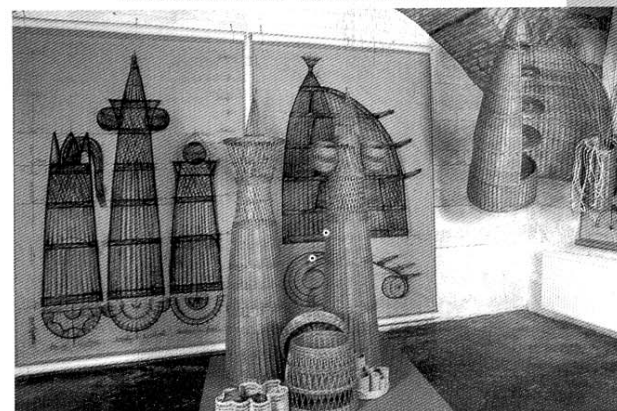
4

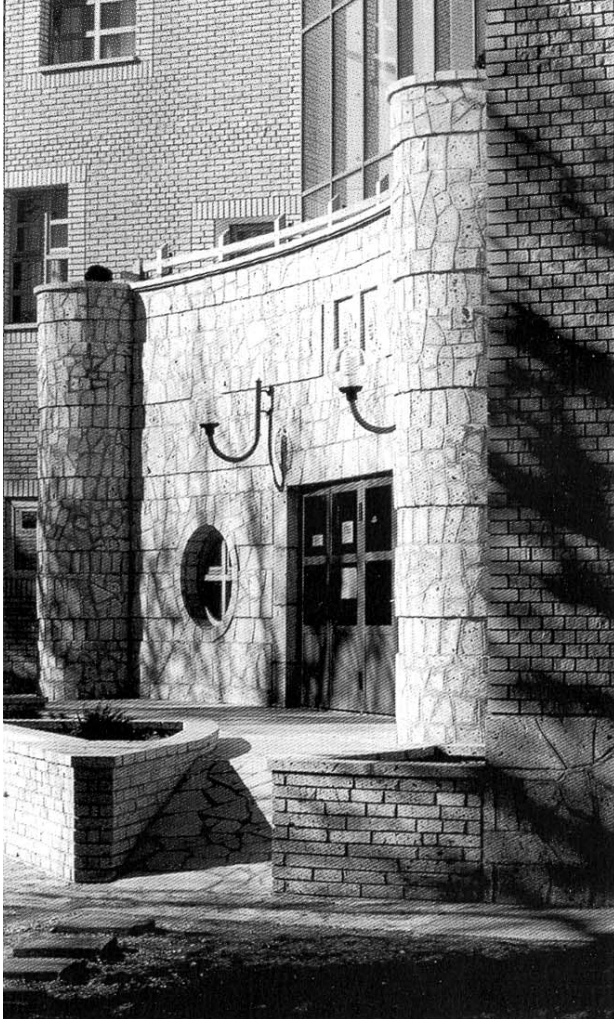
Vincze László: Csengeri sportcsarnok (Sports hall – sports hall), 1992; Nagy Tamás: Dunajváros, katolikus templom (Catholic Church – Catholic church), 1996; Salamin Ferenc: Szerencs, iskola és sportcsarnok (School – school), 1996.

Deák László: Albertirsa, családi ház (Family house – family house); Blazsek Gyöngyvér: "Király és Királyné", kőszírfonásos bútorok ("King and Queen", furniture), az 1997-es kiállítás részlete.

5

Dévényi Sándor: Pécs, Római udvar, lakó-, üzlet- és irodaház, 1994.
Pécs, Munkácsy udvar, lakó- és üzletház (Wohn-, Büro- und Geschäftshäuser – dwellings, offices and shops), 1994.

7

BODONYI ÉPÍTÉSZ KFT., MISKOLC

DÉVÉNYI ÉS TÁRSA KFT., PÉCS

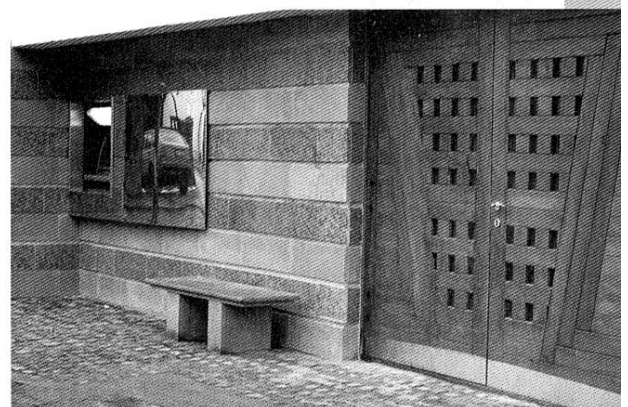
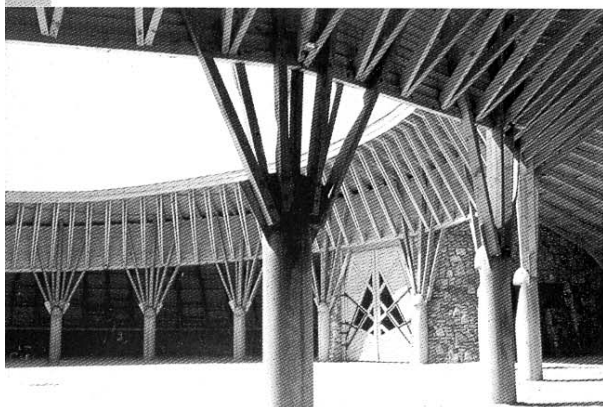

8 Ekler Dezső: Kaposvár, Agrártudományi Egyetem, oktatási épület (Universitätsgebäude – university buildings), 1989.
Mezőzombor, borászati együttes (Weingut Gebäude – vineyard buildings), 1994.

Karácsony Tamás - Kund Ferenc: Esztergom, cukrászda (Konditorei – candy-shop), 1992.
Kund Ferenc: Szentendre, takarékpénztár (Sparkasse – saving bank), 1998.

9

EKLER ÉPÍTÉSZ KFT., BUDAPEST

É-11 TERVEZŐ FEJLESZTŐ KFT., ESZTERGOM

10 Farkas Gábor, Kecskemét, üzlet- és lakóház (Geschäftshaus mit Wohnungen – flats and shops).
Kecskemét, családi ház (Familienhaus – family house).

FARKAS ÉS GUHA ÉPÍTÉSZIRODA KFT., KECSKEMÉT

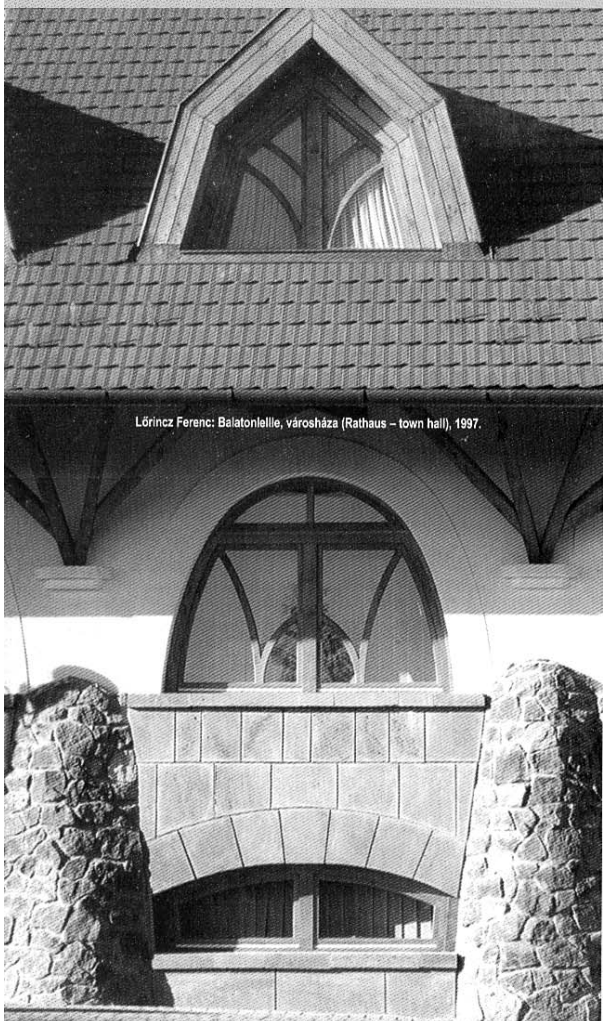

Jankovics Tibor: Hévíz, Hotel Carbona, bejárat (Eingang – entrance), 1994.
Hévíz, Hotel Thermal, fedett gyógymedence (bedeckter Heilbad – indoor healing pool), 1997.

11

FORMA RT., ZALAEGERSZEG, KESZTHELY

Lőrincz Ferenc: Balatonlelle, városháza (Rathaus – town hall), 1997.

Krizsán András, Révfülpö, evangélikus gyülekezeti ház (Gemeindehaus – community house), 1998.
Vigánipetend, ravatolózó (Abdankungshalle – funeral chapel), 1996.

13

KAPOSTERV, KAPOSVÁR

KÖR ÉPÍTÉSZ STÚDIO KFT., BUDAPEST

14 Rácz Zoltán: Debrecen, templomrekonstrukció (Kirchen-Rekonstruktion – reconstruction of a medieval church), 1969.
Kőszeghy Attila: Debrecen, családi ház (Familienhaus – family house), 1989.

Nagy Ervin: Budapest, Hattyú-ház, lakó- és üzletház (Wohn- und Geschäftsgebäude – dwellings and shops), 1996.
Letenye, könyvtárpavilon (Bibliothek-Pavilon – library pavilion), 1985.

15

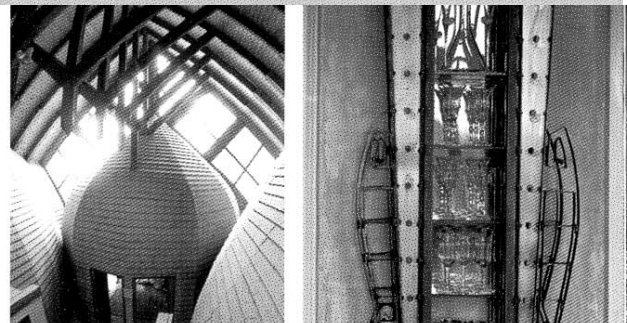

KŐSZEGHY ÉPÍTÉSZET BT., DEBRECEN

KUPOLA KFT., BUDAPEST

16 Zsigmond László: Veresegyház, gyermekotthon (Kinderheim – orphanage), 1994; Zsigmond László: Piliscsaba katolikus egyetem étterme (Restaurant – restaurant), 1993; Báta Tibor, családi ház (Familienhaus – family house), 1998.

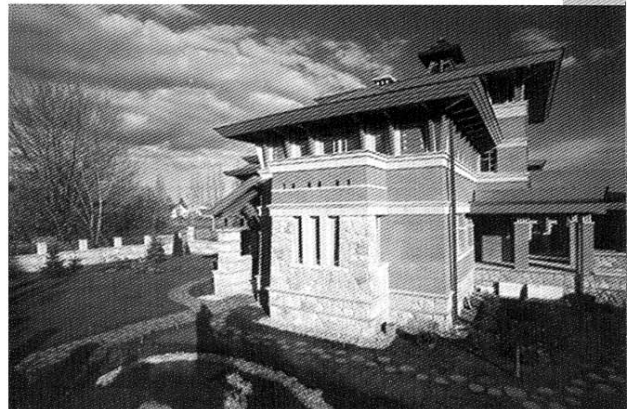
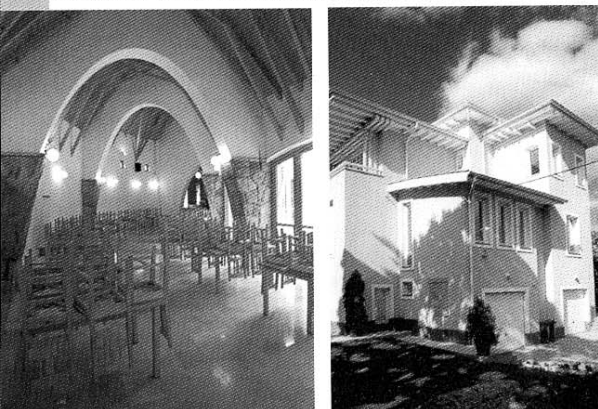

Heil Tibor: Csenger, polgármesteri hivatal, emeleti előcsarnok belső részlete (Stadtverwaltung, Vorraum am ersten Geschoss) – municipality, foyer of the first floor, 1994.; Röh Renáta, vasbútor, részlet (Eiserne Möbel, Detail) – iron furniture, detail.

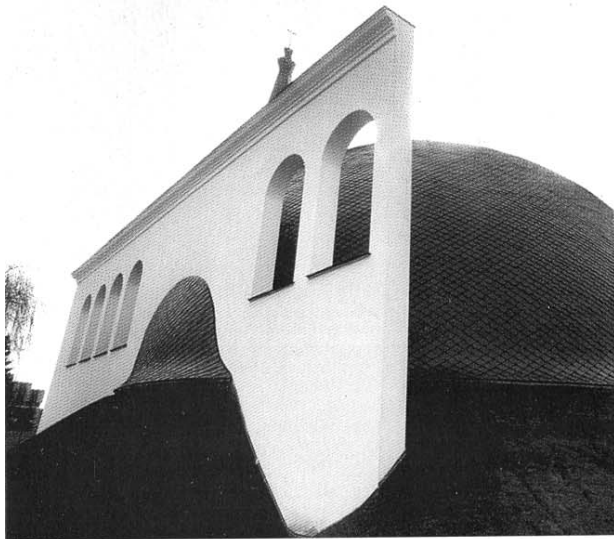
Anthony Gall: Budapest, pesthidegkúti orvosi rendelő és terhesgondozó (Arztpraxis – medical ambulance), 1998; János János, Nyíregyháza, családi ház (Familienhaus – family house), 1998.

17

KVADRUN ÉPÍTÉSZIRODA KFT., BUDAPEST

KVADRUN ÉPÍTÉSZIRODA KFT

18 Lomnici Péter: Százhalombatta, a Makovecz Imre tervezte Szent István templom kivitelezése (Konstruktionsarbeiten der Römisch Katholischen Kirche von Imre Makovecz – executive works of the Roman Catholic church planned by Imre Makovecz)

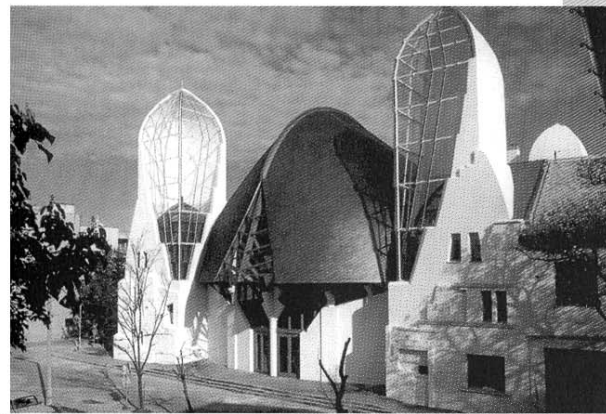

LOMNICI ÉS TÁRSA KFT., KAPOSVÁR

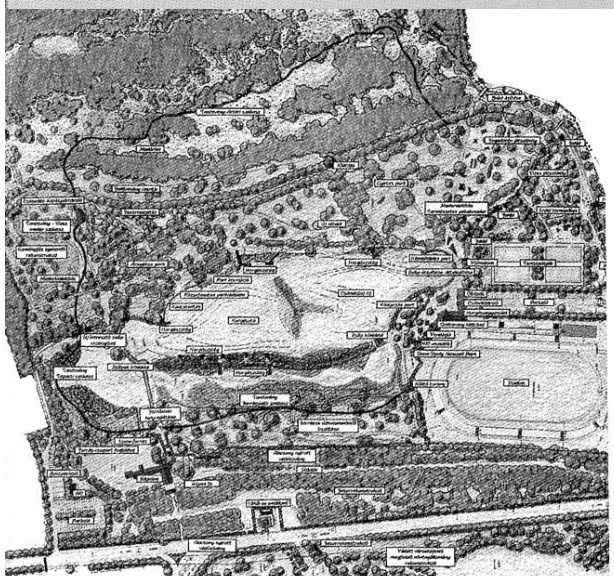

Makovecz Imre: Százhalombatta, Szent István templom (Heiliger Stephan Kirche – St. Stephen's church), 1998; Makó, „Hagymaház”, színház (Theater – theatre), 1999

19

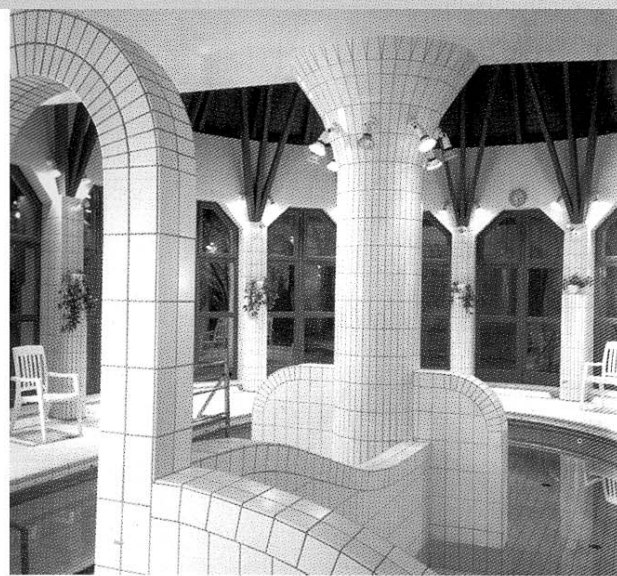
MAKONA TERVEZŐ KFT., BUDAPEST

20 Pagony Iroda: Váci-liget, természetvédelmi terület kezelési és fejlesztési terv (Naturschutzgebiet Handlungsprojekt – natural protection area, development plan), 1998; Budapest, kertészlet (Detail aus einem Privatgarten – detail of a private garden)

PAGONY TÁJ-ÉS KERTÉPÍTÉSZET KFT., BUDAPEST

Szentesi Anikó: Visegrád, szanatórium, gyógymedence (Heilbad des Sanatoriums – healing pool of the sanatory), 1997; Kravár Ágnes: Budapest, családi ház (Familienhaus – family house), 1998

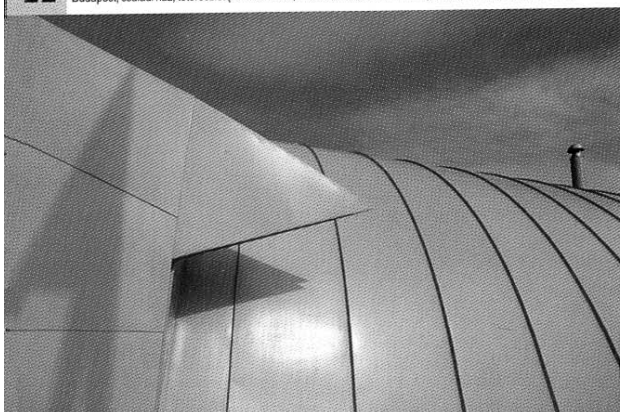
21

PARALEL KFT., BUDAPEST

22 Sáros László, Budaörs, családi ház (Familienhaus – family house), 1993.
Budapest, családi ház, tetőrészlet (Familienhaus, Detail der Metalldach – family house, detail of the metal roof), 1998.

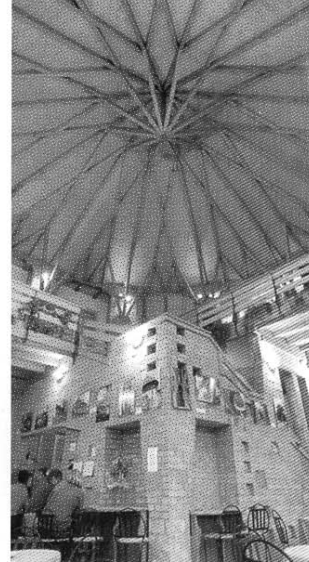

SÁROS ÉS TÁRSA ÉPÍTÉSZIRODA BT., BUDAPEST

Siklósi József, Piliscsaba, oktatási épület (Universitätsgebäude – university building), 1995.; Türi Attila, Budakalász, faluház (Dorfhaus – community house), 1996.; Cserey Lőrinc, Csenger, általános iskola (Primarschule – elementary school), 1992.

23

TRISKELL KFT., BUDAPEST

24 Unitef-83 Rt.: M3 autópálya, fizetőkép (M3 Autobahn, Torgebäude – M3 motorway, entrance gates), 1998.
M0 autópálya, északi összekötő híd terve (M0 Autobahn, Donau-Brücke – M0 motorway, Duna-bridge), 1995.

UNITEF-83 RT., BUDAPEST

A kiállítást és a katalógus kiadását a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Nemzeti Kulturális Alapprogramja, és a Kós Károly Egyesülés tagszervezetei támogatták.

A címlapon Makovecz Imre rajzának részlete látható.

Összeállította: Gerle János

Tervezte: Makovecz Benjamin

Angol fordítás / English translation: Frank Orsolya

Német fordítás / Deutsche Übersetzung: Sertődi Miklós

Nyomdai munkák: Moaré Kft., Budapest; SZÖVORG Nyomda Kft., Budapest

Kiadja Kós Károly Alapítvány

Felelős kiadó: Sáros László